

RAZPRAVE FF

Rudi Rizman

Odprte sociološke agende – globalizacija, demokracija in intelektualci

Univerza v Ljubljani
**FILOZOFSKA
FAKULTETA**

RAZPRAVE FF

Rudi Rizman

Odprte sociološke agende – globalizacija, demokracija in intelektualci

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Odprte sociološke agende – globalizacija, demokracija in intelektualci

Zbirka: Razprave FF (e-ISSN 2712-3820)

Avtor: Rudi Rizman

Recenzenta: Avgust Lešnik, Damjan Mandelc

Lektorica: Katja Križnik Jeraj

Tehnično urejanje in prelom: Jure Preglau

Slika na naslovnici: <http://imgkid.com>

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Oblikovna zasnova zbirke: Lavoslava Benčič

Ljubljana, 2021

Prva e-izdaja

Publikacija je brezplačna.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. (izjeme so fotografije) / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610605027

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v

Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 68574979

ISBN 978-961-06-0502-7 (PDF)

Kazalo vsebine

Predgovor	9
1 Globalizacija	13
1.1 Globalizacija – odprta sociološka agenda	13
1.1.1 Zaton metodološkega nacionalizma	13
1.1.2 Strukturni vidiki globalizacije	14
1.1.3 Pomen prostorskega dejavnika in geografije moči	17
1.1.4 Sinergije nacionalnega in kozmopolitskega	19
1.1.5 Demos, etnos in legitimnost nacionalne države	20
1.1.6 Demokratizacija globalizacije in redefinicija demokracije	22
1.1.7 Problem delitve oblasti v kontekstu globalne vladavine	24
1.1.8 Katalizatorji globalnih transformacijskih procesov	25
1.1.9 Globalizacija med ambivalentnostjo in prihodnostjo	27
1.2 Izzivi in tveganja globalizacije	29
1.2.1 Globalizacija kot sociološki problem	29
1.2.2 Konceptualni repertoar globalizacije	31
1.2.3 Objektivna in subjektivna globalizacija	33
1.2.4 Od metodološkega nacionalizma k metodološkemu globalizmu	35
1.2.5 Demokratizacija globalne politike	36
1.2.6 Diskurz (globalne) civilne družbe	38
1.2.7 Konfrontacija med globalizacijo in univerzalizacijo	39
1.3 Globalizacija v humanistični in družboslovni perspektivi	40
1.3.1 Zavezanost imaginaciji in kritičnemu mišljenju	41
1.3.2 Nadnacionalni družbeni izzivi	43
1.3.3 Slovo od stare paradigme globalizacije	45
1.3.4 Demokracija in identiteta	47
1.3.5 Spremenjen referenčni okvir družbenih pojavov	49
1.3.6 Robustnost identitet	51
1.3.7 Trend sodobnega individualizma	53
1.3.8 Kozmopolitstvo ne izključuje nacionalnega in lokalnega	55

2	Demokracija	59
2.1	Pot h krizi: od dogme o vseмогоčnem trgu do erozije demokracije	59
2.1.1	Kompleksnost krize	59
2.1.2	Imperativ nove ekonomske paradigme	60
2.1.3	Poenostavljeni modeli in ideološki vložek	62
2.1.4	Ustanove brez demokratične legitimnosti.	63
2.1.5	Ekonomisti brez odgovornosti	64
2.1.6	»Instinktivni marksisti« in doktrina vere v trg	66
2.1.7	Kapitalizem in demokracija	67
2.1.8	Kako zaobiti demokracijo?	69
2.1.9	Upori na periferiji	70
2.1.10	Bogastvo kot sredstvo in ne kot cilj	72
2.1.11	Ogrožena evolucionarna prihodnost	73
2.1.12	Družbena oziroma humana ekonomija	74
2.2	Izzivi državljanstva v času globalizacije: od klasičnega koncepta do etike participacije	76
2.2.1	Izzivi zgodovinski dediščini	77
2.2.2	Razširjeni repertoar državljanstva	79
2.2.3	Državljanstvo kot etika participacije	80
2.2.4	O vlogi identitet(e) pri formiranju državljanstva	81
2.2.5	Transformacijski potencial	83
2.2.6	Od nacionalnega h kozmopolitskemu državljanstvu	85
2.2.7	Implikacije hibridizacije	87
2.2.8	Fleksibilno, globalno in lokalno	88
2.2.9	Od prostorske k časovni determinanti	90
2.3	K novi paradigmi družbene varnosti	91
2.3.1	Vladavina vojaške paradigme varnosti	91
2.3.2	Družbena razsežnost varnosti	92
2.3.3	Nastajajoča paradigma družbene varnosti	94
2.3.4	Nova gramatika in jezik varnosti	96
2.3.5	Binarni jezik varnosti in »vojna proti terorizmu«	98
2.3.6	Privatizacija vojne	100
2.3.7	»Sovražniki« družbene varnosti	101

3	Intelektualci	103
3.1	Pogrešani v demokratični tranziciji: intelektualci	103
3.1.1	Intelektualci in demokracija	103
3.1.2	(Ne)konformistični intelektualci	104
3.1.3	Revolucija intelektualcev	107
3.1.4	Kdo so intelektualci?	108
3.1.5	»Odkritje« civilne družbe.	110
3.1.6	Razširjenost anti-intelektualizma	111
3.1.7	Profesionalizacija intelektualcev	112
3.1.8	Politična marginalizacija intelektualcev	114
3.2	O (ne)odgovornosti intelektualcev	116
3.2.1	Komu ali za koga govori intelektualec?	117
3.2.2	Prepad med teoretičnim znanjem in praktično kompetenco	118
3.2.3	Koncept »javnega intelektualca«.	120
3.2.4	Chomsky: »odgovornost intelektualcev«.	121
3.2.5	»Zgodovinska resonančnost« intelektualcev v strukturno spremenjeni družbi.	124
3.3	Paradoks javnih intelektualcev	126
3.3.1	Kje so karizmatični intelektualci?	127
3.3.2	»Normalizirani intelektualci«	128
3.3.3	Žrtve naivnega optimizma	130
3.3.4	O naravi razmerja med politiko in znanjem	131
3.3.5	Kontaminiranost z relativizmom	132
3.3.6	»Nebogljivi tehnokrati«	134
3.3.7	Spremenjena konfiguracija politične moči	135
4	Namesto sklepa: humanistika v času globalne hegemonije neoliberalizma.	137
4.1	Ali bo humanistika preživela?	137
4.2	Marginalizacija filozofije.	138
4.3	Interdisciplinarna integracija.	139
4.4	Jane Austen – anticipacija teorije iger	140
4.5	»Digitalna humanistika«.	141

4.6	»Robotski trenutek«	143
4.7	Družba potrebuje humanistično vednost.	144
4.8	Vloga humanistike v času krize	145
4.9	Zdrava družba in decentni svet	147
Povzetek		149
Summary		153
Bibliografski podatki		157
Literatura		159
Imensko in stvarno kazalo		181

Knjigo posvečam, ob 100. letnici njegovega rojstva, mojemu dolgoletnemu prijatelju, akademiku, zgodovinarju, profesorju, biografu, publicistu, partizanu, svetovljanu in disidentu Vladimirju Dedijerju (1914–1990), ki me je (na)učil kritično razmišljati in me podpiral pri samozavestnem (v)stopanju v ožji in širši svet.

Predgovor

Razprave v pričujoči knjigi so bile objavljene ali predstavljene zadnja štiri leta na znanstvenih konferencah doma in v tujini, za njihov nastanek pa so bili seveda potrebni daljši čas in različne spodbude. Zato moram najprej omeniti svoje dolgoletno sodelovanje v raziskovalnem programu z naslovom »Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije« pri Oddelku za sociologijo na Filozofski fakulteti (UL), nadalje, dolgoletno izvajanje predmetov Sociologija globalizacije, Sociologija intelektualcev in inteligence in Politologija na isti fakulteti, predavanja in mentorsko delo na (mednarodnem) podiplomskem študiju pri predmetih Globalizacija in nacionalizem ter Globalizacija in človekove pravice na Univerzah v Bologni in Sarajevu. Brez stalnega dialoga s študentkami in študenti, ki so izbrali moje predmete ali pa sem bil njihov mentor pri diplomskih, magistrskih in doktorskih delih, knjiga gotovo ne bi bila takšna, kakršna je oziroma bi se težko lotil takega projekta.

Nadaljnjo in nekoliko drugačno spodbudo, ki je pripeljala do te knjige, predstavljajo vabila za predavanja in referate ter dolgoletno sodelovanje z različnimi akademskimi in znanstvenoraziskovalnimi ustanovami: poleg že omenjenih univerz še na univerzah na/v Dunaju in Gradcu, Kaunasu, Budimpešti, Hamiltonu (McMaster), Kaunasu, Harvardu, MIT, New Yorku (Columbia), Lincolnu (Nebraska-Lincoln), Londonu (LSE), Trondheimu, Seattlu (University of Washington), Leedsu, Glasgowu in drugod. Dva prispevka sta nastala na podlagi vabljenih predavanj na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (SAZU) in na Črnogorski akademiji znanosti in umetnosti (CANU).

Odrpoto sociološko agendo sem osredotočil na tri relevantne topike, ki si zaslužijo in tudi zelo pritegujejo raziskovalno in spoznavno pozornost v mednarodni družboslovni misli. Prva, globalizacija, določa in pokriva veliki, če že ne kar največji, del tistega, kar vznemirja ali bi moralo vznemirjati tako sociologe kot politologe, če se omejim le nanje. O globalizaciji kot radikalnem krčenju časa in prostora ortodoksni družboslovci pogosto izrekajo apriorne in pozitivne ocene, ki jih resnični svet ne potrjuje. Danes, ko imamo z njo že veliko izkušenj in spoznanj, se je težko strinjati s tem, da si zasluži oceno, da gre pri njej za »kreativno destrukcijo« (Joseph Schumpeter), pri čemer posebej izpostavljamo odgovornost neoliberalne hegemonije, ki s svojim fundamentalizmom trga podpira prej socialdarwinistični model družbenega razvoja kot pa novo priložnost pri uresničevanju in uveljavljanju zdrave (globalne) in decentne družbe. Ali bo sedanji trend globalizacije nadaljeval »destruktivno« pot, ki jo je njen ugledni raziskovalec Richard Falk označil s »plenilsko«, ostaja odprto vprašanje. Potencial preobrata nakazujejo v tem smislu prvi

pozivi k njeni »de-globalizaciji«, o čemer pa je ta čas še prenagljeno napovedovati naslednje trende.

Druga izpostavljena topika knjige se nanaša na demokracijo. Tudi demokracije ni mogoče sedaj in tukaj misliti izven konteksta vsega tistega, kar prinašajo deroči procesi globalizacije, ki je spodmaknila njen teritorialni temelj. Lahko govorimo tudi o »napadu« globalizacije na demokracijo v tem smislu, da je njeno udejanjanje zgolj na »nacionalni« (teritorialni) ravni že nekaj časa neoptimalno. Glede na transnacionalno delovanje globalizacije (finančne, ekonomske, kulturne in okoljske), postaja imperativna zahteva po »trans-nacionalni« (lahko tudi »kozmpolitski«) demokraciji. Žal pereči, da ne rečem apokaliptični, problemi prehitevajo razvitje demokracije na globalni ravni, kar pomeni, da se bodo ti še naprej kopičili in na neki točki pripeljali ljudi in družbe v neobvladljivo in katastrofično stanje. Prispevki v tem poglavju pa nakazujejo še en problem – da je tudi (deliberativna) demokracija na ravni teritorialno zamejene države v krizi in da tudi doslej vzorne demokracije uvajajo avtoritarne vzorce odločanja, ki pomenijo uveljavljanje enakih nedemokratskih praks, ki so jih prej očitale avtoritarnim sistemom in državam. Izjema v tem pogledu je civilna družba, ki se za razliko od realno obstoječe »institucionalizirane« in formalne anemične demokracije zaveda, da je izhod v opolnomočenju demokratičnega državljanstva in državljana. Ne pomeni sicer rešitve problema, vendar je lahko prvi in nujni korak v obetajoči smeri reanimacije demokracije.

Tretja osredotočena tema obravnava (ne)vlogo intelektualcev v sedanjem času. Te vloge pa mnogi med njimi zaradi kompleksnosti, kontingenčnosti in fluidnosti niti ne prepoznajo kot nekaj, kar bi lahko imelo kake realne učinke na družbene procese. Intelektualci, ki še zdaleč niso zaključili svoje zgodovinske vloge, morajo seveda najprej pri sebi razčistiti nekaj ključnih vprašanj in dilem. Najprej, kaj in komu (sploh) govorijo, o dometu njihove »zgodovinske resonančnosti« v neoliberalno za(po)stavljeni družbi, o prepadu med teoretičnim znanjem in praktičnimi kompetencami ter kako je mogoče preusmeriti njihovo vlogo od »razlagalcev« k »zakonodajalcem«, kot se je vprašal lucidni Zygmunt Bauman. Na zastavljanju teh vprašanj in odgovorih nanje stoji in pade odločitev o tem, ali se intelektualci zavzemajo za »javno« vlogo (»javni intelektualci«) ali pa se enostavno še naprej delajo, da so »neodgovorni« in zadovolj(e)ni s svojim privilegiranim statusom.

V četrtem, ki prevzema vlogo sklepnega poglavja, je s sociološke perspektive osvetljen položaj humanistike pri njenem soočanju z globalno hegemonijo neoliberalizma. Humanistika in družboslovne vede delijo skupno usodo v času prevlade utilitarnosti in marketizacije ne le vsega materialnega, temveč tudi nematerialnega

– duhovnega. Govorjenje o »krizi« in »zatonu« humanistike potemtakem zadeva tudi družboslovje. Obe veji odkrivanj znanj o družbi, človeku, pravičnosti, sreči, lepem in samorazumevanju družbi skupna skrb nad hitrim zmanjševanjem in tudi morebitnim odmrtnjem srednjega razreda, ki ima vitalni interes za zdravo ter decentno kulturo družbo. Brez poznavanja preteklosti (zgodovine), samega sebe, svoje in drugih družb ter kultur(e) ni mogoče razumeti in še težje prispevati rešitve za nujne lokalne in globalne spremembe, ki jih ta čas zahteva resna in globoka kriza.

V Kamniku, 16. novembra 2014

1 Globalizacija

1.1 Globalizacija – odprta sociološka agenda

Sploh ni nobenega dvoma o tem, da bo kriza povzročila spremembe. Poti nazaj v čas pred krizo enostavno ni. Zastavlja se edinole vprašanje, kako globoke in obsežne bodo spremembe. Ali bodo šle v pravo smer? Izgubili smo občutek za to, da je treba že sedaj ukrepati, žal pa tisto, kar se ta čas dogaja, ne daje dobrih obetov za prihodnost.»

Joseph Stiglitz

Delo Zdravka Mlinarja z naslovom *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi – prostorsko časovna organizacija bivanja* (2008), če se posebej osredotočimo na njen prispevek na področju študij o globalizaciji, je prepričljiv dokaz, da se je sociološka znanost na tem področju uspela izviti iz objema metodološkega nacionalizma, se pravi tiste prevladujoče analitične paradigme, s katero se je ta veda vpisala v inventar sodobnih znanosti. Poleg tega pa je širok razpon obravnavanih tem in področij v tem delu dokaz, da se tudi ob obravnavanju najbolj občutljivih in zapletenih družbenih problemov sociologiji ni treba odpovedati cilju, da se dokoplje do novih spoznanj na višji ravni razumevanja njihove kompleksnosti.

1.1.1 Zaton metodološkega nacionalizma

V sodobnem svetu, za katerega sta značilna še naprej odvijajoča se diferenciacija in naraščanje družbene kompleksnosti, kot to ugotavlja Saskia Sassen (2007), se postavljajo pred družboslovne vede številni novi teoretični, konceptualni in metodološki izzivi, s katerimi se nameravamo ukvarjati v tem prispevku. Vsi ti sicer predpostavljajo nacionalno državo, ki še vedno igra in bo igrala pomembno vlogo, vendar je ta, glede na spremenjeni globalni kontekst, bistveno, tudi v vsebinskem pogledu, drugačen od tiste, ki jo je pred nastopom globalizacije narekoval vestfalski mednarodni red. Problem seveda ni v tem, da bi pojav globalizacije in globalnega kot takega transcendiral »nacionalno«, temveč gre za bolj zapleten proces, v katerem se na eni strani nacionalno uveljavlja v globalnem in na drugi strani globalno naseljuje v nacionalnem. S takšno korespondenco se srečujemo in se bomo srečevali tudi pri vseh drugih družbenih kategorijah, o katerih bo tekla beseda v nadaljevanju.

Pri tem si velja zapomniti opozorila omenjene sociologinje, da pojma globalizacije ne gre reducirati na enostavne pojave medsebojne odvisnosti (interdependence) ali pa na sam obstoj nadnacionalnih in tudi transnacionalnih institucij.

Gre za bistveno več, za to, da pred(po)stavlja globalizacija novo paradigmo razumevanja družbenih pojavov in procesov za razliko od dosedanje – metodološkega nacionalizma –, ki se zaveda, da so ti vedno bolj in pospešeno podvrženi krčenju prostora in časa. Zaradi tega je nujno, da so sociologi bistveno bolj kot doslej tudi konceptualno inovativni, saj bodo v nasprotnem primeru ostali brez orodij, s katerimi je mogoče analizirati družbe in svet v času globalizacije. Te nevarnosti so se dobro zavedali najmanj trije pionirski raziskovalci globalizacije (Zdravko Mlinar, 1992, Roland Robertson, 1992 in Raimondo Strassoldo, 1992), ki so namesto koncepta globalizacije ponudili koncept »glokalizacije«, ki vsekakor bolj uspešno kot prvi nagovarja sociološko transformacijo, ki smo ji priča v zadnjih dveh ali nemara treh desetletjih. Lahko si samo želimo, da bodo v prihodnje sociologi bolj posnemali te svoje profesionalne kolege kot doslej, predvsem pri potrebnih konceptualnih inovacijah, brez katerih je težko pričakovati nadaljnji napredek znanja na tem področju.

Za bolj kompleksno in sociološko relevantno razumevanje globalizacije je potemtakem nujno, da vključuje naslednjo minimalno teoretično agendo: lokalizacijo globalnega in globalizacijo lokalnega, kako globalne soodvisnosti (in)formirajo obstoječe nacionalne in nadnacionalne institucije, sestavine kozmopolitizma v procesih globalizacije, prepoznavanje specifičnih empiričnih pojavov in nasploh dejavnikov, ki bodisi spodbujajo bodisi nasprotujejo globalizaciji, horizontalni in vertikalni učinki ter dejavniki globalizacije, prispevki informacijskih in komunikacijskih tehnologij pri formiranju globalnih sistemov, nadomeščanje starih z novimi hierarhijami družbenih (pod)sistemov, v kakšni meri se prekrivata globalizacijska in de-nacionalizacijska (v etničnem smislu in v smislu identitete) dinamika, konvergenca med spoznanji, nanašajočimi se na globalizacijo, med kvantitativnimi in kvalitativnimi raziskovalnimi pristopi ter drugo. Gre seveda za seznam želja, ki jih ni mogoče raziskovalno izčrpati v tem prispevku, vendar se bo mogoče z natančnejšo obravnavo nekaterih izpostavljenih problemov dokopati do bolj generalnih socioloških spoznanj, ki bi utegnila osvetliti tudi nekatere od še ne dovolj raziskanih problemov, ki smo jih našeli.

1.1.2 Strukturni vidiki globalizacije

S konceptom globalizacije, da bi se na ta način zavarovali na eni strani pred njegovo hipetrofirano uporabo in na drugi pred njegovo skrajno relativizacijo, je treba ravnati, kot predlagajo njegovi najbolj prodorni raziskovalci (John Urry, 2003; Jan Aart Scholte, 2005; Zdravko Mlinar, 1992 in 2008; David Held in Anthony McGrew, 2007), skrajno odgovorno. Odgovorno seveda v smislu zavedanja o

sestavljenosti njegovih strukturnih sestavin, ki jih je mogoče prepoznati enkrat kot procese in drugič kot dalj časa trajajoče in nastajajoče družbene forme v pomenu, ki jim ga je pripisoval klasični ustanovitelj formalne sociologije Georg Simmel. Če se pri tem opremo na prvega avtorja (Urry, 2003, 3–12), potem se nam zdi najbolj teoretično produktiven njegov predlog, ki razstavi ponujeni repertoar socioloških teorij v zvezi z globalizacijo na naslednje: strukturno razumevanje globalnosti, globalno v smislu pretokov (flows) in mobilnosti, ideološko umeščenost globalizacije, globalizacija kot performans in globalnost kot kompleksni proces. Vsak od teh vidikov korespondira z nekim od relevantnih segmentov družbene realnosti in vsak od njih igra neko specifično vlogo v njej, ki pa ni nikoli vnaprej predvidljiva, prej gre pri tem za kontingenčnost.

Pri tej teoretični ponudbi ne gre za spogledovanje z metodo dekonstrukcije, kar sicer ne bi bilo samo po sebi nekaj slabega, marveč za premišljen in sistematičen napor, da je fokus raziskovanja sociološkega pojava globalizacije osredotočen na njegov sistemski in dinamični vidik. Pri strukturalnem izpostavljanju globalizacije gre za raziskovanje gostote interakcij in v njihovi navezavi na pglavitne vzroke, kot jih je mogoče identificirati na različnih ravneh: na internacionalni oziroma širši regionalni, na nacionalni in na lokalni. Na globalizacijo se potemtakem ne gleda le kot na procese, v katere bi bili vpleteni izključno individualni akterji ali posamezne teritorialne enote. Pri izpostavljanju tistih vidikov globalizacije, ki se nanašajo na pretoke in mobilnost, pa gre seveda za spremljanje globalnih procesov, ki se nanašajo na fizični promet ljudi ali skupin. Te vrste pretokov in mobilnosti se navezujejo bodisi na opravljanje njihovih delovnih obveznosti, na izobraževanje ali na rekreacijske aktivnosti. V procesih in vsebinah globalizacije na tem področju lahko pozoren sociolog odkrije družbene neenakosti: različne dostope do regionalnih ali bolj oddaljenih internacionalnih lokacij, odvisnih od mesta, ki ga posamezniki in družbene skupine zavzemajo v družbeni hierarhiji distribucije moči in vpliva.

Med najpogostejše obravnave globalizacije se uvršča njeno tematiziranje z vidika ideologije. Še posebej v času neoliberalne vladavine, ki je dobra tri desetletja usmerjala tokove in vsebine globalizacije, je bilo raziskovanje njene ideološke podlage v veliko pomoč pri razkrivanju ekonomskih interesov in ekscesnega modela kapitalizma, ki so stali za njo. V neoliberalni perspektivi se je globalizacijo predstavljalo ali se jo še predstavlja kot nastop »zlate dobe«, od katere naj bi imeli koristi vsi prebivalci tega planeta. Nacionalni državi se pri tem pripisuje vloga družbenega pojava v zatonu, ki ji je kvečjemu preostala vloga reševalk korporacij bank, ko se te, tudi po svoji krivdi, znajdejo v krizi. Globalizacije pa ni mogoče

razumeti kot vzroka za druge multiplicirane učinke, ker pogosto deluje tudi sama kot učinek.

V tem smislu globalizacija ustvarja lastni prostor učinkov, s katerimi sproža avtonomne materialne in semiotične procese. Pristop, ki raziskuje ta vidik globalizacije, to opravičeno in logično izenačuje z dejanji, ki jih označuje sintagma performansa. Tega pristopa se je oprijelo ime globalne kompleksnosti, s katero se poskuša opozoriti, da je predmet raziskovanje globalizacije »sistem sistemov«, kar bi lahko upravičilo tudi navrženi predlog, da gre za »novo fiziko«. Manuel Castells (1996), ki je na tem področju prispeval najbrž najbolj dragocene in uporabne analize, se je pri tem v prvi vrsti opiral na kompleksno razdelani koncept »družbe omrežij«, katerih bistveno organizacijsko obeležje predstavljajo informacijsko povezani »bloki«. Ti omogočajo delovanje organizacijskih sistemov tako v realnem času, kot tudi na planetarni ravni. Taka socialna morfologija predstavlja danes osnovno in tudi obvezno obeležje družbe, ki se ponaša kot post-moderna.

S tako kompleksnim uvidom v globalizacijo je ta sociološki pojav postavljen na realna tla, brez česar bi bil sicer prepuščen, kakor velikokrat tudi je, prej virtualnemu preigravanju kot pa za to bolj usposobljenim družboslovnim analizam. To je eden od ključnih razlogov, ki narekuje, da opravljene analize na tem področju podrobneje proučijo razmerje med globalizacijo oziroma globalizmom in vlogo prostorske zavesti pri posameznikih in socialnih kolektivitetah. Kot zatrjuje Arif Dirlik (Roxann Prazniak in Arif Dirlik, 2001:15), je prostorska zavest integralna sestavina človekove in družbene eksistence. Brez nje ni mogoče razumeti vseh tistih konfiguracij družbenih procesov in struktur, ki se odvijajo v obdobju, ki ga običajno označuje uporaba pojma globalizacije. Zato ima ta avtor prav, ko se zavzema za terminološko jasnost pri razpravljanjih o prostorski determiniranosti globalizacije, pri čemer je treba zasledovati tri osnovne cilje. *Prvič*, ko je treba razlikovati med različnimi specifičnimi težami prostorskeosti na različnih ravneh, in sicer od lokalne do regionalne in globalne, ki predstavlja novo sociološko realnost. *Drugič*, s tem ko interveniramo v razmerje med lokalnim in globalnim s prostorskim faktorjem, se nam bolj jasno izrišejo njune asimetrije. Morda ni odveč, če ob tem pripomnimo, da lahko dodana sociološka vednost o asimetrijah prispeva tako k anticipiranju prihodnjih dogajanj na tem področju, kot tudi pri možnem odpravljanju ali vsaj pri zavarovanju pred njihovimi negativnimi učinki. In *tretjič*, specifična prostorska ozaveščenost v študijah globalizacije pomaga osvetliti vlogo takih ključnih pojmov, brez katerih si sploh ni mogoče predstavljati kredibilne sociološke analize in njenega potenciala za spodbujanje družbenega razvoja, kot so: razred, družbena moč, sploh hierarhije, spol, etnična identiteta in številne druge.

1.1.3 Pomen prostorskega dejavnika in geografije moči

Dirlik (prav tam, 16–17) prav tako upravičeno ugotavlja, da je dosedANJI profesionalni deficit – podcenjevanje pomena prostorske dimenzije – v veliki meri odgovoren za številne intelektualne, moralne in politično ne dovolj reflektirane raziskave, ki se nanašajo na globalizacijo, vendar je jasno, da je tudi tu treba integrirati spoznanja, nanašajoča se na prostorsko determinanto, z različnih disciplinarnih področij. Pri tem ne gre samo za geografijo, ki pride prva na misel, temveč so v igri ob sociologiji in politični znanosti tudi antropologija, zgodovina in ekonomija, poleg njih pa bi bila dobra intelektualna naložba, če bi v take analize pritegnili tudi nekatere od humanističnih ved. Poleg tega lahko takšna interdisciplinarna zavzetost ponudi priložnost alternativnemu pristopu, s katerim bi se bilo mogoče otresti preveč izvotljenemu govoru o hegemoniji modernosti, za katerega prej omenjeni avtor skupaj z drugimi ugotavlja, da postane odgovoren za politični defetizem, če že ne za posledice, ki lahko vodijo v nihilizem. Pisci, ki zagovarjajo takšno raziskovalno in konceptualno strategijo, težijo k integraciji največkrat uporabljenih konceptov na tem področju, čeprav se istočasno zavedajo, da je treba do določene mere zagotavljati in razvijati tudi njihovo relativno avtonomijo. V nasprotnem primeru preprosto ugasne ne le njihova razlagalna moč, temveč tudi načelna odprtost do novih družbenih izzivov, zaradi katerih lahko še naprej razvijajo svoje kritične in nikoli do konca izkoriščene epistemološke potenciale.

Z vključevanjem kompleksnosti in prostorskega faktorja v družboslovne analize globalizacije pa delo še zdaleč ni končano. Čeprav se je treba znebiti kakršnihkoli iluzij o tovrstni dokončnosti na tem področju, pa je, na primer, Urry (2003, 49) predlagal, da je poleg obeh omenjenih faktorjev treba upoštevati še »valove« in individualne »delce« (particles), ki konstituirajo pojav(e) globalizacije. Pri tem pa se je treba zavedati, da je mogoče prve precej lažje prepoznati, medtem ko je težje z drugimi – delci, katerih število nedvomno presega zmožnosti in imaginacijo posameznega raziskovalca, da jih vse identificira in upošteva. Metodološki holizem v tem primeru ni najboljša raziskovalna izbira in še manj izključujoča strategija. Analiziranje »valov« in »delcev«, sploh pa vzpostavljanje kolikor toliko obstojnih razmerij med njimi, predstavlja eno od najtežjih nalog, s katerimi se soočajo raziskovalci. Nalogo nekoliko olajša uporaba ustreznih konceptov, ki se zadržujejo na mezo-ravni. Koncepti imajo določeno vrednost in omejeno, ne absolutno, veljavnost, kar pri dobrih raziskovalcih odkrijemo takrat, ko se sami zavedajo teh omejitev in se v nadaljnji raziskovalni sekvenci oprejo bodisi na deskriptivno analizo bodisi da pustijo prepoznani problem nadaljnjim raziskavam in raziskovalcem.

Pri artikuliranju in še posebej pri instrumentalizaciji prostorskega dejavnika igrajo nacionalne države pomembno vlogo, pri čemer se ne bi smeli preveč zanašati na to, da globalni procesi v velikem številu primerov zaobidejo njihovo na hierarhični red oprto delovanje (Sassen, 2007, 34). Njihova geografija moči ni bistveno trpela zaradi uvajanja deregulacije, kakor jo je v zadnjih treh desetletjih terjal politično in tudi ekonomsko favoriziran neoliberalizem. Vendar se niso vse (nacionalne) države enako odzivale na valove globalizacije, ki so prihajali od zunaj. V tem pogledu bi lahko te države razvrstili na tri skupine: *prvič*, tiste, ki so bile bodisi dovolj velike in močne in ki so lahko negativne učinke globalizacije zaustavile na svojih mejah ali pa so same proizvedle kritično maso globalizacije, ki so jo izvažale po svetu. *Drugič*, države, praviloma srednje velike, ki se brez večjih težav prilagajajo ali prestrezajo (filtrirajo) zunanje globalizacijske sunke. V *tretjo* skupino, v katero spada največje število držav, lahko uvrstimo manjše države, ki imajo skoraj zanemarljiv vpliv v svetu, zaradi česar so njihove usode praktično odvisne od odločitev močnih globalnih igralcev, to pa so države in močne multinacionalke korporacije.

Če povzamemo Sassenovo (prav tam, 37) in razmišljamo nekoliko naprej, danes še vedno ne vemo dovolj, kako se posamezne države oziroma skupine držav soočajo z globalnimi pojavi. Deloma je to razumljivo, če se zavedamo, da je globalizacija relativno nov zgodovinski pojav, s katerim države zaradi njene še ne videne intenzitete, nanašajoče se na prostor in čas, doslej nimajo pravih izkušenj. Zato bi tudi težko govorili o tem, s kakšnimi domišljenimi strategijami in institucionalnimi transformacijami so države bodisi nasprotovale bodisi se prilagajale globalizaciji. Vsekakor pa smo ves čas priča napetostim, ki se odvijajo na ravni lokalno-globalno, pri katerih ni vedno samo po sebi jasno, kdo izgublja in kdo pridobiva. Izide lahko v določeni meri napove zgoraj omenjena razvrstitev držav na velike, srednje in manjše, pri čemer pa imamo opraviti tudi z izjemami, kot so na primer skandinavske države.

Če se bomo hoteli dokopati do bolj zanesljivih razlag v zvezi s tem, bomo morali več pozornosti v socioloških analizah poleg velikih (države, regionalne integracije, multinacionalne korporacije in druge) posvetiti tudi manjšim igralcem, kamor prištevamo naslednje pomembne agense: lokalne in še posebej sub-nacionalne dejavnike, zgodovinsko oblikovano individuacijo (Zdravko Mlinar, 1994), mobilizacijski potencial kulturno, politično in etnično posredovanih identitet, civilno-družbene asociacije in ne nazadnje tudi različne kontingenčne okoliščine, ki jih ne more vnaprej napovedati noben akter organizirane vednosti.

1.1.4 Sinergije nacionalnega in kozmopolitskega

Čeprav se je na začetku zdelo, da bo globalizacija vsej mednarodni skupnosti ponudila povsem nova pravila igre in z njimi nov mednarodni red, se moramo strinjati s trditvijo Johna Graya (2001), da smo priča prej kaotičnim procesom, sploh veliki stopnji nepredvidljivosti, ireverzibilnim procesom, čeprav še zdaleč ne tudi anarhiji. Navkljub temu pa Gray ne zanika, da takšne attribute globalizacije, kot so kompleksnost, dinamičnost, določena mera robustne strukturiranosti in njena vsaj na krajši rok pokazana funkcionalnost, generira svojevrstna »sociološko zamišljena gravitacija«, ki jo lahko samo predpostavimo, ne da bi z dovolj veliko stopnjo zanesljivosti lahko tudi poznali njen določljivi »DNK«. Vseeno pa se zdi, sploh pa če verjamemo Urryju (2006, 139), da sociološka znanost pri tem vendarle ni povsem nemočna. To velja še posebej, če se opre na teorijo »refleksivne modernizacije«, ki ponuja kar nekaj očitnih komparativnih prednosti, ki jih njeni teoretični konkurenti nimajo. Prednosti se nanašajo v prvi vrsti na tiste sociološke raziskave, ki se ukvarjajo s posledicami, ki jih globalni informacijski in komunikacijski procesi prinašajo družbenim strukturam v posameznih nacionalnih državah. Gre seveda za sistematične refleksije, od katerih si je mogoče obetati tako kognitivne kot tudi kulturno relevantne rezultate.

Naslednji deficitarno obravnavan sociološki (in tudi politološki) problem se nanaša na raziskovanje podlag, na katerih temelji legitimna vladavina v globalni dobi. V tretjem tisočletju, kot ugotavlja Ulrich Beck (2005, xv), se je iztekel zgodovinski rok trajanja nacionalne realpolitike, ki je narekovala, da je treba interese držav zasledovati izključno z nacionalnimi sredstvi. Ne da bi nacionalno postalo odveč, temveč se to dopolnjuje s kozmopolitsko naravnano politiko v tem smislu, da kolikor bolj je politično življenje kozmopolitsko, toliko bolj se lahko pri tem uveljavljajo avtentične in z njimi posledično avtonomne nacionalne prvine. Čeprav so bile nacionalne države v preteklosti in marsikje še danes zaščitnik nacionalnih interesov, so istočasno te tudi instrumentalizirale za izključno svoje cilje in koristi.

Kozmopolitizem, če ne gre za rigidno ali dogmatično inačico, lahko v znatni meri razširi akcijski radij nacionalnim vsebinam in institucijam tako, da jih razbremeni tutorstva države, ki si lasti etnični (nacionalni) predznak. Če je mogoče kozmopolitizem razumeti kot poudarjeno mednacionalno sodelovanje, od katerega imajo korist vsi vpleteni igralci, potem je logično, da je treba tudi pojmu suverenosti pripisati več kot le vlogo zaščitnika specifičnih političnih akterjev na tem področju. Beck (prav tam) zato predlaga, da je v »nacionalnem« interesu, da se poslovimo od preživelega razumevanja (nacionalne, v resnici državne) suverenosti, se pravi od nečesa, kar je omejeno z igro ničelne vsote v korist igre ne-ničelne vsote.

V času »visoke globalizacije« (Arjun Appadurai, 2006) je to priložnost, da se pri raziskovanju globalizacije posveti tudi njeni »patologiji« in da se na ta način postavi pod vprašaj samoumevni optimizem, ki se opira na takšne infrastrukturne podlage globalizacije, kot so odprti trg, svobodna trgovina, širjenje demokratičnih institucij in liberalnih ustav ter drugo. Najbolj zagreti podporniki globalizacije pripisujejo omenjenim podlagam izključno pozitiven pomen in ne izpostavljajo njene temnejše strani. Appadurai spomni, da je dolgo tega (1968) Hannah Arendt opozarjala na idejo izključno nacionalno opredeljenega ljudstva, za katero je menila, da je Ahilova peta sodobnih liberalnih družb. Več raziskav je podrobno dokumentiralo in analiziralo pot, ki je od tako imenovanega »nacionalnega genija« ali razumevanja »nacionalne substance« nujno pripeljala do totalne kozmologije s »svetostjo« zaznamovanega naroda in od tu naprej do zagovarjanja etnične čistosti in etničnega čiščenja.

Z uporabo informacijske tehnologije, ki je danes na voljo, se lahko takšne ideje in prakse še dosti prej in z mnogokrat bolj tragičnimi posledicami razširjajo po svetu. Pri tem so najbolj ranljive manjše etnične skupine, ki se težko ubranijo pred večjimi in velikimi, ki imajo nemalokrat etnocidne in agresivne namene. Kot je bilo mogoče velikokrat videti v zgodovini, bomo redkokdaj naleteli na kakšno veliko etnično (nacionalno) skupino, seveda pa pred čim podobnim niso imune niti manjše in srednje, ki bi imela povsem čisto vest pred genocidom oziroma nasilno asimilacijo. Skoraj vse brez razlike se občasno spogledujejo ali nasilno uveljavljajo idejo o svoji »čistosti« in zahteve po zaokroženem etnosu, ki postavlja pod vprašaj obstoječe teritorialne meje. Tudi v tem primeru čaka raziskovalce globalizacije odgovorna naloga, da raziščejo na eni strani vprašanje, v kolikšni meri predstavlja globalizacija novo in okrepjeno priložnost za reproduciranje že videnih zgodovinskih praks, in na drugi, v kakšni meri lahko ta omogoča njihovo odpravljanje ali vsaj napovedovanje, ki bi imelo za posledico vzpostavitev učinkovitih mednarodnih mehanizmov, s katerimi bi bilo mogoče preprečiti pojave množične nasilne smrti.

1.1.5 Demos, etnos in legitimnost nacionalne države

Čeprav je globalizacija prispevala tudi k zaostrovanju ali celo kulminaciji problemov in konfliktov, pa bi ji težko pripisali, da je kot taka tudi vzrok zanje. Vzroki na tem področju so bistveno starejši in jih lahko v sociološkem pomenu naprtilimo zgodovinsko nerazrešenemu in ničkolikokrat problematiziranemu razmerju med demosom in etnosom (Roland Axtmann, 1997, 41–42, v Ann Cvetkovich in Douglas Kellner). Vzpostavljeno razmerje med njima je pomembna sestavina kolektivne identitete v vsaki družbi in še posebej v njihovih političnih sistemih. Kot uveljavljen zgodovinski vzorec je pri tem služila francoska republikanska tradicija:

narod, ki je tako politična kot tudi kulturna tvorba, povrh vsega pa še tako definirana politična skupnost, v kateri so brez možnosti razlikovanja med demosom in etnosom naslednji najvišje postavljeni atributi: ustava, zakoni in državljanstvo.

Z njimi je bila zagotovljena etnična homogenost družbene skupnosti, njena bolj ali manj unitarno zasnovana nacionalna kultura in uveljavljanje politične korektnosti ter družbene norme, nadalje tudi drugi mehanizmi, ki so »tujce« integrirali v tako družbo s kulturno asimilacijo. V bolj prožnih, se pravi manj unitarnih nacionalnih državah, je bilo kulturnim ali jezikovnim manjšinam bodisi omogočeno ali pa so si te same vzele pravico, da so se upirale izvajanju kulturne asimilacije. V skrajnih primerih, kjer so bile države prikrajšane za take pravice, pa se je postavilo vprašanje odcepitve, ki so ga nekatere etnične skupnosti tudi uspele realizirati s proglasitvijo za neodvisne države. Taki odločitvi še zdaleč ni bilo mogoče oporekati, da je bila v nasprotju z demokratičnimi načeli, ker bi se v tem primeru upravičeno zastavilo vprašanje, kakšna je sploh lahko demokracija, ki članom posamezne etnične manjšine odvzema možnost, da se izrekajo o tem, v kakšni politični skupnosti hočejo živeti.

V razmerah intenzivne globalizacije (prav tam, 43) se Axtmannu upravičeno zastavlja vprašanje, kako lahko nacionalne države še naprej nadzorujejo procese in odločitve, ki zaradi ekstrateritorialne narave presegajo zmožnosti nadzora ter posledično tudi samega odločanja o njih. Te vrste problemi so danes bistveno bolj zapleteni kot v preteklosti. Pri doseganju legitimnosti na tem področju morajo nacionalne države upoštevati ne le svoje zakonske predpise, temveč tudi mednarodne pravne akte od konvencij do meddržavnih pogodb. Tu smo priča paradoksu, da se države pod pritiskom protimanjšinsko usmerjenih političnih skupin lahko sicer sklicujejo na svojo restriktivno zakonodajo, vendar imajo etnične manjšine tokrat – prvič v zgodovini – priložnost, da se za zaščito svojih pravic obrnejo na nadnacionalne instance.

Čeprav temu ni treba pripisovati prevelike teže, ker ohranjajo nacionalne države še vedno veto oziroma zadnjo besedo, pa lahko vztrajanje etničnih manjšin pri njihovih pravicah vendarle vpliva na zmanjševanje legitimnosti posameznih držav in k njihovem zmanjševanju vpliva v mednarodni skupnosti. Zaenkrat smo še vedno priča premajhni moči nadnacionalnih ustanov, ki varujejo omenjene pravice tako posameznikov kot etničnih kolektivitet nad nacionalnimi državami, kar številni raziskovalci s področja človekovih pravic (Jack Donnelly, 1993) štejejo med najbolj ranljive točke politične globalizacije, s katerimi se sooča človeštvo.

Vendar se zastavlja vprašanje, kdaj in kako hitro lahko na tem področju pričakujemo, da bodo nacionalne države uresničevale cilje, ki jih sicer razglašajo v svojih

formalno-pravnih dokumentih. Te formalno zapisane pravice, če nekoliko poenostavimo, se nanašajo na zagotavljanje ekonomskega blagostanja družbe, na osebno varnost državljanov in na varovanje njihove identitete (Axtmann, 1997, 44). Vendar je globalni kapitalizem, ki je po padcu berlinskega zidu po letu 1989 ostal edini igralec na mednarodnem odru, dokazal – še posebej po sproženju globalne finančne in ekonomske krize jeseni leta 2008 –, da omenjenih zagotovil ne more (več) dajati. Tu je na mestu vprašanje, ali sedanja politična organizacijska oblika nacionalne države sploh še omogoča izpolnjevanje takih zagotovil. Ker se s tem trga tudi zveza med državljani in nacionalno državo, se marsikateremu raziskovalcu vloge nacionalne države v razmerah globalizacije postavlja naslednji izziv: s kakšno novo družbeno pogodbo in s kakšnimi novimi zavezami tako države kot državljanov je ali bo mogoče še naprej zagotavljati tisto socialno vezivo, brez katerega ne more shajati nobena politična skupnost?

1.1.6 Demokratizacija globalizacije in redefinicija demokracije

Vsi doslej omenjeni problemi od globalizacije, globalne vladavine in drugih novih globalnih izzivov postavljajo v ospredje potrebo po redefiniciji demokracije kot smo jo poznali doslej. Po antičnem in poznejšem predstaviškem modelu demokracije se danes zastavlja vprašanje, kako demokratizirati globalizacijo. Dokler mednarodna skupnost ne najde odgovora na to vprašanje, bodo z globalizacijo in usodami posameznikov skupaj z njihovimi nacionalnimi državami odločale moči, ki ne bodo transparentne, še manj pa zmožne prestati minimalne preizkuse legitimnosti. David Held (2007, 253, v David Held and Anthony McGrew) take zunanje in demokratično povsem nenadzorovane moči porazdeli na tri kategorije: močne, zmerne in šibke.

Pri *močnih* gre za to, da so prizadeti vitalni interesi posameznikov in skupnosti, ko gre za, na primer, zdravje in bivanjske razmere. Na koncu je od teh dejavnikov odvisna tudi njihova življenjska doba in v času njihovih življenj tudi kvaliteta življenja. Pri *zmernih* kategoriji so prizadete možnosti posameznikov in njihovih skupnosti, da polnopravno in enakopravno sodelujejo pri odločitvah, ki so ekonomskega, kulturnega ali političnega značaja. Od intenzivnosti teh vrst vključenoosti je odvisno, koliko priložnosti lahko ljudje izkoristijo z namenom, da zadovoljijo svoje interese na teh področjih. Šibke moči imajo bistveno omejene možnosti pri zadovoljevanju potreb: te se omejujejo kvečjemu, na primer, na oblačenje in glasbo. Omenjene kategorije niso fiksne, kar pomeni, da se lahko izmenjujejo pri istih posameznikih in skupnostih. Za ljudi, ki kolikor tolako optimalno zadovoljujejo svoje potrebe na omenjenih področjih, lahko rečemo, da so srečni, medtem ko so tisti,

ki svojih potreb ne morejo zadovoljiti, ne le nezadovoljni, temveč tudi frustrirani in se utegnejo upreti bodisi individualnim avtoritetam bodisi sistemu, ki je za tako stanje odgovoren.

Zaradi najbolj odtujenih epicentrov odločanja doslej, je demokratično anemična globalizacija odgovorna za ogromno povečanje asimetrije in neskladij med tistimi, ki odločitve sprejemajo, in tistimi, ki so zaradi teh odločitev prizadeti. Held (prav tam, 254). Ena resnejših ponudb, ki napoveduje reševanje tega problema, je kozmopolitska demokracija, ki temelji na aktivnem kozmopolitskem državljanstvu. Zaenkrat je treba reči, da je ta koncept še preveč splošen in premalo konkretno razdelan, da bi ga lahko hitro sprejeli ali pa tudi zavrgli. Glede na že omenjeno dejstvo, da je globalizacija novejši in kot tak mlad zgodovinski pojav, bi bilo preveč optimistično pričakovati kaj drugega. Če je ta koncept še premalo domišljen, ko gre za vprašanje demokratičnih institucij, njihovih pravil in deliberacij, pa lahko rečemo, da ima močno oporo v vsem tistem, kar stoji za obsežnim in elaboriranim korpusom človekovih pravic.

Pri tem ne mislimo samo na *Splošno deklaracijo o človekovih pravicah* iz leta 1948, temveč tudi na številne druge mednarodne pogodbe in konvencije, ki so omenjeni splošni dokument prevajale na posebna področja, ki se raztezajo od človekovih pravic ogroženih kulturnih (etničnih) skupnosti pa vse do vse do človekovih pravic in pravic otrok. Ideja kozmopolitskega državljanstva, to je treba posebej poudariti, je dovolj robustna in prepričljiva ter kot taka daje ustrezen odgovor na omenjeni problem demokratičnega deficita globalizacije s tem, da podčrtuje naslednji dve bistveni predpostavki: *prvič*, ko pripisuje avtonomijo vsakemu posameznemu človeku na našem planetu ne glede na njegovo narajeno ali pripisano (nacionalno, politično, raso, versko in druge) pripadnost, in *drugič*, ko priznava tem istim ljudem njihovo usposobljenost za samo-upravljanje na vseh ravneh, ki zadevajo odločanje o družbenih zadevah. Tako opredeljena kompetenca za in v prid odločanju obsega mikro, mezo in makro raven: se pravi od nivoja najmanjše lokalne skupnosti do nacionalne, regionalne in nad-nacionalne oziroma globalne ravni.

Med razlogi za demokratični deficit globalizacije je treba najprej omeniti države, ki so še vedno glavni in ključni igralci – govorimo o državo-centričnem svetu. Tisti, ki opozarjajo na ta problem (Andrew Kuper (2007, 225–237, v David Held in Anthony McGrew) ne kažejo toliko s prstom na to, da so politiki bodisi skorumpirani bodisi nevedni, temveč gre za bistveno globlji problem – strukturalni. V 21. stoletju bi potrebovali učinkovitejšo na multilateralizmu zasnovano organiziranost držav, ki bi se morale pri svojem delovanju opirati na transparentna demokratična načela, pri čemer bi jim morala stati ob strani in jih nadzirati informirana ter

propulzivna civilna družba. Države so še vedno preveč sumničave do organiziranih demokratičnih alternativ globalne civilne družbe, ki ponujajo zdržne odgovore na številne probleme, ki ta čas pestijo svetovno skupnost. Ker države v bistvu ne priznavajo legitimnosti zahtev ne-državnih igralcev v mednarodni skupnosti, ti praktično ne morejo biti odgovorni pri svojem delovanju, poleg tega pa so zato še manj učinkoviti. Ključni izziv za teorijo in prakso je mogoče strniti v naslednje: kako razširiti normativne podlage in uveljavljanje pravne države, sploh načel liberalne pravičnosti in reprezentativne demokracije, prek državnih meja. Vendar to samo po sebi še ni dovolj, ker takšna prizadevanja ne bi dosegla končnega namena – demokratizacije globalizacije – če ne bi vključevala tudi sprememb ali boljše inovacij, nanašajočih se na obstoječo konfiguracijo (politične) moči.

1.1.7 Problem delitve oblasti v kontekstu globalne vladavine

Pri obravnavanju teh problemov se Kuper (prav tam) na tem področju zagotovo uvršča med najbolj inovativne družboslovne avtorje. Repertoar predlogov, ki jih je podal in od katerih so nekateri integralni del procesov, ki se že odvijajo, nakazuje prve obrise prihodnje globalne skupnosti, v primeru, če bodo države uspele premagati njihov institucionalni egoizem in investirati v prihodnost na način, od katere bi imelo koristi, verjetno pa tudi preživetvene možnosti, vse človeštvo. Omejili se bomo predvsem na tiste predloge, ki so v neposredni povezavi z vprašanjem globalizacije, ki je predmet tega prispevka. *Prvič*, ker demokracija ni sinonim za volitve, se postavlja logična zahteva, da se demokracijo nadgradi ali bolje razširi tudi na ne-elektoralne segmente. Ti se nahajajo tako znotraj kot tudi zunaj državnih okvirov.

Če prevedemo v praktični jezik, bi to pomenilo, da je treba uporabiti demokratične postopke pri imenovanju ljudi v multilateralne (mednarodne) organe, v multinacionalne korporacije, globalna civilna združenja in druge. Vendar to s praktičnih vidikov ni enostavno, če je sploh izvedljivo. Kako naj, na primer, okoli sedem milijard ljudi izvoli poslance »ljudske skupščin« v Organizacijo združenih narodov ali voditelje v 80.000 mnogonacionalnih in približno 44.000 globalnih civilnih združenj? Čeprav zaenkrat ne poznamo demokratičnih mehanizmov, s katerimi bi lahko izbrali ljudi za ta mesta, pa to ne pomeni, da ne bo v prihodnosti politična imaginacija pomagala pri oblikovanju takih ne-elektoralnih mehanizmov, ki bodo prestali test legitimnosti takih izbir. Da ne gre za kakšne utopične želje, se lahko prepričamo že na primeru klasične demokratične teorije, kakršno je razvil Montesquieu. V njej imamo izdelan sistem delitve oblasti, ki že vključuje ne-elektoralne elemente in ki daje državljanom v roke orodja, s katerimi lahko ti uveljavljajo nadzor nad življenji in skupno družbeno usodo. Na

globalni ravni bi zato prav tako potrebovali tej specifični in novi zgodovinski obliki prilagojeno delitev oblasti. Ta bi morala vključevati vsaj tri med seboj nadzorovane sfere »oblasti«: države, korporacije (ekonomske in druge) in regionalna/področna združenja državljanov. Kuper to novo zgodovinsko različico delitve oblasti poimenuje s sintagmo »pluralnih oblasti«.

Drugi predlog omenja širjenje pooblastil in pristojnosti, ki naj bi jih imele agencije, pristojne za ugotavljanje odgovornosti. Že sedaj takšne agencije (od varuhov človekovih pravic do različnih komisij in drugih nadzornih mehanizmov), ki so sicer omejene na krog delovanja znotraj posameznih držav, presegajo stare tradicionalne delitve, kar najlažje vidimo v dejstvu, da so se te razvile v institucionalne hibride, ki v sebi združujejo tako pravne, zakonodajne kot tudi izvršilne funkcije. Že preprosto prenašanje teh hibridnih institucij na globalno raven bi bil korak v pravo in potrebno smer, ker svet ta čas praktično ne razpolaga z ničemer od tistega, kar bi bilo mogoče prepoznati kot delujoč institucionalni red. *Tretji* predlog zahteva dopolnitev obstoječe in sedaj veljavne *Splošne deklaracije o človekovih pravicah* s *Splošno deklaracijo o dolžnostih človeka*. To je morda največ, kar se da narediti, ker, kot vse kaže, še ni prišel čas in bi bilo tudi utopično, če bi kdo zahteval svetovno ustavo ali formiranje svetovne federacije.

Zadnje omenjena deklaracija bi morala temeljiti na naslednjih treh načelih: 1. *distributivni subsidiarnosti* (glede na funkcionalne zmožnosti posameznih vej vladavine, pri čemer bi bila najbolj zaželeno lokalna raven); 2. *kumulativni demokraciji* (uvajanje novih institucij moči oziroma oblasti zaradi vključevanja globalnih pristojnosti); 3. *komunikativnih kompetencah* (dobro opredeljene pristojnosti in med seboj povezana ter učinkovita omrežja komunikacij, ki bi razmejila odgovornosti in varovala pred birokratsko inercijo).

1.1.8 Katalizatorji globalnih transformacijskih procesov

Četrty predlog se nanaša na enega v zvezi s tem najtežjih vprašanj: kdo so individualni in kolektivni katalizatorji takih globalnih transformacijskih procesov in kako jih k temu spodbuditi? Pri tem se je mogoče opreti na številne igralce, ki že sedaj nastopajo v mnogonacionalnih korporacijah in nadnacionalnih (globalnih) civilnih združenjih. Najti jih je mogoče tako v profitnih kot tudi neprofitnih nadnacionalnih ustanovah, predvsem med tistimi, ki imajo ambicije in ki so se dokopali do spoznanja (osveščenosti), da svet, ki ne bo deloval v tej smeri, nima dobrih možnosti, da bi preživel. Že sedaj številni posamezniki v korporacijah spoznavajo, da te ne morejo dolgoročno zadovoljevati svojih interesov in dosegati ciljev, če jih

motivira izključno in samo profit, kar je že sedaj predstavljalo enega od razlogov za ciklično porajajoče se krize s katastrofalnimi posledicami za ves svet. Globalno usmerjeni ali delujoči posamezniki bodo morali velik del energije usmerjati v nastajanje hibridnih organizacijskih oblik, ki se bodo pri njihovem delovanju poleg širše razumljenih materialnih interesov (seveda ta vključuje tudi profit) opirale na humane vrednote, na dajanje prednosti socialnemu kapitalu pred finančnim, na zmanjševanje prepada med bogatim in revnim svetom ter inovativnim uvajanjem demokratične regulacije preko meja posameznih nacionalnih držav.

Brez takšnega minimalnega repertoarja predlogov, katerih število, kot upamo, se bo v prihodnosti zagotovo močno povečalo, si seveda ni mogoče predstavljati trajne rekonstrukcije globalne vladavine (governance). To med drugim potrebujemo tudi za to, ker je danes, bolj kot kdajkoli prej, očitno, da kvazi-multilateralni sistem, temelječ na privilegirani vlogi nacionalnih držav, ne le da povečini ne deluje, temveč da tudi v primerih, ko deluje, generira sociološke in politične posledice, zaradi katerih človeštvu ne kaže nič dobrega. Čeprav obeti ta čas niso ravno spodbudni, pa avtorji omenjenih predlogov izhajajo iz prepričanja, da bodo prihodnje generacije mislecev in igralcev prispevale tako v »liberalno-demokratsko« kot tudi »socialdemokratsko« zakladnico idej svoj delež, s katerimi bo mogoče globalno skupnost razbremeniti zgodovinsko gledano predolgo trajajočega stanja, v katerem je bila ta talka najrazličnejših nacionalnih etatizmov in agresivnih ideologij.

Nadaljnji razvoj – predvsem pa njena smer – globalizacije je potemtakem odvisen od tega, ali bo med procesi globalne vladavine in globalne demokratizacije prišlo do dovolj prepričljivega sodelovanja, brez česar ni mogoče pričakovati njune sociološke sinergije. Ključno vprašanje, ki se zastavlja, kot ugotavlja Michael W. Doyle (2007, 190–192, v David Held in Anthony McGrew), je etične narave – kako je mogoče politično organizirati globalno (mednarodno) skupnost. Nova politična organizacijska paradigma bi si morala prizadevati na eni strani za krepitev svetovne ureditve, skladne z novimi okoliščinami, ki jih je ustvarila globalizacija, in na drugi strani s priznavanjem obstoja suverenih in samostojnih (nacionalnih) držav. Gre za staro Kantovo zamisel o k miru privrženi zvezi svobodnih republik oziroma na liberalnih načelih zasnovanem demokratičnem miru.

Kantov predlog je seveda bistveno bolj sestavljen kot pa ga predstavlja taka kratka oznaka. Spremljajo ga namreč naslednji trije pogoji: *prvič*, liberalna ustavna, republikanska in reprezentativna družbena ureditev, ki bi zahtevala oziroma omogočala suverenu, da sledi volji ljudstva (večine); *drugič*, zavezanost državljanov človekovim pravicam; *tretjič*, na podlagi tako ustvarjenega zaupanja bi države odpravile vse medsebojne bariere, ki so jih postavile zaradi nevarnosti pred

vojaškimi posegi ali izkoriščanjem od zunaj in zagotoviti neko znosno mero razmerja moči z drugimi državami.

Globalizacija se je v dosedanjem razvoju pokazala za ambivalentno: torej je tako potrjevala in naprej razvijala Kantovo zamisel, vendar jo je nemalokrat tudi ogrožala. Zato Doyle upravičeno opozarja na potrebno dozo realizma, ki se odraža v trditvi, da smo še daleč od tega, da bi kmalu doživeli rojstvo »globalne demokratične suverenosti«, sploh pa se v tej zvezi ponovno javlja problem, kako bi ta prestala test demokratične legitimnosti.

S kompleksnostjo globalizacije merimo na to, da se ta odvija v več sferah človekovega bivanja in družbenega dogajanja. Vendar je treba z oznako kompleksnosti misliti resno: ne more si je lastiti samo ena kultura ali civilizacija, kakor je mogoče razbrati – kot o tem razpravlja Amartya Sen (2002) – pri zagovornikih in tudi nasprotnikih globalizacije, ko se oboji sklicujejo, da gre pri njej za »vesternizacijo« ali v ožjem pomenu za evropocentrizem. V tem smislu naj bi bila globalizacija dedič renesanse, razsvetljenstva in industrijske revolucije – vse da so povezane s stalnim naraščanjem življenjskega standarda ljudi, ki živijo na zahodu in ki so te dosežke »izvažali« v tiste dele sveta, ki so bili za to menda prikrajšani. Za nasprotnike globalizacije ni to seveda nič drugega kot imperializem. Aroganco, ki je spremljala »izvoz« zahodnih dosežkov, lahko vidimo v trditvah, da so lahko, na primer, v Indiji hvaležna, ker jim je britanski imperij prinesel »evropsko matematiko«. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da so indijski matematiki tisto, kar jim je bilo »prineseno«, poznali že v petem stoletju in pripada pionirska vloga na tem področju indijski civilizaciji, od koder so si njena odkritja po zaslugi Arabcev utirala pot v Evropo.

1.1.9 Globalizacija med ambivalentnostjo in prihodnostjo

Prihodnosti še neuresničene premišljene in humane globalizacije, se pravi dejansko »globalne«, pa ne zagotavlja samo njena kompleksnost, temveč je odvisna tudi od tega, kako bo izkoriščen njen potencial. Več avtorjev na čelu z Nobelovim nagradjencem Senom (prav tam) je prepričanih, da globalizacija ne more računati na prihodnost, če se bo opirala izključno na trg in se bo še naprej odrekala prizadevanjem za vzpostavljanje pravičnosti, ki se bo dejansko spopadla s problemi neenakosti na globalni ravni. Prva zgodovinska faza globalizacije je dala prednost globalnemu kapitalizmu, se pravi tržnemu fundamentalizmu, in je zanemarila reševanje perečih problemov, ki pestijo človeštvo, kot so povečevanje prepada med bogatimi in revnimi, dajanje prednosti socialnemu pred finančnim kapitalom, vzpostavitev sistema osnovnošolskega izobraževanja za vse otroke (odpravljanje nepismenosti)

in razvijanje demokracije, ki ni podrejeno interesom geopolitike. Zadnje, a ne najmanj pomembno, pa, da je treba narediti konec katastrofalni industrializaciji narave, ki vodi naš planet v apokalipso, kakršne ni povzročila še nobena od generacij in civilizacij v dosednji zgodovini. Sen se tudi upravičeno sprašuje, kako lahko stalni člani Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov opravljajo svoje »mirovno« poslanstvo, ko pa so bili v letih 1996 do 2000 sami odgovorni za dobrih 80 odstotkov svetovne trgovine z orožjem, medtem ko je skupina G8 pri tem udeležena s 87 odstotki, od tega samo ZDA pripada skoraj 50 odstotkov trgovine z orožjem. Zato bi si ti ključni mednarodni igralci prej sami zaslužili obtožbo, da delujejo proti globalizaciji, da so torej antiglobalisti, na katere sicer po navadi zavračajo krivdo kot na »neodgovorne« protestnike na ulicah. Na globalizacijo je treba gledati skozi kritično prizmo, zagovarjati jo je treba z razumnimi argumenti, vendar jo je treba tudi reformirati. Brez strukturalnih reform ustanov in spreminjanjem norm tako znotraj (nacionalnih) držav kot tudi na nadnacionalni ravni ni mogoče pričakovati, da bi bili mednarodni oziroma globalni odnosi kolikor toliko znosni ali stabilni.

V zaključku se nam zdi pomembno posebej izpostaviti, da je pojav globalizacije tako s teoretičnega (sociološkega) kot tudi s praktičnega vidika (procesi in posledice) na prelomni točki. Njene teoretične elaboracije so se preveč pogosto osredotočale samo na en njen segment, s katerim so se hotele dokopati do avtoritativne in dokončne sodbe o tem, da je globalizacija bodisi dobra ali slaba (Garret Wallace Brown, 2008). Medtem so tako imenovani »post-globalisti« zavrgli izziv, nanašajoč se na teoretični deficit na področju globalizacije, z dokazovanjem, da se je po nepričakovanem 11. septembru, ki je ponudil priložnost državnemu nacionalizmu in fundamentalistični geopolitiki, v bistvu zaključil njen zgodovinski rok uporabe. Tako kot v primeru drugih podobnih prehitro ponujenih tez o različnih »koncih« (ideologije, zgodovine, boga itd.) velja tudi tokrat pritrditi razlagam, da čaka teorijo na tem področju še veliko izzivov in dela.

Smeri, v katero se premika globalizacija, ni enostavno konceptualizirati kot pozitivno ali negativno, ni torej inherentno bodisi samo dobra bodisi slaba. V knjigi z naslovom *Living with Globalization* se je Paul Hopper (2006) zavzel za pluralistično razumevanje tega epohalnega pojava, pri čemer (globalni) kapitalizem niti ni njen edini motor in tudi ne bi bilo dobro, če bi to bil. Po njegovem potrebuje teorija na področju globalizacije nove pristope, ki bodo bolje razumeli njeno dialektično naravo – njen mnogodimenzionalni značaj in prepričljiv empirični dokaz, da intenzivni stiki med narodi ali ljudstvi (sploh najrazličnejšimi skupnostmi), korporacijami, vladami, državami, verami in ideologijami ne prinašajo samo pozitivnih temveč tudi negativne posledice. Globalizacija ni stvar usode, njen končni družbeni

rezultat je odvisen od tega, kar ljudje zmorejo in kaj so z njo pripravljeni narediti. V primeru, da svetovna skupnost ne bo v potrebni meri regulirala globalizacije, se lahko zgodi, da bodo njene prednosti izničili prevladujoči negativni trendi in z njimi povezane za človeštvo katastrofalne posledice.

1.2 Izzivi in tveganja globalizacije

*Če bo Margareta Thatcher v četrtek zmagala, vas moram posvariti,
da to ne bo dobro za tiste, ki se uvrščate med preproste ljudi,
mlade, bolne ali starejše.*

Neil Kinnock

V uvodni kritični refleksiji o problemu globalizacije si je Mlinar (2012, 6) upravičeno zastavil vprašanje o usposobljenosti in profesionalni kondiciji sociološke vede, da ta novejši družbeni pojav kompetentno razume in razlaga. Gre seveda za odgovoren profesionalni izziv in priložnost, s katerima lahko ta veda bodisi upraviči bodisi v končni posledici zapravi svoj težko pridobljeni znanstveni status. Mlinarjeva metafora »slepca, ki prepoznava slona« je zato na mestu. Sociologija mora skupaj z drugimi družboslovnimi vedami dokaz(ov)ati, da lahko o globalizaciji govori na ravni diskurza in jezika, ki omogočata prepričljiv vpogled v kompleksnost, fluidnost in ne nazadnje tudi v kontingenčno naravo tega pojava, ki tako radikalno posega v vsakodnevno življenje ljudi in družbenih skupnosti. Pred tem pa se bo morala pri razumevanju globalizacije (bolj) opreti na robustnejše analitične, spoznavne in teoretske strategije.

1.2.1 Globalizacija kot sociološki problem

Mlinar (ibid., 35) prav tako izpostavlja deficitarnost sociološke vednosti, ki ta čas še ne daje zadovoljivih odgovorov, če pa jih že, so ti negotovi ali pa si pogosto nasprotujejo. Sociologija potemtakem se na vrh svojega Mount Everesta še ni povzpela, vendar ji je lahko v uteho, da je kot tak prepoznan v njeni spoznavni geografiji. Gre seveda za profesionalni imperativ v tem smislu, da globalizacije kot večnivojskega (subnacionalno – nacionalno – nadnacionalno) in večdimenzionalnega družbenega pojava ni več mogoče raziskovati na podlagi omejene, če že ne zastarele paradigme »metodološkega nacionalizma« (Beck, 2005, 21–24, 40–49). Vseeno s tem ne mislimo podcenjevati raziskovalnih dosežkov na tem področju družboslovnih ved, še posebej v primerih, v katerih je bil resnično uporabljen interdisciplinarni pristop. Prav tako pa pri tem niso v napoto deskriptivne osvetlitve globalizacije, ki nasprotno podpirajo oziroma (in)formirajo njene zahtevnejše diskurzivne raziskave v zvezi s tem.

Dober dokaz za napredovanje sociološkega znanja in vednosti je bolj ali manj zaključena razprava med »metodološkimi holisti« in »metodološkimi individualisti«, od katerih so prvi, poenostavljeno povedano, svoja raziskovanja globalizacije osredinjali na družbo, medtem ko je druge zanimal predvsem posameznik(i). Oboji se danes v veliki večini ukvarjajo z raziskovanjem razmerij med strukturo in delovanjem (angl. agency), čeprav je tudi res, da se v zadnjem času veliko avtoritet na tem področju obrača k strukturnim vidikom globalizacije. Enako je preseženo razlikovanje med raziskovalnima poljema teorija globalizacije in globalizacijska teorija (angl. globalization theory), pri čemer je še posebej zadnja dolgo vztrajala pri tem, da lahko pojasni ali opiše vse, kar je mogoče poimenovati globalizacija. O teh zmotah se je sicer na široko razpisal Rosenberg (2000) in – kot vse kaže – so raziskovalci globalizacije vsaj nekatere med navedenimi ne le slišali, temveč tudi upoštevali njegovo dobro argumentirano kritiko.

Pri tem ne bi smeli prezreti opozoril Holtona (2011, 220–227), ki jih je naslovil na tiste, ki se ukvarjajo z globalizacijo. Prvo opozorilo je namenjeno zavestnemu ali tudi samo nerefektiranemu prakticiranju tiranije kateregakoli koncepta, ki ga je mogoče prepoznati v tem, da se globalizacija obravnava v »enem kosu«, torej kot vseobsegajoča, vseobvladljiva in homogenizirajoča moč, za katero sta sistemska logika kapitalizma in zahodni kulturni imperializem. Drugo opozorilo je naslovljeno na napako, posledica katere je analitični zdrs, kar pomeni, da se globalizacija obravnava izključno skozi optiko ekonomskega determinizma, ki globalizacijo zmotno poimenuje oziroma enači s sistemom. Holton nasprotno predlaga, da se študij globalizacije namesto sistema rekonceptualizira s »poljem« (angl. field), kar omogoča prepričljivejši uvid v kompleksnost ter interakcije med različnimi procesi in formami globalizacije. S tem se tudi izognemo poenostavljenim in pogosto prevladujočim diskurzom o prevladi transnacionalnih moči nad nacionalnim in lokalnim ter modernega nad tradicionalnim.

Holton se pri tem opira na vse preveč prezrta in v družboslovni literaturi na tem področju premalo izkoriščena spoznanja pionirja študij o globalizaciji Robertsona (1992). Eno njegovih relevantnejših spoznanj in ugotovitev je nedvomno zavračanje takih izhodiščnih pristopov k globalizaciji, ki razumejo »globalno« kot proces na globalni ravni, ki (nad)determinira življenjske usode (posameznih) ljudi. Avtor je nasprotno prepričan, da je pri razumevanju globalizacije treba preseči delitve na makro- in mikroraven. Šele v taki analitični perspektivi se po njegovem mnenju odpira prostor za alternativne konceptualne naveze na tem področju, če se omejimo samo na kritični pomen kombiniranih konceptov univerzalizacije partikularnega oziroma partikularizacije univerzalnega. Vzemimo

primer nacionalne države, ki je v 20. stoletju postala univerzalni model, medtem ko v sistemu mednarodnih odnosov te države pogosto zadovoljujejo partikularne interese geopolitično vplivnih/močnih oziroma velikih držav. Na podoben način se univerzalne ideje, kot so človeštvo, človekove pravice in globalna skupnost, prevajajo v partikularne oblike sodelovanja in izgrajevanja institucij v različnih lokalnih okoljih (Holton, 2011, 225).

1.2.2 Konceptualni repertoar globalizacije

Glede na že omenjeno kompleksnost globalizacije se sama po sebi ponuja trditev, da je to (edino) mogoče misliti, če se namesto na enega opremo na relevanten niz konceptov. Urry (2003, 15, 16) svari pred tiranijo samo enega koncepta, s katerim bi bilo mogoče na zadovoljiv način rekonstruirati in tudi dekonstruirati izjemno kompleksno sociološko zgradbo globalizacije. Zato zavrača ponujene različne in vseobsežne koncepte, ki prihajajo iz družboslovnih in tudi humanističnih ved: pri tem navaja primere konceptov, kot so imperij, trgi in dezorganizacija. Bolj kot relativna vrednost konceptov, za katere se odločajo oziroma jih izberejo raziskovalci, je relevantno njihovo uvrščanje v družbeni prostor, torej njihova kontekstualnost. Nadalje, kakšen je njihov reprodukcijski potencial znotraj pluralno strukturiranega globalnega sistema in njihov epistemološki izplen glede na to, da se od konceptov pričakuje posredovanje med globalnimi in subglobalnimi družbenimi sistemi? In zadnje, čeprav ne nazadnje, kako si je mogoče pomagati s koncepti v primerih, ko komaj opažena ali pogosto prezrta družbena dejstva (fenomen črnega laboda) povzročijo velik(ansk)e učinke?

Na številna vprašanja v zvezi s tem še čakamo odgovore, vendar ni nepomembno, da jih družboslovci prepoznajo in postavljajo v raziskovalnih agendah. V novejši literaturi, ki se ukvarja z globalizacijo, se lahko seznanimo z bogato bero ponujenih konceptov, od katerih je vsak izmed njih dragocen prispevek k celovitejši sociološki osvetlitvi tega sestavljenega družbenega pojava. Vendar je na drugi strani tudi res, kar je razumljivo, da sta spoznavna vrednost in raziskovalni pomen teh konceptov neenakomerna. Nekateri izmed njih zahtevajo nadaljnjo in epistemološko dosti bolj poglobljeno obdelavo, na koncu pa tudi sintetično ovrednotenje njihovega skupnega (konvergenčnega) prispevka k celotnemu razumevanju globalizacije.

Če sprejmemo konceptualno inovacijo Mlinarja in Robertsona iz prve polovice devetdesetih let prejšnjega stoletja, da bi bilo namesto o globalizaciji primerneje govoriti o glocalizaciji, to samo poveča kognitivno in tudi praktično težo raznovrstnih konceptov, na podlagi katerih se v hevrističnem pogledu razkriva družbeno

bistvo globalizacije. Če pa k temu dodamo še trditev Eriksona (2007), da globalizacija še zdaleč ne vodi k produkciji globalne uniformnosti ali homogenosti, je njena spoznavna geografska slika, pri čemer merimo na mnoštvo konceptov, s katerimi je to mogoče sociološko predstaviti, še toliko bolj razčlenjena. Na tej novi podlagi se razraščajo nove oblike polarizacije, ki utegnejo to ogroziti oziroma nasprotno samo še pospešiti procese deglobalizacije.

V nedavni evropski zgodovini so bile njene generacije že priča tako vzponom kot padcu globalizacije. Njen vrhunec je zaznamovalo razmeroma kratko obdobje pred prvo svetovno vojno, vojna pa je prispevala k njenemu zatonu. Glede na to zgodovinsko izkušnjo ni odveč, če aktualne procese globalizacije razbremenimo pretiranih in ideološko obremenjenih napovedi, da praktično nič ne more zaustaviti nadaljnega napredka, za katerega je zaslužen (neoliberalni) politični projekt globalizacije (Held in McGrew, 2007, 2, 5). Več skeptičnosti pri obravnavanju globalizacije zato ne more škoditi, temveč lahko samo koristi pri zanesljivejšem interpretiranju empiričnega materiala in v končni posledici tudi pri njegovem teoretičnem osmišljanju. V času, ko se je izčrpal razlagalni potencial hiperglobalizacijskih in transformacijskih pristopov h globalizacij, je zahteva po večji uporabi skeptičnega uma samo upravičena.

V tem prispevku ni mogoče predstaviti vseh ponujenih konceptualnih nadgraditev globalizacije. Omejili se bomo le na tiste, ki jih je na podlagi njihove relevantnosti in presežne spoznavne validnosti izbral Eriksen (2007, 8, 9). Pri tem pripada prvo mesto konceptoma razstavljanja (angl. disembedding) in sestavljanja (angl. re-embedding), pri čemer bi lahko prvega prevedli tudi v koncept delokalizacije in drugega relokalizacije. Koncept razstavljanja oziroma delokalizacije meri na to, da je razdalja v dobi globalizacije postala ali postaja čedalje bolj relativna. Ustaljene navade, ideje, knjige, investicijske naložbe (kapital), pesmi itd. izgubijo prostorsko določen kontekst, v katerem so nastali. Seveda pa se s tem družbene implikacije, ki jih sproža globalizacija, ne zaključijo, ker se na drugi strani sprožijo tudi procesi sestavljanja oziroma relokalizacije, ki proizvedejo nova omrežja, v katerih zavzamejo nov pomen in vlogo lokalne ali regionalne moči, nove oblike povezovanja na ravni skupnosti in ne nazadnje tudi nacionalno ali subnacionalno formirane identitetne politike.

Koncept pospeševanja (angl. acceleration) se nanaša na hitrost transportnih in komunikacijskih pretokov, pri katerih ni več praktično nobenega opravičila za zamude in zastoje. Seveda se zadnjima ni mogoče povsem izogniti, vendar lahko to uvrstimo pod kategorijo nenamernih posledic. Procesu pospeševanja so danes eden od najrazvidnejših znakov globalizacije. Sociološki koncept standardizacije vključuje

globalno soodvisnost nacionalizmov (nacionalnih držav), nacionalnih ekonomij, uveljavljanje angleščine kot svetovnega jezika *lingua franca*, podobne hotele, letališča ter nakupovalna središča in ne nazadnje tudi naraščajoče število mednarodnih sporazumov, ki regulirajo globalno sodelovanje. Koncept medsebojne povezanosti (angl. interconnectedness) povezuje različne kontinente ter povečuje potrebo po mednarodnih sporazumih, ki tako sodelovanje podpirajo tudi na normativni ravni.

Koncept gibanj(a) obsega vse tiste procese na našem planetu, ki se nanašajo na migracije, poslovna potovanja, mednarodne konference, turizem in drugo, kar prinaša pomembne posledice za lokalne skupnosti, politiko in ekonomijo. Procesi globalizacije, o katerih je govor, povzročajo tudi mešanje (angl. mixing), kar pomeni, da v globalni prostor vstopajo ljudje, ki pripadajo različnim socialnim, kulturnim, geografskim in sociološkim prostorom. Nikoli prej v zgodovini ni bilo tolikšnega mešanja kultur in idej. Vendar globalizacija obenem slabi, včasih pa tudi povsem zabriše meje, na katere so bili do zdaj »obsojeni« posamezniki in družbene skupnosti. V tem smislu so vsi deležniki globalizacije izpostavljeni ranljivosti (angl. vulnerability), kar pomeni, da teritorialna politika teh ne more zavarovati ali zaščititi pred neželenimi negativnimi posledicami oziroma tveganjem. Med takimi tveganji so bolezni, kot je aids, terorizem, ogroženost okolja, predvsem klimatske spremembe in druge, s katerimi se posamezne (nacionalne) države same ne morejo uspešno spopasti. V odsotnosti svetovne vlade tem državam niso na voljo politični instrumenti, s katerimi bi se lahko učinkovito spopadle s problemi, ki jih prinaša globalizacija.

1.2.3 Objektivna in subjektivna globalizacija

Implementacija konceptov seveda sama po sebi še ne zadostuje, da bi bilo raziskovanje globalizacije optimalno. V tem smislu, kot predlaga Erikson (2007, 10), je treba upoštevati razlikovanje med objektivno in subjektivno globalizacijo. Prva obsega realnost globalnega sistema, ki deluje neodvisno od tega, ali se ga posamezniki zavedajo oziroma prepoznavajo v vseh njegovih razsežnostih, medtem ko se drugi nanaša na njegovo subjektivno percepcijo, in sicer na način, da ga bodisi zavračajo bodisi kritično ali selektivno sprejemajo. Ker globalizacija ljudem in družbi ni usojena, pomeni, da lahko ti s svojimi dejanji nanjo tako ali drugače in z različnimi posledicami vplivajo. Seveda pa pri tem vsi ljudje in skupnosti niso v enakem položaju in je torej končni učinek globalizacijskih procesov odvisen od tega, ali gre za velike ali male, bogate ali revne ter države v centru, na polperiferiji ali periferiji.

Relativna uporabnost konceptov, ki se uporabljajo v globalizacijskih študijih, se nanaša na to, da globalni sistem proizvaja svoje učinke na treh prav tako

relativno avtonomnih ravneh: na ekonomski, politični in kulturni oziroma vrednostni (Lechner in Boli, 2004, 71). Čeprav dominantno formo globalizacije določa kapitalizem, to ne pomeni, da je ta brez protislovij. Vpliv in moč reprezentativnih institucij sta namreč glede na njihovo specifično vlogo neenakomerna, kar se odraža v konfliktih in spopadih med pretežno nacionalnimi in transnacionalnimi akterji na omenjenih ravneh. V akademskih, političnih in kulturnih razpravah v zvezi s tem (še) ni nedvoumnih odgovorov na vprašanje, kdo utegne pridobiti odločilno prednost pri prevzemanju krmilnih vzvodov globalizacije. Po nastopu globalne gospodarske (finančne) krize leta 2008 se je prvotni zanos v zvezi z napredovanjem globalizacije umaknil zmernejšim ocenam, da ostaja procesom internacionalizacije kot predhodnice globalizacije še veliko maneverskega prostora za njeno dograjevanje, medtem ko je bolj dovršena forma globalizacije obet, ki se mu prihodnost – torej po izteku aktualne krize – zagotovo ne bo mogla izneveriti.

Z nastopom globalizacije, še posebej pa v zadnjih dveh desetletjih, se je enormno povečalo število mednarodnih normativnih aktov, ki regulirajo intenzivne pretoke dobrin, denarja in znanja (Ougaard in Higgott, 2002). Čeprav ostajajo nacionalne države še vedno ključni igralec, v globalni areni prevzemajo pomembno vlogo čedalje bolj tudi različne mednarodne organizacije in omrežja. Treba je omeniti predvsem nadnacionalne organizacije, transnacionalne korporacije, profesionalna združenja, v katerih so udeleženi eksperti in praktiki. Globalna komunikacijska arhitektura je na ta način vsekakor prispevala na eni strani k večji standardizaciji najrazličnejših normativnih sistemov in profesionalne prakse, ki smo jih poznali pred nastopom globalizacije, vendar je na drugi strani na široko odprla vrata njihovi kontinuirani izmenjavi in tako spodbudila tudi inovacije, ki prinašajo nove življenjske sokove, brez katerih bi procesi globalizacije zastali.

Imperativ razumevanja oziroma poznavanja globalizacije je ena stran medalje, druga, ki je prav tako ne gre odmisлити, pa se nanaša na njeno upravljanje, če se seveda z dobrimi razlogi odrečemo občasnim in impliciranim trditvam, da jo vodi nekaška »nevidna roka«. Torej je ni treba obravnavati nič drugače kot katerikoli drugi naravni proces. Tak pogled, kot navaja Whitley (2007, 553), običajno najrigidneje zagovarjajo »hiperglobalisti«, saj menijo, da je globalizacija zunanja sila, ki prisili države, da se ji podvržejo. Pri tem se omenja primer Evropske unije, v kateri so se njene članice odrekle delu suverenosti ali pa jo delijo, da bi odpravili ovire za medsebojno ekonomsko izmenjavo. »Hiperglobalisti« pozabljajo, da so tako politično odločitve in dejavnosti, ki so jo spremljale, sprejele pravzaprav države, in ne nekakšna »nevidna roka« ali vsiljena politična volja od zunaj.

1.2.4 Od metodološkega nacionalizma k metodološkemu globalizmu

Pri nadaljnjem izgrajevanju oziroma dograjevanju konceptualnega ogrodja bo treba upoštevati kritike na rovaš omenjenih »hiperglobalistov«, še več, izogniti se in preseči bo treba pasti, ki jih predstavljata tako »individualistična historiografija« kot tudi »deterministična sociologija« (Crouch, 2007). Sociologija in družboslovne vede na splošno so pred kar nekaj kritičnimi izzivi, ki se jih ne da preprosto preskočiti. Uporaba »deterministične« metodologije močno podceni ali prezre vlogo percepcij različnih družbenih akterjev v zvezi z globalizacijo. Seveda pa se brez teh ni mogoče dokopati do pravega razumevanja objektivnih indikatorjev, s katerimi je mogoče predstaviti družbeno realnost, ki ji na koncu preostane le še usoda suhe veje na drevesu vednosti, če se izključijo iz raziskovalne optike omenjene percepcije kritičnih igralcev. Brez kompletnega sociološkega evidentiranja konstitutivnih igralcev, ki nastopajo v makrozgodbi globalizacije, se ni mogoče dokopati do uvida v njene statične (sistem) in dinamične (družbene spremembe) sestavine, še več, brez njih ostane sociologija brez ene od ključnih kompetenc, da bi lahko anticipirala družbeno prihodnost.

Naslednji pomemben izziv, ki se mu družboslovno raziskovanje globalizacije ne bi smelo in ne more izogniti, je njen odnos do demokracije. Ta problem ni veljal in ponekod tudi še danes ne velja za prioritetenega. Delno lahko to pripišemo dejstvu, da je globalizacija (naj)novejši družbeni pojav, ki so ga družboslovci »odkrili« oziroma se z njim raziskovalno soočili šele v zadnjih dveh ali največ treh desetletjih, delno pa lahko to pripišemo tradicionalni metodološki zavezi družboslovnih ved »metodološkemu« nacionalizmu. Ali, če povemo z drugimi besedami, kar zadeva topiko demokracije, so ostali (politični) sociologi »lojalni« nacionalni državi in posledično reprezentativnemu modelu demokracije, do katere se je ta dokopala v dozdajšnjem zgodovinskem razvoju, vključno z zgodovinskim nazadovanjem oziroma avtoritarnimi alternativami demokraciji. Preseganje »metodološkega nacionalizma« z »metodološkim globalizmom« je danes izziv, s katerim so se pripravljeni soočiti le redki družboslovci.

Za mnoge med njimi je tak izziv utopičen in spominja na Kantovo kozmopolitsko zamisel o »svetovni vladi«. Eden od pronicljivih teoretikov demokracije Robert Dahl je odkrito izrazil pomisleke, da bi lahko bilo odločanje na mednarodni ravni kadarkoli demokratično (Ougaard in Higgot, 2002, 207). Vsekakor smo priča paradoksu, kajti medtem ko je globalizacija prispevala k diseminaciji demokracije po vsem svetu, se ta ni naselila tudi v ustanovah, ki so jih najvplivnejše in najmočnejše države pooblastile za globalno vladavino (angl. global governance). Lahko

si zastavimo vprašanje o vzrokih za tako stanje: ali gre za pomanjkanje potrebne politične volje, za interese velikih držav, da ohranjajo svojo dominacijo, za deficit demokratičnih zamisli na tej ravni ali kaj drugega?

Tako kot antične zamisli demokracije, omejene na mestno državo (polis), ni bilo mogoče prenesti na države z več sto tisoč ali milijoni državljanov in smo namesto nje dobili reprezentativno demokracijo, tudi te zadnje ni mogoče preprosto prenesti na globalno sociološko in politološko raven. Namesto držav, ki tega seveda same ne (z)morejo, danes prevzemajo odločanje s posledicami za celotno človeštvo nadnacionalne ustanove (Mednarodni monetarni sklad, Svetovna banka, G2, G8, G18 in druge), ki nimajo za sabo nobene demokratične ali deliberativne legitimnosti in za svoje pogosto zgrešene odločitve praktično ne odgovarjajo nikomur. Seveda se je mogoče delno strinjati z izvedenci na področju mednarodnih odnosov, da je tako stanje manjše zlo v primerjavi s tistim, v katerem omenjene ustanove ne bi sprejemale odločitev in bi se lahko znašli v stanju anarhije. Nekateri pisci imajo pomisleke v zvezi z realno obstoječim delovanjem demokracije na globalni ravni, ker so prepričani, da bi ta samo še bolj okrepila in legitimizirala hegemonijo globalnega kapitala in držav, ki stojijo za njim. Skeptiki tudi upravičeno opozarjajo, da je boljša izbira še tako minimalno prakticirana demokracija znotraj teritorialnih držav kot pa še tako blaga oblika tiranije v globalni politični skupnosti. Poleg tega postaja v obdobju globalne krize čedalje jasneje, da kapitalizem še zdaleč ni v simbiotični navezi z demokracijo.

Kritiki transnacionalne demokracije, kot navaja McGrew (v Ougaard in Higgott, 2002, 213–214, 225–226), poleg tega opozarjajo, da za demokracijo na globalni ravni ne obstaja nujni pogoj, torej globalni demos. Vendar je tudi taka kritika na krhkih temeljih, če pomislimo, da je tudi demos v nacionalnih državah zamišljena, tj. konstruirana skupnost. Globalno skupnost je seveda težko prepoznati kot globalni demos, vendar je treba istočasno priznati, da je ta čedalje bolj prepređena in podvržena naraščajoči konstitucionalizaciji. Zadnje se nanaša na čedalje večje število multilateralnih, regionalnih, meddržavnih in transnacionalnih pogodb, ki regulirajo ekonomske, politične, varnostne, okoljske, kulturne in druge odnose v globalnem svet. V njih je na koncu koncev tudi mogoče zaznati embrionalne oblike demokracije, ki se utegnejo postopoma in ob potrebni politični volji razviti v prepoznavno, čeprav še vedno ne dovolj razvito obliko transnacionalne demokratične vladavine.

1.2.5 Demokratizacija globalne politike

Spodbudno je, kot poudarja McGrew (ibid.), da ravno globalizacija omogoča politično (in teoretično) razpravljanje o potrebi po demokratizaciji globalne politike

in vladavine, ki na ta način ponuja oboje: alternativo za nacionalno demokracijo in istočasno tudi njeno reševanje. Prizadevanja v tej smeri zahtevajo reimaginacijo demokracije, kar je pravzaprav tudi že mogoče prepoznati v ponujenih paradigmah oziroma koherentnih predlogih alternativne arhitekture demokracije v korist globalne vladavine v 21. stoletju: pri liberalnem internacionalizmu, radikalnem demokratičnem pluralizmu ter pri kozmopolitski in deliberativni demokraciji. Vse to se zdi v tem času za mnoge nerealno, vendar je treba spomniti na opozorilo britanskega realističnega in pozneje marksističnega zgodovinarja ter teoretika na področju mednarodnih odnosov E. H. Carra, da sta prepričljiva in vzdržna samo taka politična misel in politično življenje, v katerih je prostor za oboje, za utopijo in družbeno realnost.

Podani predlogi v prid vzpostavljanju institucij globalne demokracije že vsebujejo obe konstitutivni sestavini utopičnega in realnega. Agné (2010) je v izhodišče predloga globalne demokracije najprej umestil nujno strukturalno razlikovanje med nacionalno in globalno politiko. V odsotnosti globalnega demosa, za katerega je težko reči, ali bo do njega sploh kdaj prišlo, je kot dober nadomestek predlagal lokalne in globalne civilne igralce, za katere (oboje) je značilno, da se sami organizirajo in tudi sami upravljajo. Poleg tega pa so ti z načelnega vidika inkluzivni in optimalno pluralni glede na funkcije in smotre, ki jih zasledujejo. Vseeno pa si je na tem mestu treba zastaviti vprašanje o mejah demokratizacije v globalni (svetovni) politiki. Agné v zvezi s tem omenja dva kriterija. Kot prvi je minimalni kriterij dosežene globalne demokracije, ki je analogen nacionalni demokraciji. To bi po njegovem mnenju zahtevalo vzpostavitev/ustanovitev svetovnega parlamenta, ki bi bil odgovoren globalni javnosti.

Drugi kriterij je manj zahteven in do neke mere še vedno ne dovolj demokratičen, morda celo nedemokratičen, vendar predstavlja korak naprej od zdajšnjega stanja. Gre za to, da bi na ravni pooblastil, ki jih ima Organizacija združenih narodov, že danes ta na podlagi demokratične legitimnosti posegala v politični prostor (suverenost) njenih članic, ko bi bilo treba zagotoviti minimalno spoštovanje demokratičnih načel v tistih primerih, ko bi njihovo nespoštovanje ogrozilo vitalne interese globalne (mednarodne) skupnosti. Do »demokratičnih intervencij« na ravni Organizacije združenih narodov bi morale priti na podlagi mandata te organizacije, in sicer šele potem, ko bi o njeni upravičenosti stekla odprta in poštena razprava (deliberacija) demokratičnih držav. Seveda pa je tu in tam mogoče naleteti na zahtevnejše ter tudi radikalne predloge v prid demokratizaciji globalne politike, ki bi izključevala vsakršne tovrstne intervencije, ki ne bi bile multilateralne, temveč izključno unilateralne. V tem primeru bi bilo treba bistveno obnoviti mednarodno pravo, če bi hoteli doseči namen, da bi torej omenjene intervencije upravičile atribut demokratičnosti.

Resnici na ljubo je treba povedati, da nacionalne države niso zagrete za demokratizacijo globalne politike (skupnosti), prav tako pa tudi ne za demokratizacijo transnacionalnih institucij, ki so to praviloma le glede na njihovo zavajajoče ime, v resnici pa so namenjene ekonomskim, političnim, geopolitičnim (med njimi tudi vojaškim) in drugim interesom velikih in močnih držav. Svojemu vplivu in moči, ki ju vežejo na suverenost držav, se, razumljivo, ne bodo zlahka in hitro odrekale. Današnji svet je bistveno manj državocentričen kot je bil v obdobju pred koncem hladne vojne. Zasluga za to »razdržavljanje« (angl. de-etatization) pripada vzponu tako nacionalne kot predvsem civilne družbe. Te predstavljajo realno delujoči katalizator demokratizacije tako na nacionalni kot tudi na globalni (mednarodni) ravni. S tem seveda ne mislimo reči, da je vsaka posamezna civilna družba zavezana demokratičnim vrednotam in praksi, vendar jim je kljub temu treba priznati, da pomenijo embrionalne zametke demokracije na transnacionalni ravni, seveda pa na drugi strani tudi znatno prispevajo k bolj demokratičnemu življenju v (nacionalnih) državah. V tem smislu bi lahko tudi govorili o prvih zametkih »zavor in ravnotežij« (angl. checks and balances) v globalni politični skupnosti, ki so bila do zdaj politična norma na državni ravni.

1.2.6 Diskurz (globalne) civilne družbe

Keane (2003, 8, 17) je predstavil morda najkonciznejšo formalno definicijo globalne civilne družbe: kot skupek »... dinamičnih nevladnih in medsebojno povezanih družbenoekonomskih institucij, ki obsegajo ves planet in katerih kompleksnih učinkov so deležni na vseh štirih straneh neba«. S tem ko Keane v nadaljevanju trdi, da ta spremljevalni pojav novodobne globalizacije pomeni »najkompleksnejšo družbo v zgodovini človeštva«, pa realno predstavi težavnost izziva, ki je pred (politično) sociologijo in sociologi, ki se lotevajo problema, kako in v kateri smeri ter s katerimi samoizpopolnjujočimi se (angl. self-fulfilling) napovedmi utegne globalna civilna družba prispevati h globalni demokratizaciji. V zvezi s tem lahko govorimo o minimalnih in maksimalnih pričakovanjih. Prva (na primer neoinstitucionalisti), bolj realistična, pripisuje globalni civilni vlogi predvsem komplementarno oziroma dodano vlogo, kar sicer že opravljajo države, medtem ko nekateri bolj geopolitično in inspirirani raziskovalci globalizacije napovedujejo »premik moči« (angl. power shift) od držav k svetovni skupnosti.

Konceptu civilne družbe (Scholte, v Ougaard in Higgott, 2002, 146, 153) so sicer v različnih zgodovinskih obdobjih – od 16. stoletja naprej – pripisovali različne pomene. V angleški politični misli se je civilna družba nanašala na državo, medtem ko jo danes razumemo predvsem skozi njeno nasprotovanje državi. V 19. stoletju je

Hegel vanjo vključeval tudi trg, današnja pojmovanja pa v tem pogledu vključujejo v trg izključno neprofitni sektor. Gramsci je pod civilno družbo razumel družbenopolitično areno, v kateri se uveljavlja razredna hegemonija. Tudi v tem primeru se današnje pojmovanje razlikuje, ker civilna družba nastopa v vlogi nasprotovanja in celo upora. To zadnje je tudi danes ključno za razumevanje in delovanje (globalne) civilne družbe v smeri demokratizacije nacionalnih in globalnih družbenopolitičnih struktur. Glede na pluralno konstitucijo (globalne) civilne družbe – od konformistov do reformistov in radikalcev – je razumljivo, da se tak cilj in smoter dosegata na različne načine in da med različnimi (globalnimi) civilnodružbenimi agensi ni soglasja za doseg določenih ciljev.

Scholte (v Ougaard in Higgot, 2002, 146, 153) diskurzu civilne družbe pripisuje velik pomen za razumevanje globalne vladavine. Jezik igra prav gotovo odločilno vlogo pri izbiri sredstev in ciljev v politični areni. Za primere navaja nekaj ključnih konceptov, ki jih dolgujemo civilni družbi in so vplivali in še vplivajo na akterje svetovne politike: človekove pravice, vzdržni razvoj in sploh ves okoljski terminološki repertoar, problemi spola, demokratičnega oziroma inkluzivnega državljanstva, ne nazadnje pa tudi sama globalizacija. Pretežno akademsko (profesionalno) usmerjen del civilne družbe je zagotovo zaslužen za diskurzivno promoviranje refleksivne moderne, posledica (posredna ali neposredna) česar so tudi spremembe družbene strukture.

Uporaba omenjenih konceptov pa seveda še zdaleč ni enoznačna. Različne skupine civilne družbe uporabljajo različne in celo nasprotujoče si diskurze o globalizaciji. Vzemimo za primer samo odnos do človekovih pravic, ko tako zagovorniki univerzalnega pojmovanja teh pravic kot tudi tisti, ki jih razumejo v kontekstu njihovih kultur, človekove pravice v končni posledici relativizirajo. Vseeno lahko za večji del (globalne) civilne družbe rečemo, da deluje znotraj okvirov moderne in kapitalistične družbe, le njen manjši del išče ali se zavzema za alternativo v obliki postmoderne ali postkapitalistične družbe.

1.2.7 Konfrontacija med globalizacijo in univerzalizacijo

Globalne civilne družbe ne bi smeli idealizirati, ker je tako kot globalizacija tudi sama družbeni pojav iz (naj)novejše zgodovine. V tem smislu lahko globalno civilno družbo razumemo kot eno od njenih ključnih »orodij«, na podlagi katerih se utegne uresničiti velik in potreben transformacijski prehod iz mednarodne družbe v globalno skupnost. Ali se bo to tudi dejansko zgodilo, je za zdaj težko napovedati. Kot se je zgodilo že velikokrat v preteklosti, je ta pogosto ub(i)rala pota, ki si jih je le malokdo želel ali napovedal. Globalizacija je pripeljala do točke, ko (nacionalne)

države niso zmožne več regulirati vsega, kar se odvija na globalni ravni. Tega, da se na globalno raven aplicirajo pravila igre iz repertoarja demokratičnih norm na ravni posameznih večjih in najvplivnejših (nacionalnih) držav, ne bi mogli v nobenem primeru imeti za globalno vladavino (angl. global governance). Globalna civilna družba ponuja alternativo, čeprav je ta za zdaj predstavljena v ne dovolj uporabni obliki. Jasno je, da bo za kolikor toliko prepričljivo, če že ne robustno obliko svetovne vladavine, če posebej ne omenjamo težko dosegljivega ideala kozmopolitske demokracije, ki bi lahko do določene mere zadovoljevala minimalne demokratične kriterije, treba poleg zgodovinskega časa tudi veliko več politične odgovornosti oziroma volje.

Bauman (1998, 58–59) je upravičeno zaskrbljen zaradi dejstva, da smo na globalni ravni priča ne le temu, da z njo in v njenem interesu nihče ne upravlja, temveč da obstaja kritičen in lahko tudi usoden deficit vednosti o tem, kaj bi to lahko sploh pomenilo. Po njegovem mnenju je za tako stanje »novega svetovnega nereda« odgovorno dejstvo, da je v konfrontaciji med globalizacijo in univerzalizacijo krajši konec potegnila zadnja. Za globalizacijo je usodno to, da je izgubila »središče«, da ga v njej preprosto ni (več) mogoče določiti, medtem ko univerzalizacija razpolaga in še ohranja tisti za moderno družbo primeren diskurz, ki temelji na upanju, da je tudi na globalni ravni mogoč red po meri človeka in njegovih avtentičnih družbenih skupnosti.

1.3 Globalizacija v humanistični in družboslovni perspektivi

*Vede, ki so si sicer daleč narazen, se lahko medsebojno navdihujejo.
Spomnimo samo na Newtonovo analogijo med barvnim spektrom
in glasbeno lestvico.*

Ian Bostridge

V času naraščajoče kompleksnosti in medsebojne prepletenosti današnjih družb in sveta, ki ga zaznamuje novodobni pojav vsenavzoče globalizacije, sociologija skupaj z drugimi humanističnimi in družboslovnimi vedami prispeva in ustvarja tisto javno dobro, brez katerega ne bi bilo ali ni mogoče govoriti o demokratični družbi. Pri zasledovanju takega cilja so neizogibni ne le interdisciplinarno sodelovanje in slovo od disciplinarnega izolacionizma, temveč tudi skupna demonstracija pripravnosti takšnim zavezam, kot so historična zavest, analitična moč in kritična refleksija. Brez njihovega prispevka bi bile družbe pahnjene v stanje skrajno ohromljene domišljije (imaginacije), kar se da najbolje ponazoriti s svetom, ki ne bi poznal literature in bil brez sistematičnih premislekov o razvojnih trendih in prihajajočih

ali potrebnih družbenih spremembah. Seveda pa, kot ugotavljata Patricia Meyer Spacks in Leslie Berlowitz (2009), ostajajo humanistične in družboslovne vede trdožive in to navkljub temu da jih družbe (države) puščajo v materialno in finančno podhranjenem stanju. Poleg tega je mogoče v vseh družbah zaslediti osupljivo nepoznavanje tega, s čimer se vede sploh ukvarjajo in kaj v bistvu dajejo družbi.

1.3.1 Zavezanost imaginaciji in kritičnemu mišljenju

Tako kot druge humanistične in družboslovne vede se tudi sociologija ne zadovoljuje z instrumentalističnim pogledom na znanje, ki izključuje svet idej in vrednot, brez katerih se ni mogoče dokopati do razumevanja skupnega dobrega in njegovega razmerja do demokratične družbe. Brez njiju pa ostane konec koncev tudi brez slehernega temelja, na katerem temeljijo pravice in dolžnosti posameznikov ter vzdržna kohezija vsakokratne družbe. Ker pa družbe niso (po)dane enkrat za vselej in jih je treba potemtakem stalno reproducirati in obnavljati, je očitno, da za to potrebujemo domišljijo (imaginacijo) in z njo povezano nenehno iskanje oziroma dejavno radovednost. Na teh in takih razlogih je utemeljeno raziskovanje vrednot in idej v humanističnih in družboslovnih vedah, v prvi vrsti tistih, ki podpirajo produkcijo znanja in njegovo družbeno uporabnost; nadalje, kaj sploh pomeni biti človeško bitje ter zakaj in kako je smiselno organizirati medčloveška razmerja tako znotraj posameznih (nacionalnih) družb, kakor tudi v mednarodnih relacijah (Don Michael Randel, 2009, 11).

Medtem ko se druge znanosti ponašajo s tehnološkimi proizvodi, ki delajo naše vsakodnevno življenje čim bolj udobno, je za humanistične in družboslovne vede značilno, da, opirajoč se na kritično mišljenje, producirajo umetniška dela ali (v knjigah in razpravah) pa se dokopljejo do validnih spoznanj o tem, s kakšnimi problemi in njihovimi ozadji ter globinami se v medsebojnih razmerjih soočajo posamezniki in družbe. V velikih umetniških delih se zastavljajo fundamentalna vprašanja o naravi in smislu življenja. Pri tem, kot to posebej poudarja Richard J. Franke (2009, 13–23), ne gre le za akumuliranje novega znanja, spoznanj in oblikovanje hipotez, temveč tudi za racionalno razkrivanje emocij in tako ali drugače predpostavljene duhovnih vrednot.

Optimalno odgovornega, uspešnega in polnega življenja si zagotovo ni mogoče predstavljati, če se pri njegovem zagotavljanju vnaprej odrečemo imaginaciji, sistematični deliberaciji in kritičnemu mišljenju. V tem pogledu je treba priznati, da humanistične in družboslovne vede o taki vlogi nezadostno, predvsem pa ne dovolj prepričljivo seznanjajo širšo družbo. Takšno dodano delovanje bi lahko računalo na vsaj dve možni posledici: na eni strani bi ob večjem civilno-družbenem angažiranju

posameznikov in kolektivitet občutneje vplivalo na oblikovanje bolj robustnega in stanovitnega državljskega angažiranja, na drugi strani pa bi bila družba bolj naklonjena materialnemu/finančnemu podpiranju raziskav na področju humanistike in družboslovja, ki se še zdaleč ne morejo primerjati s tistim, kar dobijo tako imenovane eksaktne znanosti.

V takih kriznih stanjih, kot smo jim priča ta čas, je še posebej pomembno, da znamo ali zmoremo prepoznati različne kontekste, v katerih se, upoštevajoč njihovo soodvisnost, nahajajo različni segmenti človeštva (Edward L. Ayers, 2009). Njihove usode je moč razumeti s pomočjo različnih disciplinarnih in interdisciplinarnih perspektiv, vendar se je treba pri tem zavedati, da sta se spremenila konfiguracija prostorov, v katerih živijo, in tudi kombinacija (sestav) različnih dejavnikov, ki so pripeljali do takih sprememb. Ob tem se je pokazalo, da so stare disciplinarne paradigme – nova kritika, funkcionalistična sociologija, konsenzualna zgodovina, teorija racionalne izbire in behaviorizem – opravile svoje delo in dajejo danes prednost novim paradigmam in bolj eklektično naravnemu teoretičnemu repertoarju.

Humanistične in družboslovne vede so zato razumljivo v nenehni krizi, nobena še tako avtoritativna interpretacija ali razlaga ni dokončna. Nek razumni revizionizem in odprtost mišljenja lahko zato samo podaljšujeta življenje spoznanjem, do katerih se dokopljejo posamezni raziskovalci in umetniki. V sociologiji, kar pa velja tudi za celotno humanistiko, kot poudarja Steven Brint (2002), so ključnega pomena naslednje kompetence: zmožnost razumevanja logičnih relacij in abstraktnih diskurzov/govoric, primerjanje in razlikovanje relevantnih pomenskih kontekstov, znati (o)vrednotiti interakcije med posebnim in splošnim, dobro razumevanje retoričnih lastnosti in strukture različnih argumentov, zmožnost razumevanja in vrednotenja vsakokratnih kontekstov ter usposobljenost za akumuliranje sinteze dokaznega gradiva v prid branjenemu stališču.

S tem ko humanistične in družboslovne vede ustvarjajo pogoje za bogatejše in/ali polnejše življenje, odpirajo nove priložnosti (Ayers, 2009, 31) in istočasno usposablja ljudi, da le-te izkoristijo. K temu dodajmo še – prvič, njihovo usposobljenost za kritično mišljenje, za katerega je v prvi vrsti značilna sposobnost za razlikovanje med bistvom in metodo ter med vsebino in tehniko, ter drugič, razumevanje in samorazumevanje skozi oči drugih. Poleg tega vede, o katerih je govor, pridobivajo znanje, ki ga želijo imeti in pravzaprav potrebujejo tudi drugi ljudje. Brez take njihove razsežnosti bi se vsi tisti, ki delajo na obeh področjih, izolirali v izključujočo in posvečeno elito, ki bi se sama zaprla pred tem, da bi nudila ljudem zunaj svojega kroga znanje in vednost, s katerimi lahko (o)bogatijo in v duhovnem smislu nadgradijo svoja življenja.

Že samo težnje k samozavedanju in samokritični refleksiji sta taki lastnosti, za kateri bi bilo tako v sociološkem kot tudi ožjem moralnem pogledu pogubno, če bi lahko ali morali živeti izključno v nepredušno zaprtem getu ter bi producirali znanje ali ustvarjali lepo samo za sebe. Zadnje, čeprav ne nazadnje, pa je treba omeniti še nerazrešljivo, čeprav v bistvu produktivno protislovje, ki mu humanistične in družboslovne vede ne morejo uiti: na to, da so na eni strani sprožilci družbenih sprememb in na drugi varuhi ali celo vneti branilci tradicij in sploh kulturnega kapitala, ki so ga ustvarila minula stoletja, če že ne tisočletja.

V nadaljevanju te analize se bom v luči zgoraj zapisanih profesionalnih zavez in spoznavnih priložnosti, ki jih sociologija deli z drugimi humanističnimi in družboslovnimi, omejil na obravnavanje dveh v zadnjem obdobju morda najbolj relevantnih in senzibilnih problemov: na globalizacijo in identiteto. Čeprav o njunem medsebojnem razmerju zgodovina še ni (iz)rekla zadnje besede, pa na tako njeno »zadnjo sodbo« ali presojo ne bi bilo dobro predolgo čakati. Namesto neproduktivnega molka je bolj na mestu, da iz kompleksnega in kontingenčnega dogajanja, povezanega z globalizacijo in identiteto, poskusimo izluščiti nekaj tistih najbolj pogosto ugotovljenih dejstev in spoznanj, iz katerih je moč zaznati njune bolj splošne (sociološke) trende ter na njih opreti potrebne individualne in strateško zasnovane družbene intervencije.

Razumevanje relacij med lokalizacijo in avtonomijo ni mogoče, kot se to (preveč) pogosto dela, poenostaviti na binarno poenostavljanje razmerja med »globalnim« in »lokalnim«. Zato so na mestu upravičena opozorila (Dirlik, 2001), da eno ne more realno obstajati brez drugega (kje, na primer, lahko vidimo nekaj, kar je bodisi samo »globalno« bodisi samo »lokalno«?) in bi bilo zato treba, kot je bilo na to občasno v literaturi s tega področja tudi opozorjeno, obogatiti sociološko govorico – v tem konkretnem primeru bi bilo primerneje, če bi zato uporabljali pojem glocalizacije. V vsakem primeru pa je očitno, da oba ključna pojma – globalizacija in avtonomija – nimata globalnemu svetu in njegovim partikularnim kolektivitetam ponuditi veliko, nasprotno, vodita lahko celo v regresijo, če ne ponujata možnost izbire. Brez izbire se tako globalizacija kot avtonomija izrodita v takšno ali drugačno tiranijo.

1.3.2 Nadnacionalni družbeni izzivi

O tem, ali je globalizacija star ali povsem nov družbeni pojav, je mogoče na veliko razpravljati in njeni raziskovalci to tudi počno. Razlike med njimi pa v resnici niti niso tako velike, če upoštevamo, da poznajo raziskovalci za globalizacijo različne definicije, ki pri njihovi uporabi spominjajo na znameniti Prokrustov postopek.

Možni kompromis med takimi konkurenčnimi definicijami bi bilo nemara razlikovanje med »staro« in »novo« globalizacijo. Pri tem pa ni mogoče mimo spoznanja, da ,nova' globalizacija vključuje vsaj štiri take sociološko prepoznavne razsežnosti, ki jih prejšnje družbe in časi sploh niso (pre)poznali. Pauly in Coleman (2008, 2) jih navajata po naslednjem vrstnem redu. *Prvič*, moderna družba je postala v drugi polovici dvajsetega stoletja tudi sama globalizirana. Za Evropo to pomeni, da je v tem smislu kontekstualizirana in da ne črpa več na izključujoč način samo iz svojih, se pravi evropskih korenin.

Drugič, globalizacija je prinesla na površje povsem nove in doslej v zgodovini še ne videne družbene izzive, ki so po svoji pojavnosti nadnacionalni – kar pomeni, da za njihovo reševanje ne zadoščata več ukrepanje posameznih nacionalnih držav ali kooperativno sodelovanje med tistimi, ki so nanj pripravljene. *Tretjič*, nacionalne države in skupnosti še zdaleč nimajo takšne moči nad njihovimi individualnimi člani in subnacionalnimi skupnostmi kot v preteklosti. In če omenimo še zadnjo inovacijo zgodovine, ki pa ni najmanj pomembna, da odpira globalizacija nove prostore za različne družbene imaginarije, ki radikalizirajo razumevanje avtonomije posameznikov do njihovih ožjih in širših skupnosti (družbe). V tem smislu bi lahko za definicijo »nove« globalizacije uporabili trditev, da ta predstavlja »transformativno rast vseh mogočih povezav in razmerij med ljudmi na našem planetu, ki so v svojem bistvu supraterritorialne«.

Globalizacija predstavlja na drugi strani nov zgodovinski (družbeni) pojav, ker srečujemo v njenem gibanju tako nacionalne (etnične) kot nenacionalne (socialne) dejavnike. Te je težko, če ne že nemogoče analizirati s konvencionalnimi metodološkimi orodji, ki so bila doslej pisana na kožo nacionalne države. S temi si lahko malo, če sploh kaj, pomagamo pri razumevanju takih izrazito globalnih institucij in pojavov, kakršni so, na primer, Svetovna trgovinska organizacija, globalni finančni trgi, vznik novega kozmopolitizma, Mednarodno kazensko sodišče in drugi (Sassen, 2007). Nihalo globalizacije po naravi svojega gibanja deluje v obe smeri: *enkrat*, ko globalizira lokalno in nasploh vse, na kar naleti na svoji poti, in *drugič*, ko se pri tem tudi samo navzame dela tistega, česar se je dotaknilo – v tem primeru pa lahko upravičeno govorimo tudi o lokalizaciji globalizacije.

Glede na »mladost« globalizacije bo mogoče šele na dolgi rok oceniti, katera od obeh vpletenih strani (glokalno ali lokalno) bo pri tem potegnila krajši konec. Vendar je treba pri tem pripomniti, da takšna binarno predpostavljena konfrontacija v bistvu ne vodi daleč. Tako globalno kot lokalno sta namreč notranje strukturirana in diferencirana do te mere, da je težko govoriti o kakšnem izključno izoliranem obstoju globalnega ali lokalnega.

Nastop finančne in z njo tudi ekonomske krize v drugi polovici leta 2008 je nedvomno napovedal konec ideološke instrumentalizacije globalizacije, ki ga, če se izrazimo bolj natančno, v resnici predstavlja globalizem. Da je globalizem pogrnil na celi črti kot družbena ontologija, kot razlagalni model in družbeni imaginarij, ni nobenega dvoma. O njem na koncu ni mogoče reči drugega kot to, da je globalizem kot projekt neoliberalne ideologije morda še zadnji in preostali ujetnik metodološkega teritorializma oziroma metodološkega nacionalizma, ki sta – kar predstavlja neke vrste paradoks – blokirala procese napredovanja alternativne globalizacije – ta bi utegnila ponuditi človeštvu realno priložnost, da se začne spopadati in reševati nakopičene globalne probleme.

Za metodološki teritorializem (nacionalizem), ki je še vedno prevladujoč metodološki pristop v družboslovnih vedah, je po Scholteju (2000, 56–58) značilno, da raziskovalne probleme, hipoteze ter zbiranje in interpretiranje empiričnega gradiva veže na omejeni teritorij nacionalne države. Ker je imela globalizacija za posledico nastanek alternativne, to je neteritorialne kartografije družbenega življenja, je povsem logično, da zahteva takšna epohalna sprememba tudi revalorizacijo dosedanjih metodoloških in analitičnih podlag raziskovanja. Z nacionalno državo omejen metodološki teritorializem je, na primer, popolnoma neuporaben, ko se srečamo z globalnimi ekološkimi problemi. Podobno trditev je mogoče zagovarjati tudi v primeru takšnih politoloških konceptov, kakršna sta skupnost ali demokracija, ki ju prav tako ni mogoče zadovoljivo razložiti, če ostajamo ujetniki ozke teritorialne paradigme. S tem ne zagovarjamo tega, da je teritorialna dimenzija popolnoma izgubila na svoji specifični sociološki teži, temveč da jo je predvsem v substancialnem in ne tudi v totalnem smislu transcendirala.

1.3.3 Slovo od stare paradigme globalizacije

O kompleksnosti koncepta globalizacije najbolj priča to, da ga je mogoče uporabljati tako za deskriptivne kot tudi diskurzivne namene. Analitično razlikovanje med globalizacijo kot procesom in globalizacijo kot paradigmo, če prejšnjo trditev poudarimo še drugače, je nedvomno *sine qua non*, za to, da se s tem družbenim pojavom soočimo tako kot si zasluži – odgovorno in vsestransko. Arif Dirlik (2000) ne misli, da so koncepti kot taki nevtralni, temveč jih ali jim narekujejo njihove vrednostne vsebine predhodna politična prepričanja. Politična prepričanja, ki zagovarjajo *status quo*, običajno predstavljajo globalizacijo kot prostorsko širjenje na kapitalizmu zasnovane sodobne družbe.

Na drugem polu političnega razumevanja pa se globalizacija predstavlja kot posledica in pospeševalka neenakomernega družbenega razvoja in neenake porazdelitve

družbene moči in ustvarjenega družbenega bogastva, ki samo se bolj povečuje že tako velik prepad med bogatimi in revnimi. Ideologi globalizacije so napovedovali ali razlagali, da prinaša globalizacija veliko dobrega vsem, v resnici pa so rezultati pesimistični – marginalizacija večine svetovnega prebivalstva. V ožjem pomenu pa je mogoče globalizacijo razumeti tudi kot torišče, na katerem se spopadajo različni diskurzi, ki na eni strani povezujejo in na drugi še bolj delijo posameznike in družbene skupine.

Če pa poskušamo globalizacijo razumeti v zgodovinski perspektivi, potem se nam kaže kot konec nečesa in začetek novega. Prvo nedvomno meri na konec evro/ameriške ekspanzije z njunim vsiljevanjem prakticiranja globalizacije s pomočjo »trga in demokracije« in nemara tudi njene geopolitične dominacije, medtem ko je težko povedati, kaj bolj določnega o tem, v kakšno smer se bo razvijal začetek. Za prvo lahko rečemo, da je bila teritorialna in torej logično ekspanzionistična. Drugo predstavljajo omrežja »networks«, ki jih je zaradi njihove eksteritorialnosti težje vpeti v nacionalistične in kolonialistične projekte. Dirlik v tej zvezi omenja različne avtorje, od zgodovinarjev in futuristov, ki s trditvami o tem, da obstaja več preteklosti in prihodnosti oziroma preveč preteklosti, dodatno zapletajo iskanje odgovorov. Vseeno je težko verjeti, da je zgodovina prenehala opravljati vlogo kompasa pri določevanju prihodnosti. V tem primeru bi se namreč morali posloviti od vsakršnega upanja, da bi bilo mogoče sploh kaj prispevati k nastajanju vizij(e) dobre družbe.

Vsekakor pa je na mestu Dirlikovo (2000, 2–3) analitično razlikovanje globalizacije med zgodovinskim procesom na eni strani in paradigmo razumevanja sveta na drugi. V tem smislu je globalizacija nedvomno zamenjala dosedanje paradigmo modernizacije kot veljavne paradigme družbenih sprememb. Prav tako pa je nujno upoštevati tudi zgodovinske razsežnosti globalizacije. Če se omejimo samo na dve njeni najbolj prepoznani obliki, potem lahko hitro vidimo, kaj sta prinesli ali prinašata – prva, zgodnja, je proizvedla nacionalizem, kolonializem in v diskurzivnem pogledu epistemološki univerzalizem, medtem ko smo pri pravkar odvijajoči se globalizaciji priča postkolonialni paradigmi, močnim izzivom nacionalni državi, ki jih bo aktualna globalna kriza nedvomno omilila, če že ne radikalno omejila, in ne nazadnje tudi zlomu univerzalizma, kakršnega smo poznali do sedaj.

Tako zgodovinarji kot sociologi, če se omejimo samo na raziskovalce iz teh dveh disciplin, bi se morali zavedati, da je spoznavanje globalizacije bistveno omejeno, če se to namesto na interdisciplinarni pristop omejuje izključno na monodisciplinarnega. Glede na povedano ni težko prepoznati, da globalizacije ni mogoče obravnavati izključno v optiki globalne integracije, temveč ali istočasno kot novo pojavno obliko, ki sočasno spodbuja tudi fragmentacijo. Prav tako pa se je glede na

relativno mladost tega družbenega pojma treba izogibati skušnjavam, ki jih prinašajo nereflektirane teleološke ali evolucijske razlage globalizacije.

Kompleksni in multidimenzionalni značaj globalizacije ima ambivalentne posledice za teoretsko osmišljanje tega družbenega pojava. Na eni strani je povsem razumljivo, da sta oba ključna določevalca botrovala nastanku različnih teoretičnih strategij njenega razumevanja, pri čemer imamo predvsem v mislih hiperglobalizem, skeptične oziroma kritične ter postskeptične pristope (Held in McGrew, 2007, 5). Ni dvoma, da je vsak od omenjenih teoretičnih pristopov pomagal osvetliti nek vidik kompleksnosti globalizacije, kar je prispevalo dragoceno dodano znanje na tem področju, še posebej pri utrjevanju ene od najmlajših posebnih sociologij, ki se je uveljavila kot sociologija globalizacije. Drugi pol omenjene ambivalentnosti zadeva deficit v smislu produkcije fundamentalnih teoretskih podlag, s katerimi bi bilo mogoče poleg deskriptivnih znanj razvi(ja)ti tudi diskurzivna. Do zadnjih se je nemara mogoče dokopati deloma s pomočjo sintez raziskovalnih spoznanj, ki so jih prinesle omenjene tri teoretične strategije na tem področju, vendar je to zaenkrat še nedoseženi cilj, za katerega pa ni mogoče takoj pomisliti, da je neuresničljiv.

1.3.4 Demokracija in identiteta

Globalizacije ni mogoče resno misliti brez njene navezave na avtonomijo. Razmerje med njima pa se vzpostavlja s pomočjo dveh ključnih »posrednikov« kot to tehtno argumentirata Noam Chomsky in Henry Veltmeyer (oba v Veltmeyer, ur. 2004), in sicer s (politično) močjo oziroma nemočjo ter z demokracijo. Močna koncentracija ekonomske, vojaške in politične moči, kot to dokazuje primer Združenih držav Amerike, instrumentalizira globalizacijo za svoje posebne interese, pri čemer nazadnje uporabi tudi vojaška (vojna) sredstva. V »neoliberalnem« programu je vojna prej stvar izbire kot pa nekaj, kar bi bilo izsiljeno od zunaj in kot tako predstavljeno kot legitimni odgovor v interesu samoobrambe. Vojna navzven in omejevanje demokracije izključno na izbiro med različnimi potrošniškimi proizvodi sta dve strani medalje, ki se predstavlja kot globalizacija. Tako kot se je to praviloma dogajalo v prejšnjem stoletju z »narodom«, se je ideološka instrumentalizacija v tem stoletju preselila k demokraciji.

To spoznanje vseeno ne razveljavlja dejstva, da se gibanja, ki izražajo nezadovoljstvo nad destruktivnimi učinki globalizacije, sklicujejo na avtentično razumevanje demokracije, s katerim lahko mobilizirajo nasprotovanja globalizaciji in sploh širijo družbeni prostor za njihovo permanentno artikulacijo. Če lahko za prvi primer rečemo, da pomeni praktično orwellovsko latovščino, ki pod pretvezo uveljavljanja

demokracije to v resnici odpravlja, pa je v drugem primeru – Svetovni socialni forum predstavlja dober zgled za to – ideja in praksa demokracije v funkciji spodbujanja iniciativ od spodaj in nastajanja novih družbenih gibanj.

Raziskovanje problema identitete v času globalizacije narekuje, da se poslovimo od konvencionalnih pristopov na tem področju. Kar pomeni, da se je treba opreti na nove metodološke in sociološko zdržne paradigme. Pri prvih, metodoloških, je treba upoštevati, da sta se v novjšem času bistveno spremenila narava in sociološka kompleksnost identitete, medtem ko je v sociološkem pogledu treba vzeti na znanje spremenjeni kontekst, v katerem se identiteta sooča s številnimi družbenimi faktorji, ki določajo njene ključne značilnosti.

V konceptualnem pogledu je priporočljivo produktivno refleksijo o identiteti opreti na Umuta Özkirimlija (2000, 226–233), in to v navezavi na njegova razglabljanja o teorijah nacionalizma. V njegovi teoretski zasnovi igrajo ključno vlogo naslednje predpostavke: (1) ne obstaja kakšna splošno sprejeta teorija o identiteti; (2) prav tako pa je težko govoriti o eni sami identiteti; (3) z dovolj koherentnim diskurzom je mogoče povezati različne pojave oblike identitete; (4) identiteta je dejavna le v primeru, če se nenehno reproducira; in (5) z različnimi konstrukcijami identitete je mogoče utreti pot razumevanju redefinirane identitete. Še bolj prepričljiv konceptualni prispevek sta ponudila Delanty in Rumford (2005). Oba avtorja sta naklonjena realističnemu stališču o identiteti kot o skupinski zavesti, to je emociji, ki se izraža skozi kolektivni »mi«. V ospredje postavljata naslednje štiri ključne vidike, ki si zaslužijo skrbno obravnavo.

Prvi vidik opredeljuje identiteto skozi njeno vlogo družbenega dejavnika in ga je kot takega mogoče razumeti bodisi kot proces bodisi kot konstruiranega. *Drugi* vidik razume(va) identiteto kot zvrst naracije s ciljem, da se na koncu uveljavi kot kontinuirani proces. *Tretji* vidik osvetljuje identiteto kot sestavino simboličnega repertoarja, ki poudarja razlike in še posebej njihovo obstojnost v medsebojnih individualnih ali kolektivnih razmerjih. Četrty vidik se nanaša na postopke deliberacije o identitetah, ki nujno vodi do zastavljanja vprašanja o prekrivajočih se identitetah – te redko enostavno izginejo, temveč se poskušajo tako ali drugače za stalno zasidrati v družbenem prostoru. Če pa govorimo o osebnih identitetah, je treba posebej poudariti, da so te redko omejene na eno samo identiteto. Gre za igro, v katero je vpletenih več identitet, od katerih je vsaka na različni razvojni stopnji in manjši ali večji tolerantnosti do drugih.

V zadnjih desetih letih so se družbene vede vidno usposobile za raziskovanje problema identitet. Več raziskovalcev tega pojava iz različnih disciplin (sociologija,

politične vede in druge) je razvilo obetajoče prispevke, ki imajo visoko aplikativno vrednost in so poleg tega identificirali kompleksne strukturne sestavine in plasti analiziranih identitet. Za najbolj dragocen rezultat teh analiz lahko štejemo poziv, da je treba na tem področju izumiti »novo paradigmo« (Touraine, 2007), ki bi realno obstoječe identitete umestila v novo nastajajoči globalni družbeni prostor. V zadnjih dveh stoletjih so družbo(e) preučevali s pomočjo ekonomske in socialne paradigme, vendar danes nimamo več opraviti z industrijsko družbo, temveč s postindustrijsko, v kateri nastopajo novi igralci in procesi, to zadnje seveda ne le opravičuje, temveč tudi naravnost terja novo paradigmo.

1.3.5 Spremenjen referenčni okvir družbenih pojavov

Vse, kar smo doslej zapisali, pa še ne predstavlja popolne resnice o zgodovinski tranziciji, o kateri je govor. Po Baumanu (2007, 1–4) je globalizacija prispevala nove zgodovinske negotovosti, ki so spremenile dosedanje referenčne okvire družbenih pojavov in tudi samo vsebino družbenega delovanja. Pri prepoznavanju premikov, o katerih je govor, je treba v prvi vrsti opozoriti na naslednje relevantne premike: (1) na tranzicijo od »trd(n)e« k »tekoči« fazi moderne družbe; (2) na razhajanje in posledično popolno ločitev moči od politike; (3) posamezniki ne morejo več računati na pomoč skupnosti ali države v primeru, ko se znajdejo v nesreči ali ko se jim vse obrne na glavo; (4) upad ali celo odprava dolgoročno usmerjenega razmišljanja, sploh pa odmrtnje vseh tistih družbenih struktur, ki so spodbujale odgovorno in sistematično razmišljanje; in nazadnje, čeprav ne najmanj pomembno, (5) delovanje posameznikov ni več odvisno od zunaj vsiljenih navodil – posamezniki zavzemajo bolj fleksibilno držo, kar pomeni, da so pripravljeni hitro spreminjati svoje vedenjske vzorce, ne da bi to tudi obžalovali.

Raziskovanje identitet v času globalizacije predstavlja na eni strani priložnost, da poglobimo naše znanje o njihovi kompleksnosti, in na drugi strani, da v zvezi z njimi odkrivamo njihove izzive in priložnosti. Pri tem lahko računamo na uspeh na teoretičnem področju, če bomo izhajali iz izhodiščne premise, da se »globalno v znatnem delu konstituira znotraj nacionalnega momenta« (Sassen 2007, viii, 3–23). Ta avtorica nadalje poudarja, da se globalizacija ne omejuje izključno na medsebojno odvisnost in pojav globalnih institucij. Čeprav ključni družbeni procesi presegajo okvire obstoječih držav, pa te še vedno opravljajo vlogo »kontejnerja« pri njihovi artikulaciji. Ker nacionalni teritorij še vedno korespondira z družbenim pojavom naroda, je seveda logično, da večina institucij še naprej tako v formalnem kot vsebinskem pomenu ohranja predznak nacionalnega. Kljub temu pa se transnacionalni procesi, pri tem mislim v prvi vrsti na ekonomske, politične in kulturne, kot taki prelivajo preko meja

nacionalnih držav, kar postavlja družbene vede pred nove in dosti težke teoretične in metodološke izzive. V tem smislu Sassenova tudi razširja uveljavljena razumevanja globalizacije, ki jih, kot rečeno, ni mogoče zožiti izključno na medsebojne soodvisnosti in globalne institucije, temveč jih je treba glede na kompleksnost globalizacije razširiti na področje, ki obsega realnost nacionalnega.

John Hutchinson (v Guibernau in Hutchinson, 2005, 89) dokazuje, da so se evropski narodi in nacionalne države skozi zgodovino različno umeščali v razmerju do njihovega družbenega okolja in da je zato neupravičeno poenostavljeno in nasploh napovedovati, kaj čaka nacionalne identitete v prihodnosti. Omenjeni avtor se pri tem opira na tiste raziskovalce, ki pri prenosu nacionalnih na transnacionalne (internacionalne) lojalnosti iz tega ne potegnejo radikalnega zaključka, da s tem nacionalno kot tako ne izgublja povsem na pomenu. V razpravljanjih o teh vprašanjih se velikokrat pomeša naslednje: na eni strani strateške odločitve različnih nacionalnih skupnosti, kako regulirati njihovo vlogo v širšem globalnem kontekstu, in na drugi potrebna prilagajanja in instrumentalizacija posameznih nacionalnih identitet kot odgovor na nepredvidene in nenadne sunke globalizacije.

V tem smislu lahko za globalizacijo rečemo, da ta nedvomno prispeva in celo spodbuja spreminjanje in bolj manifestno uveljavljanje nacionalne identitete. Če poleg tega nacionalne države uveljavljajo do pluralnih identitet prožnejše (soft) razmerje, to pomnoži število njihovih potencialnih in realno obstoječih oblik: sub-državne, trans-državne in supra-državne. Trans-teritorialne identitete danes sprejema dosti večje število ljudi kot doslej. Pluralizacija nacionalnih in drugih tipov identitete je potemtakem v pogojih aktualno odvijajoče se globalizacije samo še dodatno povečala, če ne naravnost pomnožila obstoječo diferenciacijo na tem področju.

Pospeseni procesi globalizacije so nacionalne države prisilili, da so, če že ne modificirale, pa vsaj do določene mere omehčale njihove strategije uveljavljanja bolj ali manj homogene nacionalne identitete. Na drugi strani so se nacionalne manjšine in druge etnične skupine pri promoviranju svojih prepoznavnih identitet oprle na globalizacijo. Danes ni mogoče skrivati represivnih ukrepov, ki so jih nacionalne države uporabljale proti manj privilegiranim oziroma manjšinskim identitetam, pred mednarodno skupnostjo. Čeprav so si v preteklosti današnje nacionalne države močno prizadevale za homogenizacijo njihovega kulturnega prostora, ostaja danes večina nacionalnih držav pluralnih – se pravi mnogonacionalnih in mnogoetničnih. Zato lahko nedvoumno ugotovimo, da so nacionalne države po dolgem zgodovinsko pretečenem času postale resnično države, ki ne potrebujejo predznaka nacionalne. Nacionalne države so v tem smislu bile in marsikje še ostajajo orwellovski konstrukt, ki si je prizadeval skriti očitno dejstvo,

da imamo opraviti s pluralno etnično sestavo pri najmanj 90 odstotkih vseh obstoječih držav na svetu.

V nasprotju s trditvami, da globalizacija ogroža identitete, Tomlinson (v Held in McGrew, 2007, 160) zagovarja stališče, da globalizacija te tudi sama ustvarja in poleg tega prispeva k njihovi razširitvi. Globalizacija namreč ustvarja identitete tudi tam, kjer jih prej ni bilo. Ta »produkcija«, ki še daleč ni tuja sodobni družbi, pa ni nekaj spontanega; za globalizacijo je značilno, da najprej ustvari inštitucije kot okvir, v katerem (za)živijo identitete svoje bolj ali manj avtonomno življenje. Institucionalizacija in regulacija nimata direktnega vpliva na identitete – ta se namreč vzpostavlja posredno, to je z (in)formiranjem kulturnih praks. Tisti, ki sodijo, da predstavlja globalizacija grožnjo kulturni identiteti, ne vidijo, da lahko ta računa na institucionalno podporo in da je ni mogoče reducirati na pojavno obliko tako ali drugače formirane zavesti s kratkim rokom trajanja. Kulturno identiteto je na ta način mogoče predstaviti kot dragocen kolektivni kapital določene etnične skupnosti, ki uživa privilegirano (politično) zaščito v pluralno kulturnem in v nekaterih primerih tudi sovražnem okolju.

1.3.6 Robustnost identitet

V sodobnih družbah identitete niso tako ranljive in krhke, kot bi bilo mogoče sklepati na podlagi zatrjevanj nekaterih avtorjev. Nasprotno, kot to argumentira Castells v delu z naslovom *Moč identitete* (1997), so identitete robustne, kar dokazuje, da obstaja dovolj trdna zveza med procesi globalizacije in institucionaliziranim konstruiranjem identitet. Identitete razpolagajo z veliko in kompleksno močjo, ki lahko, ko to potrebujejo, mobilizira svoje kolektivne zahteve. Še več, globalizacija jim omogoča, da njihov kulturni potencial ni odvisen od ozemlja, na katerem se nahajajo – niso torej v tem smislu geografsko omejene. Zaradi tega so tudi manj ranljive pred poskusi, da se posamezne kulture in identitete marginalizira.

To dejstvo samo potrjuje trditev, da identitete ne izražajo samo te ali one modalitete subjektivnosti, kar pomeni, da te niso institucionalno močno zasidrane le v svojih neposrednih okoljih, temveč tudi v sami globalni arhitekturi modernosti. Mogoče je pritrditi Tomlinsonu (v Held in McGrew, 2007, 163–164), da globalizacija s spodbujanjem lokalizmov in z izkazano nenaklonjenostjo etnični diskriminaciji – ne glede na to, kje v svetu se ta izraža – istočasno pluralizira univerzalnost. To opravičuje pogosto izražena pričakovanja med različnimi družboslovci, da se utegne kozmopolitizem ponovno uveljaviti kot realni politični projekt.

Kozmopolitizem se vsakodnevno izraža skozi različne manifestacije življenja posameznikov in družb: na ekonomskem področju, v množičnih medijih in

komunikacijski tehnologiji, s katerimi se soočamo v naših domovih, nadalje v velikokrat povečani mobilnosti, potovanjih v tuje države in ne nazadnje tudi v naši »kulturi prehranjevanja«, ki v veliki meri prihaja od zunaj. John Urry pravilno sklepa, da niso najmočnejše podobe in izbire, s katerimi se srečuje sodobni svet, niti (samo) lokalne niti (samo) globalne. Te procese je Jacques Derrida dobro ponazoril z razlago, da »ideje oziroma misli potujejo«, medtem ko je to Zygmunt Bauman v *Tekoči moderni* (2000, 207) opisal z naslednjimi besedami: »trik je v tem, da domujemo v mnogih domovih, tam smo istočasno v njih in zunaj njih; intimnost zmoremo kombinirati s kritičnim pogledom zunanega opazovalca in z angažiranostjo ob hkratnem ohranjanju distance.« Ta zgoščena ugotovitev dokazuje, da si »lokalno« in »kozmpolitsko« sploh ne nasprotujeta.

Kozmpolitska mešanica identitete, kot zatrjuje Urry, omogoča, da živijo ljudje istočasno v globalnih in lokalnih, oddaljenih in bližnjih ter univerzalnih in partikularnih kontekstih. Zato ne bomo nikjer našli kakšnega povsem čistega ali enostavnega »kozmpolitizma«; pravzaprav bi bilo bolj upravičeno govoriti o »glokaliziranem« kozmpolitizmu. Priča smo torej bogatim in realno obstoječim »glokaliziranim kozmpolitskim« identitetam, praksam in kognitivnim vzorcem, ki nekako spravljajo v red dosti kaotično kulturno življenje, za katerega si sicer lasti uslugo globalizacija.

Ta čas identitete niso več nekaj fiksnega ali »večne«, kakor je veljalo pred nastopom globalizacije. Ideja, da so identitete »tekoče«, pridobiva vedno večjo naklonjenost med tistimi, ki raziskujejo ta kontingentni in dosti izmuzljiv družbeni pojav. »Tekoče« naravo identitet(e) je ravno zaradi njene na eni strani spremenljive narave in na drugi kompleksnosti priporočljivo dekonstruirati, pri čemer mislimo na njene naslednje parametre: njihovo pretočno dinamiko, viskoznost, globino, konsistentnost in institucionalni okvir, ki spodbuja njihov nadaljnji razvoj (Urry, 2003, 42, 109–110). Proces formiranja in razvoja identitet, kot lahko vidimo, niso nekakšni naravni ali povsem spontani procesi, temveč so pogosto spodbujeni ali regulirani od zunaj.

Obstoječa mednarodna skupnost je še vedno in pretežno »državocentrična«, in sicer v tem smislu, da – kar je seveda paradoksalno – turbulentna narava obravnavane kompleksnosti samo še povečuje vlogo držav(e) pri podpiranju kulture na njihovem ozemlju in pospeševanju novih prostorskih konfiguracij zanjo. Vendar je treba dodati, da so države izgubile svojo nekdano vlogo pri »izdelovanju« identitete kot »lastnine« večne skupnosti usode (naroda). Države imajo še vedno v rokah škarje in platno, s čimer določajo pravna, ekonomska in druga družbena pravila, in to bo veljalo še kar nekaj časa. Po drugi svetovni vojni in še posebej v globalno

spremenjenih razmerah so države še okrepile svojo vlogo, ki je najbolj opazna pri razmnoževanju najrazličnejših z državo povezanih struktur, birokracije, dohodkov, vojaške moči in drugih novih in obsežnih pooblastil, do katerih se je dokopala.

1.3.7 Trend sodobnega individualizma

Številni avtorji, med njimi posebej izstopa Arjun Appadurai (1996, 15–16), so se v razpravljanih o identiteti oprli na koncept »kulturalizma« (»culturalism«), ki označuje veljavno politiko do identitet na ravni nacionalne države tako v epistemološkem kot širšem praktičnem pomenu. Tako kot velja to za nacionalno državo, vključuje tudi »kulturalizem« številne družbene skupine, ki se zavestno mobilizirajo na podlagi kriterija skupne pripadnosti – identitete. Koncept »kulturalizma« sicer razni avtorji različno razlagajo: večina med njimi mu doda predznak »multi« ali »inter«, torej multikulturalizem in interkulturalizem. Takšen repertoar konceptualne ponudbe v zvezi z identiteto vključuje različne kriterije pri distribuciji pravic; včasih te vključujejo dileme, ki so povezane z življenjem ali smrtjo, kar je posledica takšne ali drugačne klasifikacije in politik ter nasploh upoštevanja določenih razsežnosti skupinske identitete.

Kulturalizem se uveljavlja tako v ožjih nacionalnih okvirih kot tudi v svetu transnacionalne politike; končni cilj njegovih prizadevanj je, da ga nacionalne države priznajo in nudijo potrebno podporo pred transnacionalnimi pritiski. V širšem pomenu, kot predlaga Appadurai, se kulturalizem sklicuje predvsem na tiste kulturne razlike, ki imajo večjo težo – ko gre za primere medijskega posredovanja, migracije in še posebej globalizacije. Zagovorniki kulturalizma in identitet(e) razpolagajo s posebnim in dosti prepoznavnim političnim jezikom, ko zahtevajo od držav in drugih kulturnih skupnosti določene pravice. »Material«, na katerega se pri tem opirajo ali sklicujejo, je običajno povezan s področji identitete, kulture in tradicije.

Čeprav ima nacionalna identiteta v različnih družbenih kontekstih včasih bolj in drugič manj izpostavljeno vlogo, pa ji ni mogoče odrekati tega, da jo je mogoče uvrstiti med najbolj senzibilen družbeni pojavi, ki je poleg tega tudi največkrat privilegiran. Sicer pa je, gledano z zgodovinskega zornega kota, nacionalna identiteta novejša tvorba, ki je zamenjala prejšnje oblike protonacionalne oziroma etnične zavesti. Anthony Smith (2001, 17–20) umešča širše uveljavljanje nacionalne identitete v širši trend sodobnega individualizma in v manjši meri kot odgovor na nelagodje in alienacijo, ki ju doživljajo številni ljudje v fragmentiranem svetu. Koncept nacionalne identitete vsebuje močan ambivalenten naboj: na eni strani lahko nanjo gledamo kot na osrednji ideal nacionalizma (nacionalističnega gibanja) in na

drugi kot na analitični koncept. Za bolj koherentno razumevanje nacionalne identitete Smith predlaga naslednjo dosti prepričljivo definicijo: nacionalna identiteta predstavlja »kontinuirano reprodukcijo in reinterpretacijo niza vrednot, simbolov, spominov, mitov in tradicij, ki sestavljajo distinktivno dediščino narodov in identifikacijo posameznikov z njimi in drugimi kulturnimi sestavinami«.

Identitete potrebujejo daljši zgodovinski čas, da se lahko reproducirajo in ob tem ohranijo svojo kulturno matrico (jedro), ki je jamstvo za prihodnost in uspešno soočanje z novimi izzivi. Nekatere velike politične skupnosti in kulturni prostori v tem času veliko delajo na tem, da bi se dokopali do svoje skupne identitete. Najbolj znan primer je zagotovo Evropska unija, ki promovira znano geslo »enotnosti v različnosti« s ciljem, da bi razvila lastno, izumljeno identiteto. Do danes pri tem ni bila prepričljiva, to je, da bi istočasno z doseganjem evropske identitete pustila nacionalne identitete nedotakljive. Evrofilci na eni strani zagovarjajo, da je vredno plačati ceno za doseganje evropske identitete, ker obstajajo za to dobri razlogi: da se preprečijo vojne in spodrežejo korenine ksenofobijam. Evroskeptiki se pa bojijo, da bi bila posledica izgube nacionalne identitete, da bi manjši in srednje veliki evropski narodi ostali na ta način brez tistega družbenega in kulturnega veziva, ki jih drži skupaj. Zaenkrat evropska politika (direktive) vendarle v prvi vrsti temelji na nacionalnih državah in njihovih institucijah ter se zato zdi nerealno, da bi lahko Evropska unija uveljavila evropsko identiteto na račun obstoječih nacionalnih identitet.

Globalna kulturna konvergenca s ciljem skupne identitete je še manj verjetna kot evropska kultura ali identiteta. V literaturi v tej zvezi srečujemo različne poglede o učinkih globalizacije na kulturo in identiteto: nekateri zatrjujejo, da deluje globalizacija destruktivno na nacionalne identitete, medtem ko drugi priznavajo globalizaciji vlogo »najmočnejšega faktorja pri ustvarjanju in širjenju nacionalne identitete« (John Tomlinson v Held in McGrew, 2000, 236–237). Intenzivnim globalizacijskim procesom se moramo zahvaliti za dramatičen vzpon družbenih gibanj, ki so se organizirala na podlagi identitete in njeni navezavi na spol, etničnost, nacionalnost, religijo in druge. Globalizacija je namreč problematizirala identiteto na številnih območjih sveta, kjer prej ni uživala niti privilegiranega položaja niti kakšne posebne pozornosti. Čeprav bi si zaslužila bolj izpostavljeno vlogo, so jo mnogi v svetu obravnavali kot le enega izmed številnih izrazov pripadnosti svojim skupnostim. Globalizacija seveda ni bila zaslužna le za nastanek in izumljanje novih identitet, temveč je igrala pozitivno vlogo pri njihovi transformaciji in postavljanju v ospredje. S kakšnimi pogajalskimi prijemi se je moč spoprijeti s to novo in izzivalno kulturno ter politično kompleksnostjo, ostaja eno od najbolj žgočih vprašanj v družbenih vedah in politični praksi.

Anthony Smith (v Held in McGrew, 2000, 278–286) si zato ne dela utvar glede globalne kulture, ki je še vedno preveč prazna in nedoločena, da bi se splačalo z njo resno ukvarjati. Priložnost bi lahko nemara dobila, če bi nacionalna identiteta kazala znake odmiranja, vendar takih dokazov zaenkrat še ni videti. Po Smithu »nacionalna občutja in vrednote v navezi s kontinuiteto, skupnimi spomini in uso-do še vedno obvladujejo družbe, in to toliko bolj, kolikor vsako izmed njih združujejo podobne izkušnje in specifično zgodovino«. Globalne spremembe v tehnični in jezikovni infrastrukturi sodobnega komuniciranja same po sebi ne podpirajo pričakovanj o tem, da bosta globalna kultura in identiteta zamenjali pluralni svet narodov. Namesto krepitve globalnih emocionalnih vezi smo kvečjemu priča naraščanju kozmopolitske zavesti.

Toda ali nacionalna identiteta tudi vedno prevlada nad globalno spodbujenimi občutki pripadnosti? Nova omrežja mednarodne elite (na primer mednarodni birokrati in menedžerski sloji pri multinacionalkah) so brez slehernega dvoma mednarodno in globalno osveščena. Vendar predstavljajo ti sloji zelo skromno manjšino, ki še zdaleč nima kakšnega posebej zapaženega vpliva na svoje matične družbe (Pipa Norris v Held in McGrew, 2000, 237). Tisto, kar je bolj pomembno, predstavlja generacijski prepad. Generacije, ki so se rodile po drugi svetovni vojni in ki so rasle skupaj z MTV, CNN in internetom, so nedvomno bolj naklonjene internacionalistični politiki, kar pomeni, da podpirajo sistem, ki ga je vzpostavila Organizacija združenih narodov, in mednarodne pravne vrednote. Vendar se tudi tu zastavlja vprašanje, ali bo taka generacijska inovacija tudi odločilno prispevala h kvalitativni evoluciji sedanjih socioloških parametrov identitete v smeri bolj robustno oblikovane zavesti.

1.3.8 Kozmopolitstvo ne izključuje nacionalnega in lokalnega

Seveda pa na kozmopolitsko perspektivo ne gre gledati izključno skozi očala pravil »igre ničelne vsote« (zero-sum game), torej v pomenu »ali-ali«, temveč kot nekaj, kar je lahko komplementarno nacionalni identiteti – se pravi, da jo lahko kozmopolitska perspektiva mehča in naredi manj ekskluzivno. Ulrich Beck (2005, 36) ima dobre razloge za trditev, da kozmopolitizem nujno ne izključuje nacionalne ali lokalne identitete. Živeti kozmopolitsko življenje pomeni privrženost dvema lojalnostma: da si državljani globalne skupnosti in obenem lojalni tudi svoji (nacionalni) državi. Ali če na tem mestu uporabimo jezik metafore: vsak državljani razpolaga tako s »koreninami« kot tudi s »krili«. Staro razlikovanje med »nami« in »njimi« je v globalni dobi izgubilo svojo ostrino; nesmiselno bi bilo predpisati ali na novo uveljaviti kakršnokoli izključenost.

Lahko upamo, da bo antagonistično načelo »ali-ali« zamenjalo drugo – »oboje-in«. To je dober sociološki izziv in istočasno tudi povabilo k razvitju »dualnih lojalnosti« za posameznike v današnjem svetu. Beck je zagotovo v tem času, ko smo priča globalnemu redefiniranju kolektivne in individualne identitete, ponudil izviren premislek na tem področju, čeprav na koncu koncev njegovo pro-kozmodopolitsko stališče ne odgovori na vprašanje, kako tega uskladiti glede na neenakomerno porazdelitev moči in drugih materialnih ter kulturnih resursov med različnimi (nacionalnimi) identitetami.

V primerjavi z ostalimi identitetami igra nacionalna identiteta funkcionalno vlogo pri vzpostavljanju in zagotavljanju solidarnosti. Solidarnost je še posebej pomembna, ko je v podrejenem položaju in se mora z upiranjem izviti iz njega. V takih primerih se na nacionalno identiteto najpogosteje opre ravno nacionalizem. Tega je mogoče predstaviti kot sodoben način spoprijemanja z grožnjami, ki se običajno sklicujejo na imperativ napredovanja modernizacije (globalizacije). Za pripadnike ogrožene kulturne skupnosti je obramba njihove identitete praviloma povezana z dolžnostjo, da ohranijo svojo kolektivno digniteto. Vendar ni dovolj, če neka skupnost sama verjame v svojo identiteto – ta lahko v postmodernem svetu polno zaživi le pod pogojem, da jo kot tako prepozna poleg notranjega tudi zunanji svet. V tem smislu ni sodobna politika nič več in nič manj kot posebna zvrst identitetne politike (*identity politics*) *par excellence*.

Vsaka identiteta je seveda ranljiva tako s strani tistih dominantnih skupin, ki se nahajajo v skupni državi, kot tudi s strani vplivnih mednarodnih igralcev. Narodi vsekakor pogrešajo nekaj kritično pomembnega, če svojih članov ne morejo oskrbeti z nekim skupnim občutkom pripadnosti in/ali identitete. Kolektivna in kulturna identiteta sta prav tako v veliki meri pogojeni tudi z obliko vladavine, v katero sta umeščeni. Zato ne more biti nobeno progresivno stališče, v tem smislu bi lahko izpostavili pristni liberalizem, indiferentno do takega ali drugačnega obravnavanja identitet (Beiner, 1999, 9, 235–236, 305–310).

Identitete nasploh spominjajo na nekatere skupne znake, kakršne sicer srečujemo pri posameznikih (Gilbert, 1998, 25–28), in v tem pogledu nacionalne identitete niso izjema. Večji del vsebine nacionalne identitete je seveda odvisen od specifičnih potez vsakega posameznega nacionalizma. Na primer, agresivni nacionalizmi pustijo določene znake na nacionalnih identitetah v tem smislu, da so te sovražno nastrojene do njihove odprtosti ali da bi sprejemale njihovo pluralistično sestavo. Liberalni nacionalizem pa je nasprotno odprt do vplivov od zunaj in jih celo vključuje v nacionalne identitete s ciljem, da bi bile te bolj kompleksne in pluralne. Medtem ko se v prvem primeru nacionalne identitete na vse načine oprijemajo

apriorističnega ekskluzivizma in nagovarjajo z »mi«, so druge nasprotno naklonjene inkluzivnosti in kontinuiranemu spreminjanju svoje identitete. Veliko pa je seveda odvisno od vsakokratnega konteksta: če je neka identiteta ogrožena, se istočasno poveča njeno agresivno razpoloženje; pri liberalni identiteti takrat opazamo, da zamenja svoj prvotni poudarek na pluralizaciji s homogenizacijo.

Evropska unija je bila v svoji dosednji zgodovini precej uspešna pri krotanju agresivnih izražanj nacionalne identitete, ker bi se ta v nasprotnem primeru hitro končala pri tistem, kar se je z njo v Evropi dogajalo v času med obema svetovnima vojnama. Manj uspešna pa je bila pri iskanju alternativ nacionalni identiteti. Verjetno moramo biti pri tem potrpežljivi, če pomislimo, koliko (zgodovinskega) časa so potrebovale nacionalne identitete, da so se razvile do sedanje stopnje razvitosti.

Etnične in individualno narekovane identitete predstavljajo v sociološkem pogledu močan odgovor na realne kolektivne potrebe, za katere je moč reči, da bodo v sodobnih kompleksnih družbah igrale kvečjemu še bolj izpostavljeno vlogo. Politično motivirana etnonacionalistična gibanja črpajo iz globoko zasidranih potreb po uveljavljanju svoje identitete tudi, če ne še posebej, v času globalizacije in v relativno stalnem povečevanju njihove sociološke kompleksnosti. Namesto upadanju etničnosti smo potemtakem priča revitalizaciji etničnih vezi in z njimi povezanimi identitetami. Zato lahko govorimo o logičnem družbenem procesu, o katerem je znani britanski sociolog Anthony Giddens že dolgo tega ponudil v razmislek trditve, da se globalno in lokalno medsebojno ne le dopolnjujeta, temveč tudi hranita.

2 **Demokracija**

2.1 Pot h krizi: od dogme o vseмогоčnem trgu do erozije demokracije

Ideje ekonomistov in političnih filozofov, in to v obeh primerih: ko imajo prav ali ko se motijo, igrajo veliko večjo vlogo, kot pa se običajno misli.

John Maynard Keynes

Vsakdo, ki verjame v to, da lahko eksponencialna rast v svetu, ki je omejen, traja v nedogled, je bodisi nor ali ekonomist.»

Kenneth Boulding

2.1.1 Kompleksnost krize

Kriza, s katero se je jeseni leta 2008 soočilo človeštvo, predstavlja po svoji kompleksnosti zagotovo precedens v dosednji zgodovini. Pravzaprav gre za njeno večkratno kompleksnost v tem smislu, da ta vključuje različne segmente oziroma področja družbenega (človekovega) življenja, na katerih je (za)pustila močne učinke in sledove. Že če se omejimo na finančno razsežnost krize, ki pa še zdaleč ni edina, se ne bi mogli znebiti bremena te kompleksnosti. Da bi lahko dobro razumeli obravnavani pojav, se je treba zavedati težavnosti tega izziva, pred katerim ni nemočen le posameznik, ki ga raziskuje, temveč tudi vsaka posamična družboslovna disciplina. Krizo je, če merimo na najbolj »kompetentne« na tem področju, napovedalo manjše število ekonomistov, kot pa imamo prstov na obeh rokah. Po nekaterih izračunih je na svetu približno milijon poklicnih ekonomistov, od katerih bi lahko v večjem številu pričakovali, da se bodo dokopali do tega spoznanja in da bodo javnost tudi pravočasno opozorili pred nevarnostjo, ki jim preti. Ne samo da ekonomisti tega niso storili ali iz različnih (samozainteresiranih) razlogov niso mogli narediti, temveč so, kot bomo dokazovali v nadaljevanju, celo prispevali k njenemu vzniku. Zato je težko pričakovati, da bi nas lahko danes tudi pripeljali iz nje.

Aktualni krizi za zdaj ni videti konca. Optimisti bi kvečjemu pritrdili oceni, da je ta dosegla konec začetka, medtem ko je še vedno težko napovedati dolžino njenega trajanja. Če lahko verjamemo nekaj uglednim ekonomistom (na primer Raghuramu Rajan, Nourielu Rubinu, Martinu Feldsteinu, Josephu Stiglitzu, Paulu

Krugmanu in drugim), Kasándram tistega časa, ki so dovolj zgodaj opozarjali na njen prihod, se ta čas rešuje na način, s katerim smo vanjo tudi prišli (Richard A. Posner, 2009, 252). Glede na že omenjeno kompleksnost krize raziskovanje vzrokov, ki so pripeljali do nje, ne čaka le ekonomistov (skupaj z njihovo znanstveno vedo, ki nosi pri tem največjo odgovornost), temveč gre za interdisciplinarni izziv, mimo katerega ne bi smela nobena od družboslovnih ved. Pri tem bo prišel prav večkrat preizkušen nasvet Alberta Einsteina, da problemov ni mogoče reševati z istim pristopom, ki je pripeljal do njih. Dodajmo pa še, da je to toliko težje pričakovati od ljudi, ki so nastanku krize botrovali.

Pri nastajanju nove paradigme na tem področju lahko pomagajo tudi druge eksaktne vede, pri čemer omenimo uglednega ameriškega matematika Johna Allena Paulosa (G. H. Chasens, 2011), ki je predlagal, da številke, ki zadevajo finančno področje, prevedemo ali razumemo v pomenu kategorij časa. Za primer je navedel podatek o ameriškem javnem dolgu, ki znaša prek štirinajst bilijonov (po ameriško trilijonov) dolarjev, kar predstavlja številko 14 z dvanajstimi ničlami. Človeški razum si to številko težko predstavlja, zato je Paulos predlagal, da si en dolar zamislimo kot eno sekundo: v enem dnevu imamo tako 86.400 sekund, en milijon sekund dobimo v enajst in pol dneva, eno milijardo v 32 letih, medtem ko pridemo do enega bilijona (amer. trilijona) v 32.000 letih, ki pa jih je potem treba pomnožiti še s številom 14. Čeprav Paulosov predlog, ki seveda ni edini, ne ponuja čarobne paličice, s katero bi se bilo mogoče dokopati do nove paradigme na področju, o katerem je govor, pa številni raziskovalci iz različnih družboslovnih disciplin takim in podobnim predlogom priznajo določeno vrednost in relevantno pomoč pri njenem oblikovanju.

2.1.2 Imperativ nove ekonomske paradigme

Seveda pa pot do nove (ekonomske) paradigme še zdaleč ne bo lahka, čeprav brez nje ekonomska veda ne bo mogla ohraniti svojega znanstvenega statusa, s katerim se je v zadnjem času prej neupravičeno kot pa upravičeno ponašala. Pa pri tem ne gre zgolj za zavarovanje kredibilnosti ekonomistov in njihove vede: brez nove ekonomske paradigme sta namreč ogroženi tako stabilnost nacionalnih gospodarstev kot tudi svetovnega. Nobelov nagrajenec za ekonomijo Joseph Stiglitz (2010) postavlja takoj za finančniki kot odgovorne za aktualno krizo tudi ekonomiste oziroma ekonomsko vedo z njunim bolj ideološko zainteresiranim kot pa znanstvenim prepričanjem o učinkovitem in samoregulirajočem se trgom.

Zato je Stiglitz prepričan, da se bodo tisti, ki so toliko investirali v zgrešene ekonomske modele, z vsemi močmi oklepali stare in preživele paradigme – pravzaprav

nič manj kot takrat, ko so zagovorniki gledanja, da je Zemlja središče vesolja, okoli katerega se vrti Sonce, zagovarjali svoj zmotni pogled. Isti pisec tudi ne dvomi o uspehu prizadevanj pri nastajanju nove ekonomske paradigme, ker se v tej smeri prizadeva in tudi prispeva dragocena spoznanja vrsta uglednih ekonomistov in ustanov na tem področju, med njimi najbolj izstopa Inštitut za novo ekonomsko misel (*Institute for New Economic Thinking*) s sedežem v New Yorku.

Nastajanje nove ekonomske paradigme ne bo moglo mimo raziskave vzrokov in igralcev, ki so pripeljali do krize. Ekonomiste, pa ne le njih, tudi politologe, sociologe in ne nazadnje tudi zgodovinarje, čaka pri tem veliko dela; največ samospraševanja in samorefleksije pa seveda čaka ekonomiste in ekonomsko vedo. Ko bodo zgodovinarji raziskovali obdobje med letoma 2008 in 2010, bodo, če lahko verjamemo Paulu Krugmanu (2010), naleteli na neko zanje nenavadno in težko razložljivo dejstvo: kako je bilo mogoče, da so zagovorniki propadlih idej (tu se misli na fundamentalistične zagovornike svobodnega trga, ki so se (z)motili praktično o vsem) še vedno uživali v svetu politike privilegirano vlogo svetovalcev? Najbolj vplivni med njimi so odkrito in javno zagovarjali stališče, da na področju ekonomije ni potrebna nobena regulacija. Dandanes resda izrecno ne zagovarjajo tega stališča, vendar še vedno svetujejo politiki oziroma politikom praktične ideje, ki jih informirajo nespremenjeni, torej identični pogledi na vsemogočno vlogo trga kot pred krizo. Pravzaprav je še huje: politiki so postali talci idej tako živih kot mrtvih ekonomistov, o čemer je pisal Keynes.

Francis Fukuyama in Seth Colby (2009), oba ekonomista, sta natančneje analizirala vlogo (akademičnih) ekonomistov, ki so s svojimi zmotnimi in nevarnimi idejami pripomogli k aktualnemu globalnemu finančnemu zlomu (krizi). Ekonomisti se radi ponašajo s tem, da so – kar se tiče teorije in empirične usposobljenosti – najbolj eksaktna družboslovna veda; o tem so uspeli prepričati tudi ustanovo, ki jim kot edini družbeni vedi vsako leto podeljuje Nobelove nagrade. Avtorja zavračata takšno pretirano samopovečevanje in sistematično argumentirata stališče, da so ekonomisti oziroma ekonomska veda v zadnjih treh desetletjih zatajili tako v teoretičnem kot tudi empiričnem (aplikativnem) pogledu. Precenjevanje njihove usposobljenosti in (vse)vednosti je v marsičem povezano s tem, da praktično nihče zunaj njihove stroke zaradi izrazito tehnične in pogosto tudi matematične razlage njihovih teorij in zapletenih modelov ni mogel preverjati ali ovrednotiti njihovih kompleksnih in s številnimi podatki opremljenih analiz.

Še manj pa so za to kompetentni najvišji predstavniki političnega razreda, ki so bili po večini tudi sami tako ali drugače zainteresirani za njim praktično naklonjene

ekonomske analize in ki so se poleg tega ponašali s prestižnimi Nobelovimi nagradami. Za matematizacijo sodobne (akademske) ekonomske vede, o kateri sta kritično pisala že Friedrich Roman Frydman in Michael D. Goldberg (2010), da se z njeno pomočjo ne more razumeti obnašanja trgov, pa so se največkrat skrivale problematične teoretične predpostavke, poenostavljeni modeli in nemalokrat tudi bolj ali manj pristranski ideološki pogledi.

2.1.3 Poenostavljeni modeli in ideološki vložek

Nobelov nagradjenec, nekdanji predsednik Ameriškega ekonomskega združenja in odličen matematik Wassily Leontief je kmalu po prejemu nagrade leta 1974 zapustil Harvard in zaradi razočaranja nad ekonomsko vedo po letu 1984 prenehal pisati ekonomske članke. Zatrjeval je, da so tisti, ki se resno ukvarjajo in razumejo delovanje ekonomije, marginalizirani in se je zavzel za ponovni premislek in preusmeritev prevladujoče raziskovalne metodologije v ekonomski vedi. Ko so ga v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja, kot piše Yves Smith (2010: 42), znova vprašali, če se je v tem času v njej kaj spremenilo, je bil njegov odgovor nikalen. Po današnjih kriterijih, ki so veljali v zadnjih treh desetletjih in še veljajo v ekonomski znanosti, bi utemeljitelji ekonomske znanosti, kot so Smith, Ricardo, Keynes in Schumpeter, potegnili kratko kot ekonomisti. Očitali bi jim, da niso proizvedli nobenih ekonomskih modelov in da se v njihovem delu pogreša analitičnost in uporabo precizne deduktivne logike. Nihče od njih tudi ni obvladal ekonometričnega napovedovanja, čeprav se na primer za Keynesa in Schumpetra ve, da sta bila med drugim tudi odlična matematika. Noben od njih tudi ne bi uspel zadržati svojega mesta na univerzi, medtem ko bi uredniki najbolj prestižnih publikacij zavrnil objavo njunih člankov in namesto tega predlagali, naj raje poskusijo pri zgodovinarjih ali sociologih.

V zadnjih treh desetletjih smo bili tako priča specifični formi akademskega konformizma (tudi oportunizma), ki se je priklonil neokonservativizmu oziroma neoliberalizmu, s katerima se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja začela vladavina Reagana in Thatcherjeve, za katero je značilen obrat proč od države in njene regulacije (nadzora) nad ekonomskim življenjem v korist praktično neomejenega delovanja svobodnega trga. To je imelo za posledico tudi prevlado mikroekonomskih teorij nad makroekonomskimi, pri čemer sta se izgubila transparentnost in nadzor nad makroekonomskimi procesi, v prvi vrsti nad kompleksnostjo nacionalnih ekonomij in posledično tudi nad globalno ekonomijo. Mikroekonomski pristop namreč ne zmore uvida v nelinearne procese, predvsem pa zataji pri pravočasnem zaznavanju povratnih učinkov z makroekonomskimi razsežnostmi.

Nadalje, z uporabo abstraktnih ekonomskih modelov so bili močno podcenjeni, če že ne popolnoma izločeni iz ekonomske analize, politične determinante, zgodovina in lokalni kontekst, brez katerih trpi relevantni uvid v tekoče in dolgoročne procese (trende) ekonomskega življenja. Vse to zadostuje, da si omenjena avtorja na koncu zastavita vprašanje, ali bodo (ameriški) ekonomisti sploh kdaj odgovarjali za zmote in ideološko (in)formirana stališča, s katerimi so vplivali na ekonomsko politiko in na koncu prispevali k njenemu zlomu.

2.1.4 Ustanove brez demokratične legitimnosti

Poseben problem deficitarne ali boljše sploh nobene odgovornosti pa predstavljajo agencije za merjenje ratinga pri odobranju posojil ali ocene bonitete, ki odločajo o usodi številnih držav, se pravi milijonov državljanov (primeri Španije, Irske, če ne omenjamo držav v razvoju). Kot piše Martin Kettle (2010), gre za institucije, ki nimajo nobene demokratične legitimnosti: nihče jih ni izvolil ali imenoval na mesto, ki ga zavzemajo njihovi predstojniki, prav tako se ne morejo opreti na noben mednarodni sporazum, ki bi ga prizadete države v tej zvezi podpisale. Pa vendar jih obravnavajo, kot da bi bile agencije neke vrste »arbitražni sodniki«, katerim presojam in ocenam je preprosto treba verjeti. Zato jim je težko prisoditi vlogo objektivnih in nevtrálnih ocenjevalcev, zagotovo pa so vplivni in močni igralci, ki odločajo o ekonomski usodi številnih držav in narodov, čeprav se hkrati ne morejo izogniti očitku, da se pogosto opirajo, tako kot drugod v finančnem svetu, tudi na špekulacije.

Ha-Joon Chang (2010), eden vodilnih heterodoksnih ekonomistov, ki predava na Cambridgeu, je sistematično in natančno razgalil ideologijo in ideologe »svobodnega trga«, predvsem pa konvencionalno mnenje, da je treba odločanje izključno prepustiti oziroma zaupati finančnim menedžerjem in ekonomistom. Države, ki so šle po tej poti, sploh niso dosegale ali ne dosegajo napovedanih ciljev: višje gospodarske rasti, večje enakosti, zaposlovanja in praktično preprečitve ali vsaj milejše krize. Nasprotno pa so bile države, ki se niso rigidno oklepale take doktrine, uspešnejše. Najvišji življenjski standard dosegajo namreč Norveška, Luksemburg, Švica, Danska, Islandija, Irska in Švedska, medtem ko ZDA (in Velika Britanija) za njimi zaostajajo. Podobno slabo se zadnje omenjeni državi odrežeta pri vrsti drugih relevantnih ekonomskih parametrov. Obe državi prav tako praktično prepovedujeta državam v razvoju, da bi uveljavljale protekcionizem, pri čemer pa jih je Chang spomnil, da sta bili sami, in sicer ZDA med letoma 1830 in 1940 ter Velika Britanija med letoma 1720 in 1850, najbolj protekcionistični državi na svetu.

Namesto po eksaktni vedi, kot je to fizika, bi se morali ekonomisti bolj zgledovati po zgodovini in se razbremeniti samovšečnosti, s katero so se radi postavljali na sam vrh znanstvene hierarhije. Med eksaktne znanosti, ki so to ravno zaradi svoje usposobljenosti, da lahko napovejo prihodnje procese, se po krizi, ki jih konvencionalna ekonomska veda ni (z)mogla napovedati, ta zagotovo ne more uvrstiti. Po bridki izkušnji s krizo bodo ekonomisti morda manj zviška gledali na zgodovino, za katero so običajno menili, da je zmožna kvečjemu pripovedovati zgodbe ter zabavati ljudi in da torej kot taka ni opremljena z znanstveno metodo. Namesto da bi oponašali fizike oziroma fiziko ter uporabljali abstraktne modele in enačbe, se bodo morali ekonomisti, kot jim svetuje Gideon Rachman (2010b), učiti od zgodovinarjev, katerih pričakovanja so skromnejša in bolj skeptična od njihovih: zgodovinarji se namreč že dolgo in dobro zavedajo, da ni nobeno veliko vprašanje za vedno (raz)rešeno in da se jih je mogoče vedno znova lotevati, revidirati ali odkrivati z novih zornih kotov. Sploh pa zgodovinarjem ne pade na pamet, da bi napovedovali prihodnost ali da bi zgodovino deklarirali za (psevdo)znanost.

2.1.5 Ekonomisti brez odgovornosti

Ne le v Združenih državah Amerike, ki že dolgo (»ameriško stoletje«) v skladu z nacionalnimi interesi narekujejo ali bolje dirigirajo ekonomska pravila in red svetovne ekonomije, ampak predvsem na periferiji, kamor lahko uvrstimo tudi Slovenijo, smo priča nastopu vplivnih ekonomistov, ki so si praviloma izmenjavali vloge na univerzah, vladah (bodisi kot svetovalci bodisi na ministrskih foteljih) in v bankah. Za njihove napačne odločitve ali svetovanja prav tako praviloma niso prevzemali nikakršne odgovornosti. Charles Ferguson (2010) je zapisano trditev ponazoril s primerom harvardskega ekonomista Larryja Summersa, ki je imel ključne vloge v Svetovni banki, Clintonovi in do nedavnega tudi v sedanji administraciji Baraka Obame. Gre za ekonomista in politika, ki se je zavzemal za skrajno deregulacijo gospodarskega življenja, pa tudi za radikalno privatizacijo, ki bi morala po njegovem obsegi tudi kompleks financ. Finančne korporacije mu niso ostale dolžne: v letu 2001 in do zaposlitve v Obamovi administraciji je za svoje svetovanje in z govori zaslužil prek 20 milijonov dolarjev.

Ko so nekateri ekonomisti opozarjali na prva znamenja bližajoče se finančne krize, se jim je Summers posmehoval in zavračal njihova utemeljena opozorila. Pri tem so ga podpirali drugi vplivni ekonomisti, ki so kreirali ameriško ekonomsko politiko. Ferguson omenja konkretni primer Raghurama Rajana, glavnega ekonomista pri Mednarodnem denarnem skladu, ki je na konferenci ob obilni udeležbi vodilnih predstavnikov centralnih bank v svojem referatu napovedal

finančno krizo. Skrbela ga je namreč predvsem struktura finančnih kompenzacij in netransparentnost finančnih produktov, ki finančnemu sektorju omogočata stalen dotok svežega denarja, pri čemer gre za prevzemanje tveganj, ne da bi bil zanje kdo odgovoren in ki se v primeru neuspeha oziroma nastale škode poravnajo z računov davkoplačevalcev. Prav tako je Rajan kritiziral tako imenovano »bonusno kulturo«, se pravi nagrajevanje bankirjev za njihova ravnanja, ki spravljajo na kolena lastne ustanove. Takoj po njegovem nastopu se je k besedi priglasil Summers in Rajana označil za ludita ter posvaril, da bi večja regulacija imela za posledico manjšo produktivnost finančnega sektorja.

Summers se – za razliko od dolgoletnega guvernerja ameriške centralne banke Alana Greenspana, ki je javno obžaloval, da je vse življenje verjel v zmotno doktrino o samoregulaciji in nezmotljivosti delovanja trga – zaradi svojega prepričanja ni nikoli javno opravičil ali priznal kakršnekoli odgovornosti za svojo vlogo pri nastali krizi. Še več, tudi v Obamovi administraciji, ki vodi enako naklonjeno politiko do finančnega sektorja, kot je to veljalo v obdobju vladavine Clintona in Busha, je vse do nedavnega Summers igral eno od najpomembnejših vlog na ekonomskem oziroma finančnem področju. Pred nedavnim pa se je vrnil na profesorsko mesto, ki ga je čakalo na Harvardu. Tudi tako globoka kriza, kot je zadnja, ni načela dolgo trajajoče konvergence med akademskimi ekonomisti, Wall Streetom in politično močjo. Prvi še vedno nočejo ničesar slišati o konfliktu interesov in so prej kot ne zadovoljni z nudenjem svojih uslug (in dobro plačanim služenjem) finančnemu sektorju. Po Fergusonu gre za »dober biznis«, ki navrže letno tudi do ene milijarde dolarjev, ki jih ugledni akademski ekonomisti, ki jih priznavajo finančne institucije, interesne skupine in politika, zaslužijo s pričevanji pred kongresnimi organi, pisanjem referatov, z govori, s sodelovanjem na konferencah, sedenjem v nadzornih ali direktorskih odborih, z branjenjem korporacij pred različnimi tožbami in ne nazadnje tudi z aktivnim lobiranjem.

Čeprav smo se omejili le na Summersov primer, pa je seznam akademskih ekonomistov dolg. Nanj se uvršča tudi Martin Feldstein, prav tako harvardski profesor, ki je bil glavni arhitekt Reaganove ekonomske politike in dobra tri desetletja predsednik Nacionalnega urada za ekonomske raziskave. Poleg tega je bil dvajset let član odbora direktorjev mednarodne zavarovalniške in finančne korporacije AIG, ki je poslovala v 130 državah, pri njej je pospravil v žep dobrih šest milijonov dolarjev, in tudi pri AIG Financial Products, ki je v krizi propadla, zahvaljujoč tistemu, o čemer Feldstein v več sto napisanih in dobro (pre)plačanih elaboratih ali referatih ni nikoli pisal ali omenjal: o nevarnostih, ki pretijo nereguliranemu finančnemu sektorju. Svoje »usluge« pa so akademski ekonomisti ponujali tudi v tujini. Frederic

Mishkin, profesor na kolumbijski univerzi in v letih 2006–2008, vplivni član Federalnega sklada za rezerve, je prejel od islandske trgovinske zbornice prek 120.000 dolarjev za elaborat, v katerem je pohvalil islandski regulatorni in bančni sistem, in to dve leti pred tistim, ko je ta doživel popoln polom s izgubami, ki so presegle sto milijard. Seveda ne preseneča, če ti ekonomisti enoglasno nasprotujejo temu, da bi bile njihove zveze in aktivnosti s finančnimi korporacijami dostopne javnosti.

2.1.6 »Instinktivni marksisti« in doktrina vere v trg

Noam Chomsky (Keane Bath, 2010) je bogatenje elit, med katere se uvršča tudi akademska elita (ekonomistov), uporabil kot dokazni argument, da so te »instinktivno marksistične«, se pravi: ne le da verjamejo v razredno razdeljeno družbo, temveč velik del svojega časa (u)porabijo za vodenje razrednega boja. Na drugi strani pa večje število niti ne radikalnih ekonomistov meni, da na omenjena ravnanja akademskih ekonomistov ni mogoče gledati drugače kot na kriminalno dejavnost zaradi njihove aktivne vloge pri nastanku finančne in ekonomske krize, ki seveda ni naravni pojav in je osiromašila življenja milijonov ljudi ne le v ZDA, temveč tudi v svetu.

Njihov »izvirni greh« je bil, da so dali prednost doktrini vere v trg (njegovi mistifikaciji) pred dejstvi v ekonomskem življenju, ki so doktrini nasprotovala. Namesto da bi služili javnemu dobremu – družbi, so imeli pred očmi predvsem in izključno dobesedno plenilske interese finančnih ustanov. Ugledni ekonomist Nassim Taleb (Janet Maslin, 2010), ki je med prvimi, če že ne prvi, napovedal finančno krizo, je investitorjem predlagal, naj tožijo Švedsko centralno banko, ker je odigrala ključno vlogo pri podelitvi Nobelovih nagrad ekonomistom, ki so odgovorni za zlom globalne ekonomije. Ne vladajoča politična in ne ekonomska elita, ki sta odgovorni za krizo svetovnih razsežnosti, nista materialno odgovarjali zanjo.

Še več, v času krize smo priča perverzni, se pravi obrnjeni sliki razrednega boja s tem, ko se bogati opirajo na »socializem« (socializacija njihovih izgub in dolgov), medtem ko ostaja revnim na voljo surovi kapitalizem (morajo se sami znajti in trpeti varčevalne ukrepe). Medtem ko so omenjene elite prej prepričevale »ljudstvo«, da je treba pravoverno zaupati ekonomskim ekspertom in njihovi ekonomski politiki, sedaj ljudi »strašijo« z nadaljnjim (u)padanjem življenjskega standarda, ohranjanjem visoke stopnje nezaposlenosti in nadaljnjim zmanjševanjem socialnih funkcij države oziroma posledično degradacijo »države blagostanja«.

Še resnejši primer nesankcionirane (ne)odgovornosti se nanaša na enega od očetov neoliberalne ekonomije »svobodnega trga«, prav tako dobitnika Nobelove nagrade Milтона Friedmana. Friedman je bil najpomembnejši član skupine ekonomistov z

Univerze v Čikagu, ki je po vojaškem udaru, ki ga je s pomočjo CIE izpeljal general Pinochet, temu ponudila ekonomski »inženiring« (George Monbiot, 2010). Čilška ekonomska šola je zagovarjala radikalno politiko privatizacije, deregulacije, množično obdavčevanje in močno zmanjševanje izdatkov za javne službe. General Pinochet je Friedmanove nasvete upošteval, kar je vodilo v neobvladljivo inflacijo, naraščanje množične brezposelnosti, uničenje srednjega razreda in eksplozijo dolga. Kmalu zatem se je bil general prisiljen odreči njegovim oziroma njihovim »uslugam«, ki so za seboj pustile ekonomsko opustošenje. To se je kazalo v tem, da je močno obogatela peščica bogatih, medtem ko se je Čile uvrstil na svetovni vrh po stopnji dosežene neenakosti zaradi katastrofalnih ekonomskih nasvetov čilških neoliberalnih ekonomistov.

2.1.7 Kapitalizem in demokracija

Yves Smith (2010, 33) očita ekonomistom, ki so v zadnjih treh desetletjih imeli ključni vpliv na politične odločitve na področju ekonomije predvsem v ZDA, vendar tudi v drugih državah, ki so se znašle v akademski in politični orbiti »washingtonskega konsenza«, najmanj štiri ključne napake. *Prvič*, pretirano samozavest in prepričanje v skoraj absolutno veljavnost njihovih teorij in analiz. *Drugič*, sindrom »opitega pod ulično svetilko«, ki povzema šalo o tem, kako ta išče izgubljene ključce tam, kjer lahko bolje vidi, in ne tam, kjer jih je v resnici izgubil. Gre seveda za to, da se ekonomisti raje opirajo na uveljavljene in njim vsečne metodološke in teoretične izbire ter se s tem izogibajo področjem in informacijam, ki bi jim delale težave. *Tretjič*, pristranske in nereflektirane predpostavke: s spogledovanjem po »trdih« znanostih (fizika, matematika in druge) se ekonomisti oprimejo hipotez, ki praktično, ne da bi se tega posebej zavedali ali bili na to kritično pozorni, vnaprej napovejo raziskovalna spoznanja oziroma rezultate.

S takšnimi zgrešenimi profesionalnimi ambicijami ekonomisti ne znajo ali ne morejo veliko povedati o negotovosti in nestabilnosti, ki sta sicer stalni spremljevalki ekonomskega življenja. Četrtrič, nesorazmerno velika (pretirana) politična moč ekonomistov, ki, glede na to, da ni vezana na nobeno odgovornost, praktično ogroža demokracijo. Njihova avtoriteta, oprta na »znanost«, oziroma sklicevanje na uporabljene metodološke postopke, jim ne daje pravice, da bi jim lahko družba in politika avtomatično podelili popolno imuniteto pred odgovornostjo.

O tem, da je aktualna finančna (globalna) kriza ogrozila demokratični model družbe, pa ne pišejo samo progresivno ali radikalno razpoloženi pisci, temveč pred tem svari tudi takšna ustanova, kot je ameriški Nacionalni obveščevalni svet, ki je v

elaboratu leta 2009 neposredno posvaril: »Zahodni model ekonomskega liberalizma, demokracije in sekularizma ..., ki se je mnogim zdel samoumeven, utegne izgubiti svoj sijaj« (Global Trends). Tako kot so pred dobrimi sto leti reformisti postavljali vprašanja o razmerju med kapitalizmom (ekonomijo) in demokracijo, tudi aktualna kriza in vzroki, ki so pripeljali do nje, dandanes ponovno zastavljajo podobno vprašanje. Vprašanje, kot piše William Greider (2011), pa je mogoče zastaviti tudi drugače: ali bo ekonomija služila ljudem ali pa bo obratno? Iz zgodovine lahko razberemo, da ni nobene naravne ovire ali meje, ki bi lahko potešila appetite kapitalizma oziroma kapitalistov po (politični) moči in dobičku. Če pri tem država (vlada) ne uporabi zavor, ostaja družba brez kakršnekoli obrambe. Greider je prepričan, da je v ameriškem primeru kapitalizem premagal demokracijo in da je, ko gre za izbiro med družbo in kapitalizmom, praviloma tako, da prva potegne krajši konec. To seveda ne more presenečati, če smo v realnem političnem življenju priča, kako korporacije in finančni sektor v ZDA obvladujejo obe politični stranki z njunim financiranjem, nadalje s financiranjem političnih karier strankarskih politikov, njihovih političnih agend in ne nazadnje s financiranjem najbolj vplivnih raziskovalnih (»think-tank«) ustanov ter nadzorom glavnih množičnih medijev.

Tri desetletja trajajoča vladavina neoliberalizma (neokonservatizma) je za sabo pustila katastrofalne posledice: idolatrijo trga, odpravljanje demokracije ter krizo, ki se ne odraža le v ekonomski in finančni krizi, temveč v vsesplošni in globalni nestabilnosti in negotovosti največjega števila družb ter držav v dosednji zgodovini. Takšni časi, kot piše Alan Finlayson (2009), so nevarni, ker odpirajo vakuum in z njim številne priložnosti za tiste, ki s pozivanjem na red in močno roko ravno v demokraciji, kolikor jo je še sploh ostalo, prepoznajajo njuno glavno oviro. Na ta način okrepljena politika monomanije bi seveda posrkala še zadnje ostanke demokracije, če se zavedamo tega, da se robustne družbe lahko ohranjajo s tem, da se varujejo pred koncentracijo (politične in ekonomske) moči v eni osebi ali na istem mestu.

Demokracija, ki jo je neoliberalizem med prvimi žrtvoval (Keith Hart, Jean-Louis Laville in Antonio David Cattani, ur., 2010, 1), seveda ni le politična, temveč je tudi nepogrešljiva ekonomska kategorija. Rešitve iz krize pa Finlayson ne vidi v nadaljnjem koncentriranju političnih, ekonomskih in finančnih moči, temveč ravno nasprotno z uvajanjem novega pluralizma, ki množi priložnosti za družbeno, politično in ekonomsko življenje ter s tem tudi ustvarja podlago, s katere se razrašča in pogloblja demokratični etos. Prodemokratična politika bi zato morala zagovarjati in pospeševati pluralne ekonomske aktivnosti, ščititi manjše lokalne proizvajalce pred ekonomskimi oligarhi ter nasploh spodbujati k rasti najbolj raznovrstnih oblik ekonomske aktivnosti in organiziranja.

Veliki biznis je po navedbah Josepha Huff-Hannona in Andyja Bichlbauma (2011) v ZDA skrajno nenaklonjen demokraciji, kar je pokazal s svojim nasprotovanjem zdravstveni reformi, delavski zakonodaji nasploh, pravicam veteranov, regulaciji in še posebej transparentnosti finančnega oziroma bančnega sektorja. Pri tem izstopa Ameriška trgovinska zbornica, ki ji pri izrivanju demokracije pomagajo najeti odvetniki in velikokrat tudi sodišča. Z odkrito protidemokratsko aktivnostjo pa se ponašajo zasebna varnostna podjetja, ki uporabljajo sofisticirane dezinformacijske metode in umazane trike, da bi porušili ugled tistih, ki nasprotujejo omenjeni zbornici. Njihova tarča so različne družbene skupine in civilnodružbena združenja, ki zagovarjajo javni interes, nadalje združenja, ki varujejo interese potrošnikov in delavske pravice, ter druga. Po pisanju New York Timesa te vrste »konkurenčna obveščevalna industrija« šteje 9.700 družb, ki vsako leto pridelajo več kot dve milijardi dolarjev. Mnoga od teh podjetij niti ne skrivajo, da se ukvarjajo s »produkcijo umazanih trikov« in da so njihovi cilji »diskreditacija, vnašanje zmede, sramotenje, spopadanje, infiltriranje in razbijanje« skupin, ki nasprotujejo določeni korporaciji ali podjetju in se zavzemajo za dejansko demokracijo, svobodo govora in transparentnost vladajoče politike. Eno izmed omenjenih podjetij je, na primer, neki državni ustanovi (Bank of America) za ustrezno plačilo ponudilo »uničenje« Wiki-Leaksa in »nevtralizacijo« (utišanje) preveč liberalno (prodemokratsko) mislečega ameriškega strokovnjaka za ustavno pravo Glenna Greenwalda.

2.1.8 Kako zaobiti demokracijo?

Enega od nevarnih poskusov, kako zaobiti demokracijo, predstavljajo zagovorniki hiperglobalizacije, ki imajo pred očmi maksimalno zadovoljevanje komercialnih in finančnih interesov, se pravi s strani nacionalnih držav povsem neovirano in z najmanjšimi stroški osvojene globalne trge. V tako zamišljenem in nemalokrat realno obstoječem in delujočem okviru seveda ni prostora za ekonomsko in še manj za politično demokracijo. Če namreč na eni strani izključimo nacionalno državo skupaj z njenimi kolikor toliko delujočimi ter zgodovinsko uveljavljenimi demokratičnimi standardi oziroma ustanovami in na drugi damo prednost izključno globalnemu okviru, ki v tem pogledu ne pozna demokratične deliberacije, potem preostane le še slab spomin na demokracijo. Rodrik (2011) je prepričljivo prepoznal in analiziral ta globalizacijski paradoks. Njegov odgovor se glasi, da pomeni manj take agresivne (ambiciozne) globalizacije boljše (better) globalizacijo.

Ne dovolj premišljena in odgovorna zamisel o »svetovni ekonomiji brez slehernih meja«, v kateri ni prostora za (nacionalno) demokracijo, nacionalne države pa sploh obsoja na zgodovinski anahronizem, bi ali bo slej ali prej priklicala na dan močna

nasprotovanja (»obrambni nacionalizem«), ki bi lahko ogrozila zdravje in stanovitnost svetovne ekonomije. (Demokratska) regulacija ekonomskega življenja, za katero so predvsem odgovorne nacionalne države, je potemtakem še vedno na mestu, pri čemer pa še zdaleč ne kaže odmisлити tistega tankega sloja mednarodno-pravne oziroma mednarodnodemokratske regulacije, za katerega so na podlagi njihove izražene volje oziroma podpisanih mednarodnih pogodb lahko odgovorne edino nacionalne države.

Aktualna kriza je poleg že omenjenega razgalila dejstvo, da sta izrivljanje demokracije oziroma njen deficit služila tudi nadaljnjemu povečevanju prepada med bogatimi in revnimi, in to tako znotraj držav kot tudi med njimi. Še več, ne le kriza, temveč tudi čas globalizacije pred njenim nastopom, je jemal revnim in dajal bogatim (Dani Rodrik, 2007). Na svetovni ravni to dobro ponazarjajo podatki Svetovnega inštituta za raziskovanje razvojne ekonomije s sedežem v Helsinkih: deset odstotkov najbogatejših ljudi na svetu ima v lasti 85 odstotkov bogastva, s katerim razpolagajo gospodinjstva, medtem ko ostane 50 odstotkom najbolj revnih samo en odstotek (Paul Rogers, 2009).

Prikrajšane delavce in še posebej tiste, ki so ostali brez dela, upravičeno jezi, da lastniki kapitala in vodilni menedžerji povečanih resursov v času gospodarske rasti niso namenjali odpiranju novih delovnih mest, temveč so raje delavce odpuščali in si še povečevali svoje bonuse. Za globalizacijo in še manj za krizo bi potemtakem težko uporabili geslo njenih neoliberalnih zagovornikov, da smo priča »revoluciji vzpenjajočih se pričakovanj« (»the revolution of rising expectations«), temveč prej potencialni »revoluciji frustriranih pričakovanj«. O tem zadnjem čedalje bolj pričajo nemiri oziroma upori na svetovni periferiji, ki so v porastu in za katere nič ne kaže, da se bodo oslabili.

2.1.9 Upori na periferiji

Glede na velik vpliv, pravzaprav hegemonijo, s katero se ZDA uveljavljajo v svetu, še posebej v postsocialističnih državah oziroma na svetovni »periferiji« (Wallerstein), si je dobro ogledati podatke o naraščajočem prepadu med bogatimi in revnimi v tej državi. Podatki govorijo o rekordnem poglobljanju prepada v zadnjih tridesetih letih, se pravi v obdobju vladavine neoliberalizma, ki ga je tudi sicer ta država vsiljevala ali pa ga propagirala v preostalem svetu. Ta prepad se je povečal najmanj dvakrat. Čeprav so ZDA najbogatejša država na svetu, pa so na komaj 97. mestu po enakosti glede na doseženi družinski dohodek. Glede na njihovo neenakost pa se uvrščajo za državami, za katere so izrecno značilni korupcija, revščina, zatiranje

ali propadle vlade (Nigerija, Kitajska, Indija, Slonokoščena obala, Tunizija, Egipt, Burundi, Nikaragva, Bangladeš, Etiopija in Grčija). Po uveljavljeni enakosti je na prvem mestu Švedska. Podatki, ki jih navajamo, niso izpod peresa kakega marksističnega ali socialističnega avtorja, temveč jih lahko najdemo na spletni strani ameriške obveščevalne agencije – CIA (CIA Factbook), ki izpostavlja podatek, da so od leta 1975 naprej v ZDA vsa povečanja dohodka v gospodinjstvu v času gospodarske rasti šla v žepe dvajsetih odstotkov ameriških gospodinjstev (Derrick Z. Jackson, 2011).

Član nekdanje Clintonove administracije Robert B. Reich (2010), zgrožen nad tem, da so dobički zaradi ekonomske rasti v zadnjih desetletjih pred krizo končali v žepih relativno majhnega števila ljudi na vrhu, navaja, da sta ekonomista Emmanuel Saez in Thomas Piketty, ki sta podrobno analizirala podatke o davčnih prijavah med letoma 1913 do 2008, prišla do podobnih ugotovitev: na koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja je najbogatejši en odstotek ameriških družin razpolagal z devetimi odstotki celokupnega dohodka v tej državi, medtem ko je leta 2007 ta isti (en) odstotek razpolagal že s 23,5 odstotki celokupnega dohodka. Mimo teh podatkov ni mogel niti Financial Times, ki je prav tako objavil, da je med letoma 1976 in 2007 od enega dolarja, ki je bil zaradi gospodarske rasti namenjen za dohodke, 58 centov šlo v žepe enega odstotka gospodinjstev (Martin Wolf, 2010). Naomi Klein v svoji odmevni knjigi z naslovom Doktrina šoka (The Shock Doctrine, 2007) ni pokazala samo na omenjeno stran ustvarjenega družbenega bogastva, ki si ga je prilastila privilegirana elita, temveč tudi, da so krize same enkratna priložnost za to, da uvajajo ali konsolidirajo regresivne in nepopularne ekonomske »reformne« pod pretvezo »varčevanja« in doseganja višje stopnje »konkurenčnosti«.

Podobna neenakost, nevarna za družbeno kohezijo, spremlja tudi drugo najvidnejšo zagovornico neoliberalne družbene in ekonomske doktrine – Veliko Britanijo. Povprečni dohodek vodilnih na lestvici (FTSE) prvih sto korporacij v tej državi znaša okoli tri milijone funtov na leto, kar vključuje tudi bonuse in prispevke za pokojnino (Martin O'Neill, 2010). To je stokrat več kot znaša povprečni dohodek na gospodinjstvo, je pa tudi več primerov, ko je ta vsota tudi dvesto- do tristokrat večja, v posameznih primerih pa tudi petstokrat. Dohodek pa sploh ni odvisen od uspešnosti korporacij: leta 2009, se pravi v času krize, se je ta celo povečal za deset odstotkov, čeprav se je medtem borzna vrednost teh korporacij zmanjšala za tretjino. Kot je razvidno s seznama tisoč najbogatejših milijarderjev, ki ga je objavil Sunday Times (Prem Sikka, 2010), je njihova skupna vsota pred letom 1997 znašala približno 100 milijard funtov; od leta 1997, ko so prišli na oblast laburisti, pa se je povečala za več kot trikrat, to je na 335 milijard. S čim podobnim se ni mogla

pohvaliti nobena druga družbena skupina v tej državi, poleg tega pa to predstavlja zgodovinski precedens. Tudi v tej državi en odstotek najbogatejših državljanov razpolaga z dobro petino tržne vrednosti njihovega bogastva, medtem ko pripada spodnji polovici, ki predstavlja 50 odstotkov prebivalstva, samo 7 odstotkov celokupnega bogastva.

2.1.10 Bogastvo kot sredstvo in ne kot cilj

Seveda je na mestu vprašanje, ali je treba in družbeno upravičeno zadovoljevati nikoli potešene (človeške) apetite tisoč ali nekaj tisoč ljudi po povečevanju bogastva na ta način, da se spravlja v revščino milijone ljudi. Sikka omenja primer enega od britanskih tajkunov; temu je tedanji ministrski predsednik Tony Blair pomagal pri širjenju ekonomskega imperija na Romunijo in na še nekatere druge države. Tajkun je za poroko svoje hčere potrošil 38 milijonov funtov, poleg tega pa ji je kupil še vilo v prestižni četrti Kensington Gardens v Londonu, ki je veljala še dodatnih 70 milijonov. Britanski akademik in biograf Johna Maynarda Keynesa, lord Robert Skidelsky (Gideon Rachman, 2010a), je na nekem javnem predavanju povedal, da piše knjigo z naslovom »Koliko je dovolj: ekonomija za dobro življenje«, v kateri se ukvarja z akutnim problemom, ki je zaznamoval zadnjih trideset »neoliberalnih« let, in sicer z za družbo nezdravo obsedenostjo ljudi, da kopičijo bogastvo.

Gre za delovanje in obnašanje, ki je v nasprotju s tistim, kar učijo praktično vse religije in moralne filozofije, to pa je, da mora biti bogastvo sredstvo in ne cilj. Platon je na primer zagovarjal stališče, da največja plača ne bi smela biti več kot petkrat višja od najnižje, medtem ko ugledni harvardski filozof Thomas Michael Scanlon omenja moralno omejitve, in sicer priznavanje, da lahko živimo v družbi samo na ta način, s katerim lahko upravičimo naša ravnanja do drugih ljudi. Tudi John Stuart Mill ni mogel mimo globoko zasidranega družbenega instinkta, da moramo živeti v neki znosni enotnosti s soljudmi (»be in unity with our fellow creatures«). Vsem trem je mogoče pritrčiti, da obstaja v vsaki družbi nenapisano pravilo, da bogate in privilegirane elite ne bi smele svoje politične in ekonomske moči do skrajnosti in nerazumno izkoriščati za bogatenje.

John Kenneth Galbraith (2009) je države, ki so praktično odpravile solidarnost, imel za »plenilske«, ker ljudi ponižajo oziroma obsodijo na vlogo bolj ali manj uspešnih »lovcev«. Sodobni ekonomski avtor Will Hutton (2010) pa se je v nedavno objavljeni knjigi z naslovom »Oni in mi: spremenjena Britanija – Zakaj potrebujemo pravično družbo« v nasprotju z branilci dogmatične verzije svobodnega trga zavzel za kapitalizem, ki vključuje načela pravičnosti, enakosti in vzajemnosti,

in ne za tisto vrsto protidružbenega kapitalizma, v katerem je »zmagovalcem dovoljeno, da si vzamejo vse«.

Za krizo, o kateri je govor, smo že zapisali, da je kompleksna, prav tako pa je obsežen seznam njenih povzročiteljev, ki so, z majhnimi izjemami, tudi sedaj na istem družbenem mestu, kot so bili pred njo, in so ji pomagali pri vzniku. Splošen odgovor, kako oziroma zakaj je prišlo do nje, je praktično na dlani: zanjo so odgovorne politične in ekonomske elite, ki so opustile družbeno koordinacijo v korist formule političnega in ekonomskega vodenja, ki se je zanašal na to, da ima »trg vedno prav« (Bechler, 2011). Kmalu po izbruhu krize jeseni leta 2008 je bilo v akademskem in manj v političnem svetu slišati optimistične napovedi, da predstavlja ta – po analogiji z veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih prejšnjega stoletja (New Deal) – priložnost za radikalne strukturalne, če že ne revolucionarne spremembe. Zazdaj se iz tega ni izcimilo veliko, zato danes opravičuje trditve, da pač kriza še ni dovolj globoka, da bi lahko prišlo do nečesa takega. Ugledni britanski socialni zgodovinar Eric Hobsbawm (2011) je v nedavno objavljeni knjigi z naslovom »Kako spremeniti svet« sicer zapisal, da sta v krizi tako kapitalizem kakor komunizem, vendar mu številni ugovarjajo, da bolj drži njegova ocena, ki se nanaša na komunizem, medtem ko da smo pri kapitalizmu prej priča »krizi v kapitalizmu« oziroma »krizi enega modela kapitalizma« kot pa krizi kapitalizma nasploh.

Skandinavski kapitalizem (pa tudi tisti v Braziliji, Indiji in ne nazadnje tudi v Nemčiji) in bolj avtoritarni med njimi, na primer azijski (Kitajska in Singapur), so v relativno dobri kondiciji. Pravzaprav se nekoliko popravlja tudi sam Hobsbawm, ko trdi, da Kitajski ne bi škodilo nekaj »političnega liberalizma« in Afriki nekaj »ekonomskega liberalizma«. Sicer pa tudi taki ekonomski in politični misleci, kakršni so bili na primer Marx, Engels ali Schumpeter, niso prezrli življenjske moči oziroma potenciala kapitalizma, ki se skriva v njegovem obnavljanju skozi »kreativno destrukcijo«.

2.1.11 Ogrožena evolucionarna prihodnost

Res pa je tudi, da predstavlja aktualna kriza dosti večji izziv kot kriza prejšnjega stoletja, če lahko verjamemo svetovno znanemu snovalcu mestnih parkov Fredericku Law Olmstedu (Peter Corning, 2011) pa je žal treba priznati, da »imajo pravice, ki jih narekuje prihodnost, prednost pred željami in potrebami sedanjosti«. Hkrati je pred kratkim odstavljeni vodja Komisije za stanovitni razvoj Tim Jackson (Pat Kane, 2011) predstavil izostreno in kritično sliko družbe, v kateri(h) živimo: »Trošimo denar, ki ga nimamo, za stvari, ki jih ne potrebujemo, in si prizadevamo, da bi naredili vtis na ljudi, za katere nam v resnici ni dosti mar.« Seveda gre za nič

manj kot za to, da je v tem smislu *hic et nunc* ogrožena naša evolucionarna prihodnost. Francis Fukuyama in Richard Posner (Joshua J. Yates, 2008) ob tem opozarjata, da je človeštvo izgubilo nadzor nad hitrimi in velikanskimi spremembami, ki jih prinašajo tehnologija, različni prelomni svetovni dogodki (na primer »11. 9.«), nasploh nenapovedani ali nenačrtovani izzivi (»uncertainty«) in druge globalne silnice, pa se vendarle zastavlja vprašanje, ali ne bo na neki točki problem preživetja človeške civilizacije predstavljal tisti odločilni katalizator, ki bo sprožil pravočasne in potrebne (radikalne) spremembe.

Če pustimo za hip ob strani politiko, je to odličen izziv za številne znanosti – od nevrologije, behavioristične ekonomije do epidemiologije in drugih – ki so že ugotovile, da skrajno potrošniško usmerjena ekonomija zadovoljuje samo eno polovico človekove narave (sebičnost, hlastanje po novem), medtem ko bo potrebno vsaj v enaki meri streči tudi drugi polovici naše narave, ki teži k altruizmu, uživanju v ročnih veščinah, torej tudi v manualnem delu, druženju – občutenju skupnosti in negovanju tradicije.

In kje so rešitve? Nekateri jih pričakujejo ali polagajo svoje upe v raznorazne ideologije, drugi spet v politiko, torej v tiste, ki so nas pripeljali(e) v sedanjó krizno stanje. Boljša alternativa je nova politika, ki je še v povojih in za katero nekateri menijo, da bi morala – glede na to, da živimo v »eri pluralizma« – ta integrirati tako rdečo kot tudi zeleno in še kakšno drugo »barvo«. V vsakem primeru pa se bo treba posloviti od vseh tistih starih politik, tudi od stare socialdemokracije, ki poleg tega, da je v krizi, tudi ni znala odgovoriti ne na prva znamenja krize in ne poiskati odgovorov nanjo, ko se je pojavila.

Nas seveda zanimajo iskanja, ki jih mogoče v tem pogledu prepoznati v intelektualnem prostoru, predvsem pa v svetu »mehkih« znanosti. Čeprav smo kritično obravnavali vlogo konvencionalne, predvsem neoliberalno usmerjene ekonomske znanosti in njenih izpostavljenih, bolje bi bilo reči politično protežiranih ali privilegiranih ekonomistov, pa je treba resnici na ljubo priznati, da prihajajo najbolj inovativni pogledi, in s tem potencialni nastavki za (za)želeno »novo politiko«, prav iz njenih vrst. Seveda pa je treba pripomniti, da se tudi drugi družboslovci niso odrezali dosti bolje od ekonomistov, vendar smo tem zaradi njihove specifične in odločilne teže posvetili večjo in zasluženo pozornost.

2.1.12 Družbena oziroma humana ekonomija

Ne le za ekonomsko (in ekonomiste), temveč tudi za druge družbene znanosti – predvsem imam v mislih sociologijo in politično znanost – velja trditev, da so zatajile

svojo družbeno naravnost, se pravi, da so družbo dekonstruirale do te mere, ko jih zanima le še en in izključno samozainteresirani oziroma parcialni vidik njenega realnega življenja. V tem smislu čaka vse te vede imperativ vračanja k družbi, kar na področju ekonomije najbolj ustreza zavzemanju za »družbeno/humano ekonomijo« (»human economy«). Tako zamišljen predlog v bistvu predpostavlja, da je treba rešiti ekonomijo pred samimi ekonomisti (Hart, Laville in Cattani, 2010). Predlog ne izhaja iz podmene *homo economicusa*, se pravi na podlagi neke vnaprej ali nekoč obstoječe družbe, temveč iz razumevanja družbe, ki jo je treba vedno znova ustvarjati in zamišljati. Nobena družba namreč ni ekonomsko samozadostna in jo kot tako poleg ekonomskih sestavljajo tudi številni drugi (politični, civilni, kulturni in drugi) regulativni ter distributivni mehanizmi. Ne nazadnje takšno razumevanje družbe vključuje tudi socialne pravice državljanov, ki predpostavljajo samoorganiziranje, pri katerem igra solidarnost pomembno ekonomsko vlogo. Pogodbena razmerja, ki se v tem pogledu nanašajo na trg in državljanstvo, še zdaleč niso edino zagotovilo za zadostno svobodo in enakost.

Družbena oziroma humana ekonomija lahko temelji predvsem na naslednjih načelih: 1. ekonomijo ustvarjajo ljudje in mora torej služiti praktičnemu vsakodnevemu življenju; 2. kot taka bi morala zadovoljevati najrazličnejše družbene potrebe v njihovi kompleksni institucionalni prepletenosti; 3. na konceptualni ravni bi morala pokrivati holistično razumljene in zaobsežene potrebe in interese ljudi; 4. morala bi upoštevati interese celotnega človeštva in globalne družbe; 5. zavzemati bi se morala za ohranjanje naravnih predpostavk človeštva (Andrej Kirn, 2008). S temi udejanjenimi načeli bi se bilo mogoče zoperstaviti deregulirani ekonomiji, za katero velja, da je ogrozila družbeno kohezijo in posledično, s praktičnim erodiranjem demokracije, posredno ali neposredno odprla na stežaj vrata avtoritarnim političnim priložnostim. Enega najmočnejših stebrov družbene kohezije predstavlja solidarnost, za katero pa ni dovolj, če se uveljavlja le znotraj ene generacije, temveč mora biti tudi medgeneracijska. Tržna ekonomija je seveda povsem legitimna zadeva, tržna družba oziroma trg, ki ne pozna nobenih mej, pa nasprotno predstavlja ta resno grožnjo demokraciji.

Kot vztrajno ponavlja harvardski ekonomist Dani Rodrik (2011), se trgi sami kot taki ne regulirajo, stabilizirajo ali regenerirajo. Vsa dosedanja zgodovina kapitalizma se je morala vedno znova (na)učiti to pomembno lekcijo. Trgi ne morejo biti samozadostni in potemtakem potrebujejo družbene institucije, brez katerih ne morejo opravljati svojih ekonomskih in družbenih funkcij. Če nekoliko poenostavimo, si trgi in vlade (države) nasprotujejo, vendar na isti način kot medalja ali kovanec, ki ju sestavljata dve plati. Ne le v dobro zagotavljanja robustnega življenja nacionalnih

držav, temveč tudi z vidika zagotavljanja njihove učinkovitosti in legitimnosti je pomembno, da so trgi in ekonomsko življenje vpeti v sistem dobrega funkcioniranja demokratične vladavine. Na ta način pa so zagotovljeni tudi institucionalna različnost, individualnost in prostor za eksperimentiranje v nacionalnih državah kot pomembni pogoji za njihovo vključevanje v mednarodni (globalni) ekonomski prostor. V tem smislu, kot poudarja Rodrik, še vedno velja preverjeno pravilo, da sta ekonomski uspeh in dobro blagostanje (nacionalnih) družb odvisna predvsem od strateških političnih in ekonomskih odločitev doma ter s tem povezanimi uspehi ali neuspehi, in ne prvenstveno od zunanjih vplivov. Kot pa je pokazala kriza, o kateri je govor, pa so nacionalne politične in ekonomske elite bodisi hote bodisi zaradi neznanja pozabile na to pravilo in ta čas zato tudi plačujejo (pre)visoko ceno. Če se bodo odgovorni odločevalci v (nacionalnih) državah oprijeli tega spoznanja, bodo te najmanj in zagotovo lažje prebrodile krizo ter se bolje pripravile na naslednje.

2.2 Izzivi državljanstva v času globalizacije: od klasičnega koncepta do etike participacije

*Il y a deux manières de se perdre: par ségrégation
murée dans le particulier ou par dilution dans l'universel.*

Aimé Césaire

V času, ko je globalizacija h konvencionalnemu (fizičnemu) tridimenzionalnemu pojmovanju družbenega prostora dodala še svoj – globalni – predznak, je postalo jasno, da je treba v skladu s takšno ugotovitvijo in transformacijo družbene realnosti ponovno premisliti in tudi domisliti praktično vse koncepte, ki se jih je doslej uporabljalo. Gre seveda za imperativ, ki sega dalje in se ne zadovoljuje zgolj z nezahtevnimi tehničnimi revizijami, temveč zahteva poglobljene ter prenovljene ne le epistemološke, temveč tudi teoretično-zgodovinske refleksije. Ker je globalizacija relativno mlad zgodovinski pojav, je razumljivo, da intelektualni oziroma akademski napor v tej smeri zaenkrat še niso dosegli tiste optimalne ravni, ki jo sicer terjajo zahtevnejši znanstveni (teženje k »objektivnosti«) standardi na področju družboslovnih in humanističnih ved. Poleg tega je pri takšnem raziskovanju treba biti vedno previden: nikoli ni mogoče biti povsem gotov, kaj je v resnici staro in kaj novo.

Za začetek se bomo oprli na ugotovitev, ki ji sicer nekateri razpravljavci na področju, o katerem je govor, tudi močno oporekajo, da imamo še vedno opraviti z državo-centričnim svetom, se pravi, da ostaja (nacionalna) država v realno obstoječem mednarodnem prostoru še vedno – morda celo vedno bolj – ključni igralec. Gre seveda za državo, ki jo družboslovni razred skoraj brez resnih nasprotovanj razume kot

institucijo, ki izvaja v prvi vrsti prisilo, poleg tega pa jo določa še njena teritorialna določenost, v novejšem času pa tudi delovanje ozir. učinkovanje na daljavo (transteritorialnost), kar vse pogojuje tudi tisti vidik njene eksistence, ki jo je Zygmunt Bauman označil s »fluidnostjo«. To je tisti danes izpostavljeni vidik konkretno obravnavanega koncepta – državljanstva –, ki ne glede na vsakokratno izmuzljivo naravo bodisi informira ali pa tudi legitimira aktualno (demokratsko) politiko.

Implikacije globalizacije za državljanstvo so v tem, da je, kot piše A. Linklater (D. Archibugi in drugi, ur., 1998, 119–120), ta povečini odpravila stare delitve (konflikte, spore in podobno) med državami in jih zamenjala z novimi, ki zadevajo na eni strani posameznike in skupine, ki razpolagajo z državljanstvom, in na drugi s tistimi, ki se so brez njega ali pa se morajo v tem pogledu zadovoljiti zgolj s formalnimi pravicami. Pred tem je država izgubila tudi vlogo privilegiranega subjekta v mednarodnem pravu, ker se lahko posamezniki, etnične in druge prikrajsane skupine obračajo neposredno na ustrezne nadnacionalne ustanove za zavarovanje njihovih z mednarodnimi konvencijami zagotovljenih pravic. V tem smislu so države pred mednarodno skupnostjo in njenimi institucijami odgovorne za implementacijo pravic posameznikov in različnih skupin.

2.2.1 Izzivi zgodovinski dediščini

Presežek zgodovinsko novega, kakor nam je na to uspelo do sedaj opozoriti, pa predstavlja tudi nov izziv zgodovinski dediščini na tem področju, ki jo lahko prepoznamo preko dveh tako medsebojno tekmujočih kot tudi prekrivajočih se koncepcij uveljavljanja državljanstva: republikanske (Aristotel, Machiavelli in Rousseau), ki obe predpostavljata aktivno udeležbo državljanov pri političnem upravljanju določene skupnosti (praviloma tudi etnično izključujoča), in koncepcija državljanstva pri starih Rimljanih, ki v prvi vrsti izpostavlja pravni status in iz njega izhajajoče privilegije (pravice), za katero pa je mogoče reči, da je ekspanzivna in v tem smislu nedvomno inkluzivnejša od antične grške. O tem, kako se obe koncepciji državljanstva umeščata v sodobne diskurze o njem, zvemo največ pri T. H. Marshallu (1950), ki je klasični razumevanji državljanstva (civilno in politično) nadgradil s socialnimi pravicam kot tretjo dimenzijo državljanstva.

Marshallova navezava državljanstva na državo blaginje je nujno pripeljala do njegove nadgradnje v smislu vzpostavitve tretje dimenzije – socialnih pravic. Vendar tako kot velja za klasični koncept državljanstva, tudi njegov izhaja iz razumevanja politične skupnosti kot homogene kulturne (etnične) celote, kar pa je skregano z današnjo stopnjo samozavedanja o tem, da so moderne družbe heterogene in

globoko razcepljene. Očitek, da liberalne in republikansko zamišljene teorije državljanstva z nagovarjanjem skupnega dobrega prav tako trpijo za nediferenciranim pojmovanjem državljanstva, je že najmanj od devetdesetih let naprej podvržen argumentiranim kritikam. Odgovor na take očitke je Walzerjev (1985) predlog, ki razlikuje med zavezujočim državljanstvom, vezanim na teritorialno pripadnost – torej potencialno zaprta do »prišlekov« od zunaj –, vendar je na drugi strani odprta do kulturne različnosti, torej do transteritorialnih vplivov in pretokov.

V prihodnosti se utegne koncept državljanstva, če hoče še naprej in učinkovito opravljati vlogo pri zagotavljanju družbene kohezije, razvijati v smeri upoštevanja globalne pravičnosti, se pravi pravičnosti, ki bo prestopila dosedanje okvire (nacionalnih) držav. Prvi korak v tej smeri bi lahko hipotetično prispevalo svetovno državljanstvo, ki pa te vloge v odsotnosti svetovne vlade ne more igrati. Vendar ta trditev ne drži v celoti. Eden od realnih vidikov svetovnega državljanstva je vendarle kodificirana v Splošni deklaraciji človekovih pravic, ki (pred)postavljajo globalnega državljana, katerega pravice se ne zaustavijo pred nobenim državnim (nacionalnim) okvirom (F. J. Lechner in J. Boli, 2000, 267). Drugi korak predstavlja transnacionalno državljanstvo (Y. Soysal 1994, S. Sassen, 2006), ki je le ena od sestavin plurinacionalnega državljanstva, v katerem so z različnimi vložki vključene kulturne, etnične in konfesionalne pripadnosti (identitete).

S tem so postavljene pod vprašaj ali vsaj omajane dosedanje strogo teritorialne podlage dosedanjih zgodovinsko formiranih državljanstev, ki znotraj monolitno razumljenega državljanstva niso dopuščala nobenih političnih oblik avtonomije. V tem smislu je treba kritično obravnavati poskuse Evropske unije, da uveljavi supranacionalno državljanstvo (državljanstvo EU), če pomislimo na to, da tega v resnici ontološko nadvladuje nacionalno državljanstvo. Zaenkrat se je (pre)veliko tistega, kar so evropske politične elite predstavljale kot novo izkazalo kot staro v novi preobleki. Nič drugače ni, kar zadeva moralne vzgibe, s ponujenim kozmopolitskim državljanstvom, o katerem nekateri raziskovalci državljanstva utemeljeno sodijo, da je obsojen na utopični konstrukt, če se človeštvo ne bo dokopalo do svetovne vlad(avin)e.

V zadnjih dveh desetletjih, kot ugotavljajo Delanty (2000) ter Isin in Turner (2002), je zelo porasla ponudba različnih konceptov državljanstva, ki jo je ta čas težko spraviti na prepričljiv eklektični skupni imenovalec. Poleg že omenjenih klasičnih konceptov, smo bili v zadnjem času najprej priča razpravljanjem ali bolje dialogom med zagovorniki liberalnega in komunitarnega razumevanja državljanstva, kmalu zatem pa še radikalno pluralističnim in kozmopolitskim pogledom nanj. Radikalni pluralizem se je konfrontiral s konservativnimi predpostavkami tako liberalnih kot

tudi komunitarnih teorij na tem področju, in ponudil dragoceno inovacijo, s tem da je podprl na eni strani transformativni koncept državljanstva in na drugi ponudil njegovo navezavo na ideje radikalne demokracije. Z navezavo državljanstva na demokracijo, se pravi preko nacionalne države, je tudi globalna civilna družba skupaj s pripadajočimi koncepcijami kozmopolitizma prispevala k razširitvi državljanske agende, kar je pripeljalo do tega, da je danes to področje eno od najbolj raziskovanih področij politološkega in sociološkega raziskovanja.

2.2.2 Razširjeni repertoar državljanstva

Čeprav smo v zadnjem času priča teoretiziranju državljanstva, ki ne skriva svojih eklektičnih pretenzij, pa vseeno tri »vodilne« teoretične strategije na tem področju ohranjajo svojo prepoznavnost (Beiner, 1995, 13–14). *Liberalna*, na primer, s tem ko se osredotoča oziroma poudarja vlogo posameznika (individuuma), ki je zmožen transcendirati svojo skupinsko oziroma kolektivno identiteto. Če pa je potrebno, jo lahko vedno znova definira ali redefinira v skladu s spremenjenimi družbenimi okoliščinami. *Republikanska* seveda poudarja pomen in težo civilnih (»civic«) vezi in zmanjšuje pomen tistih družbenih obeležij (identiteta in različne agregacije posameznikov), ki bi lahko ogrozile ali marginalizirale osrednjost politične skupnosti. Radikalno republikansko stališče obe, liberalno in komunitarno, označuje kot teoretični perspektivi, ki v bistvu najedata idejo državljanstva. Zatenkrat ostaja še neodgovorjeno vprašanje, ali obstaja »tretja« pot pri teoretičnem zamišljanju, čeprav je res, da je Habermasova koncepcija državljanstva v pomenu »ustavnega patriotizma« nemara merila na tak ambiciozno zastavljeni status. *Komunitarna* teoretska zasnova pripisuje privilegirano težo kulturnim ozir. etničnim skupinam, njihovem nezanemarljivemu kapitalu, kar zadeva njegovo nedvomno usposobljenost za produciranje skupne zgodovine in tradicije.

Pomanjkljivost vseh omenjenih teorij je, da omejujejo državljanstvo na status, ki mu pripadajo izključno individualne ali skupinske pravice. Te pravice so brez slehernega dvoma pomembne, ko gre za zavarovanja individualnih in kolektivnih interesov ter javnega prostora pred posegi ali samovoljo države. Istočasno pa teorije, o katerih je govor, ne vedo nič povedati o tem, ali imajo državljani (skupine) ustrezno moč in orodja, s katerimi bi lahko te interese bodisi uresničili bodisi zavarovali. Ali, če povemo drugače: teorije najbolj zanima, kaj državljani počnejo, malo ali pa sploh nič pa jih ne zanima, kaj državljani v resnici so. French in Hinze (2010, 258–260) zato upravičeno opozorita, da teorije državljanstva niso izkoristile velikega potenciala, ki ga na njihove področju predstavljata tako klasična, kot tudi sodobna družbene misel. Pri klasični misli predvsem na Aristotela, na njegovo koncepcijo

državljanstva, ki v državljanu vidi osebo, ki vlada in se ji vlada. Podobno artikulacijo pa lahko po njenem mnenju zasledimo tudi pri Hannah Arendt, za katero je ves svet politike zasnovan na delovanju (akciji). Ključna državljanska dejavnost se po njenem odvija med ljudmi (posamezniki) in skupinami, kar dobro ponazarja svet pluralnosti kot temeljno značilnost celotnega političnega življenja.

Medtem oziroma vzporedno s širjenjem konceptualnega repertoarja državljanstva, je postajalo vedno bolj jasno, da to igra tudi veliko, če že ne osrednjo vlogo v kulturnih procesih v modernih družbah. Gre za idejo o kulturnem državljanstvu, ki je praktično podprlo legitimnost kulturnih pravic ter ponudilo nove in dodatne utemeljitve za multikulturalizem. Z vključitvijo kulture in posledično identitete se je samo še utrdila neizogibnost inkluzivnega razumevanja državljanstva kot (pred) pogoja robustne demokracije. S tem pa se je odvil premik še v nekem drugem bistvenem pogledu: to, da so dotedanje preokupacije na področju državljanstva s problemom enakosti začele prepoznavati, če se ne že naravnost osredotočati na pomen in vlogo priznavanja različnosti (Touraine, 2000).

2.2.3 Državljanstvo kot etika participacije

Med pomembne dejavnike, ki so prispevali k renesansi ukvarjanja z državljanstvom, pa je treba prišteti tudi neoliberalizem. Ta je po več kot tri desetletja trajajočem spodkopavanju družbene kohezije spodbudil alternativna prizadevanja, ki bodo družbi povrnila mesto, ki ji pripada, oziroma posamezniku povrnila človeka vredni status, za katerega je bil oropan, ko je bil ponižan izključno na potrošnika. Pri tem se je seveda najprej pomislilo na uveljavljanje demokratičnega državljanstva, v katerem je dovolj prostora in mesto tako za enakost kot tudi kulturo (identiteto). Trg ne more biti samozadosten, kot nagovarja tržni fundamentalizem, temveč potrebuje družbeno solidarnost, da bi lahko družba svojim državljanom zagotavljala vsaj minimalno mero kohezije, civilnosti in sožitja.

Na dinamično naravo državljanstva in na to, da se bistvena razsežnost tega družbenega koncepta nanaša na participacijo, je opozoril že njegov najodličnejši in klasični raziskovalec T. H. Marshall (1950). Isti avtor se je tudi zavedal, da je državljanstvo brez ustrezne materialne podlage obsojeno na impotentnost: od tod prihaja tudi tretja razsežnost, poleg civilne in politične, tj. socialna (B. Steenbergen, ur., 1994, 139–142). Državljski status vključuje tudi kognitivne kompetence, ki jih ne more v celoti in zadovoljivo opravljati samo ali predvsem država. Ideja državljanstva, če jo razumemo kot etiko participacije, vključuje poleg dolžnosti tudi pravice, ki pa predpostavljajo sprejetje skupnih vrednot, kar na drugi strani

pogojuje neizogibnost tako ali drugače razumljenega multikulturalizma: se pravi multikulturalizma bodisi v njegovi mehki ali tudi v trdi inačici.

Trda inačica multikulturalizma temelji na disciplinarnem za razliko od kulturnega oziroma demokratičnega izgrajevanja (building) državljanstva. Upravičeno se zastavlja vprašanje, koliko je lahko usposobljeno za dolgotrajno življenje državljanstvo, ki utemeljuje svojo disciplinarno funkcijo na vrednotah, kakršne si zamislijo vsakokratni politični uradniki. V tem smislu se je mogoče le pridružiti mnenju Delantija (2000), da disciplinarno državljanstvo s fiksnimi ali bolje zapovedanimi pravili ne more biti prava alternativa dinamičnemu, ki je pregneteno z demokratičnimi in kulturnimi vsebinami.

Zadnje pojmovanje in praksa državljanstva pa imata še dodatno prednost: težišče državljanstva ni toliko na formalnem članstvu ali pripadnosti politični družbi, temveč na skupnih izkušnjah, kulturnem sobivanju (multikulturalizmu), akumuliranju kognitivnih spoznanj, ki vse skupaj utrjujejo usposobljenost državljanov za njihovo aktivno življenje v dani politični skupnosti (polity). Iz doslej povedanega je razumljivo, da se najbolj kritične (kreativne) razsežnosti državljanstva potemtakem nanašajo na njegov specifični jezik, kulturne modele njegove implementacije, narativni potencial in diskurzivne matrice, s katerimi si posamezniki pomagajo pri razumevanju ter interpretaciji njihove vloge v družbi ter ne nazadnje tudi pri izbirah, ki določajo njihovo praktično delovanje. Danes je očitno, da številne države in nadnacionalne politične skupnosti (Evropska unija na primer) trpijo za deficitom razvojnega in transformativnega potenciala državljskega koncepta, kar ima za posledico enako deficitarno, pravzaprav prej latentno kot manifestno opredeljevanje pomembnega problema, ki se nanaša na individualno in kolektivno pripadnost (belonging) v kompleksnih in do skrajnosti diferenciranih modernih družbah. Nezmožnost definicije in pripadnosti evropski (kulturni) identiteti je že eden od primerov, ki dobro ponazarja to trditev.

2.2.4 O vlogi identitet(e) pri formiranju državljanstva

O vlogi identitete pri oblikovanju državljanstva obstajajo različni in tudi medsebojno nasprotujoči si pogledi. Pri tem smo priča paradoksu, da tisti, ki sicer zagovarjajo stališče, da nacionalna identiteta ne bi smela igrati nobene vloge pri državljanstvu, na drugi strani pogrešajo obstoj ali jadikujejo nad dejstvom, da Evropa do tega časa ni bila sposobna oblikovati svoje lastne (nacionalne, evropske) identitete. Ob tem pa je treba dodati, da je enako skrajno nasprotno stališče, da nacionalna identiteta popolnoma obvladuje ali bi morala obvladovati državljanstvo. Družboslovci, ki ne podlegajo takšnemu ekskluzivističnemu razumevanju na

drugi strani in tudi bolj prepričljivo raziskujejo kompleksne procese, za katere je mogoče hitro ugotoviti, da se odvijajo v obe smeri: se pravi, da na eni strani (nacionalne) identitete vplivajo na oblikovanje državljanstva, da pa na drugi strani tudi državljanstvo vlija (formira) na njih. Zmerna nacionalistična gibanja so si in se še vedno prizadevajo, da bi politična identiteta neke skupnosti oblikovala skupni imenovalac, upoštevajoč tako identiteto določenega (kulturnega) ljudstva-naroda kot tudi identiteto politične skupnosti, izražene z državo. Radikalna nacionalistična ideja homogene države na eni strani in radikalno liberalistična predpostavka o državi, ki ignorira njeno (kulturno, nacionalno) identiteto, nista produktivni in kaj šele dolgoročno zdržni naložbi v državljanstvo.

Nacionalna identiteta igra pri formiranju državljanstva bistveno večjo vlogo, kot jo je pripravljeno priznati liberalno razumevanje univerzalne politične osebnosti (French in Hinze, 2010, 264–269). Kot taka predstavlja eno od ključnih kohezivnih sestavin državljanstva, ki prispeva k zamišljanju skupnih interesov, skupnega dobrega in skupne usode. Vendar je istočasno treba omeniti, da nacionalna identiteta ne predstavlja nekaj fiksnega, da se torej stalno spreminja, kar ima za posledico tudi permanentno redefiniranje in prevrednotenje korpusa državljanstva, ki je torej prav tako podvrženo stalni evoluciji (spremembam), čeprav ostaja ta praviloma znotraj okvirov dane politične skupnosti. Vključevanje pluralno sestavljenih nacionalnih identitet v državljanski korpus ima tudi pozitivne demokratične posledice, če se ob tem zave(da)mo, da so etnične skupnosti ali natančneje narodi ena od ne ravno marginalnih oblik politične skupnosti.

Razmerje med državljanstvom in identiteto je v kontekstu modernega razumevanja državljanstva treba razumeti predvsem kot artikulacijo in načela ter pri(po)znajanje skupinskih pravic. Se pravi, da se državljanske pravice in dolžnosti ne nanašajo samo na državo, temveč tudi in vedno bolj v razmerju do širjenja obstoječih mednarodno pravno zagotovljenih norm in uvajanja (spremljanja in odkrivanja) novih pravic (E. F. Isin in P. K. Wood, 1999, 4–7). Novo pa lahko pri tem nastaja samo pod pogojem, da prihaja do pritiskov in zahtev tako od spodaj kot tudi od zgoraj.

Ena od ponujenih korekcij liberalistične korektnosti v tej zvezi ponuja rešitev: »diferencialno državljanstvo«, ki je odprto do priznavanja pluralnih identitet in sploh razlik v družbi, ki jih nobena konstrukcija državljanstva ne bi smela zaobiti, če noče ostati rigidna in v bistvu neživljenjska. Če bi sledili cilju inkluzivnega državljanstva, bi to pomenilo, da je treba omejiti interese večinskih in dominantnih političnih elit, ki imajo pri tem privilegirano vlogo, da si te z izključevanjem ali nameščanjem repertoarja enih vrednot na račun drugih še naprej zagotavljajo hegemonijo in z njo povezane materialne interese. Dosedanja evolucija koncepta državljanstva je

bila in bo bržčas še dolgo odgovorna za izključevanje enega dela prebivalstva iz uživanja političnih pravic.

Intenzivni procesi globalizacije so v zadnjih dveh desetletjih pripeljali do zahtev, da se oblikujejo novi modeli državljanstva, ki bi se lahko bolje odzivali na pojave globalnih migracij. Za te zadnje je že sedaj mogoče reči, da se bodo v prihodnje zaradi različnih razlogov, ne nazadnje tudi kot posledica ekoloških problemov, ki se ne rešujejo, samo še povečevali. Eno od prvih ponujenih rešitev ali bolje reševanj predstavlja multikulturalizem, ki se je zavzel za kompleksnejše razumevanje državljanstva: na primer za spodbujanje dvojnega državljanstva, za upoštevanje in posledično priznavanje obstoja pluralno (multiple) komponiranih nacionalnih identitet ali celo za aktivno izgrajevanje nadnacionalnih identitet, ki bi jih bilo treba vključiti v razširjeno razumevanje državljanstva. Zagovorniki teh predlogov so se pri tem opirali na globalne procese, ki se v tem pogledu odvijajo na področjih komuniciranja, medijev, biznisa, diaspor, globalno delujoče civilne družbe itd.

Vendar omenjenim globalnim procesom ne bi smeli pripisovati več kot pa ti v resnici zmorejo. Iluzorno bi bilo namreč verjeti v nastanek ene same globalne kulture, ki bi pospravila z nacionalnimi. Kljub temu, da se vrednote, kot so človekove pravice in demokracija, ponašajo s pridevom »univerzalne«, so te, kot kritično ugotavlja Luke Mandel (2010, 122), po svoji formalni plati prej zahodne kot pa globalne. Poleg tega pa implementacija človekovih pravic, ki obravnavajo v prvi vrsti človeka (osebo) kot človeka in ne izključno skozi optiko državljana, kar na ta način in do določene mere marginalizira državljanstvo. Posamezniku (ljudem) morajo torej pripadati določene neodtujljive pravice ne glede na to, ali ima državljanski status ali pa se ga obravnava kot tujca (alien). Pogosto za to zadostujeta že stalno bivališče in/ali legalno urejen status (tujca). K marginalizaciji globalnosti pa so na drugi strani veliko prispevali tudi obe svetovni vojni, če dolgo trajajoče »hladne vojne« sploh ne omenjamo, in globalni imperializem, ki so sprožili konflikte in uničevanje, kar vse je bolj kot k združevanju (povezovanju) utiralo pot k novim delitvam. Tudi sicer ni mogoče mimo ugotovitve, da se družbe med seboj močno razlikujejo po številnih znakih: vzemimo samo primer religij, nadalje njihovega razmerja s sekularnostjo, na eni strani bolj kolektivistične in na drugi individualistične kulture in drugo.

2.2.5 Transformacijski potencial

Vse to so razlogi, ki postavljajo v ospredje trajno relevantnost razmerja med državljanstvom in pravicami, ki ga je treba vedno znova redefinirati glede na spremenjene družbene okoliščine in še posebej glede na njun transformacijski potencial.

Ob tem je dobro spomniti na zgodovinske in teoretične momente (Andrew Linklater v Baylis in Smith 2001, 2006, 714–715), ki so taka razmerja vzpostavljali in brez katerih bi bilo tudi njihovo razumevanje ter še bolj napredovanje kritično blokirano. Danes komajda pomnimo, da so teritorialnim državam v Evropi pred nastopom modernosti vladali absolutni monarhi, ki so gledali na državo kot na svojo lastnino. Šele v osemnajstem in devetnajstem stoletju sta nova napredujoči trgovski in industrijski razred od monarhov zahtevala tiste politične pravice, ki bi zadovoljile njuno čedalje pomembnejšo ekonomsko vlogo. Gre za nove – srednje – razrede, ki jim je postopoma uspelo odpraviti privilegije monarhičnih oblasti v korist pravne države in predstavniškega političnega sistema.

Vendar s tem družbeni boji še zdaleč niso bili zaključeni, sploh še ni bilo upravičeno – kot tudi dosti pozneje ne – govoriti o »koncu zgodovine«, ker novi in zmagoviti politični razred ni bil pripravljen (zase) pridobljene demokratične pravice deliti s podrejenimi skupinami, ki jih je predstavljal delavski razred. Predstavniki novega zatiranega razreda so se dobro zavedali, da novo ustvarjena neenakost v moči in bogastvu revnejšim slojem ne daje veliko, pravzaprav nobene možnosti, da bi kot posamezniki lahko uživali optimalni korpus političnih oziroma demokratičnih pravic. Trajalo je kar nekaj časa, preden so ti sloji, zahvaljujoč bojem, izbojevali tiste razširjene pravice državljanstva, ki je vključevalo oziroma vključuje tudi socialne pravice, medtem ko so bile politične izbojevale že prej.

Takšna progresivna prizadevanja takrat niso naletela na razumevanje v prevladujočem teoretskem diskurzu, so pa pozneje vseeno vplivala na ustrezno evolucijo »profesionalnih« družboslovnih spoznanj. Že omenjeni Andrew Linklater pri tem posebej izpostavlja vlogo modernizacijske teorije, ki je odpovedala tako na primeru teoretskih analiz in vrednostnih ocen zahodnega sveta, kot tudi v ti. »tretjem svetu«. Ključna napaka modernizacijske teorije, čeprav v tem pogledu ni bila edina, ki zaradi tega ni mogla kaj bistvenega prispevati k nadaljnji evoluciji ideje in prakse državljanstva (še več: v resnici jo je zavirala), je bila v njenem rigidnem prepričanju, da mora preostali svet do pičice natanko posnemati zahodni model družbenega razvoja, kar je, če povemo z drugimi besedami, pomenilo: liberalno-demokratično formo političnega organiziranja. Takšno sklepanje, ki je bilo tako finančno kot tudi institucionalno dobro podprto s strani za to zainteresiranih političnih aparatov, je igralo zaviralno vlogo pri nadaljnji evoluciji koncepta in implementacije državljanstva kot demokratičnega in tudi do določene mere egalitarnega fenomena.

Med družboslovnimi klasiki in uglednimi današnjimi teoretiki še vedno obstaja visoko soglasje o tem, da bodo procesi internacionalizacije oziroma globalizacije odpravili nacionalne meje v korist globalne družbe in kulture (Pippa Norris v Held

in McGrew, 2000, 287–295). Te vrste optimizem, da bo človeštvo napredovalo ali napreduje v tej smeri, je mogoče zaslediti pri Avgustu Comtu, Johnu Stuartu Millu, Karlu Marxu pa tudi še danes pri Anthonyju Giddensu. Šlo je seveda za pričakovanje, da bo zavladata globalizacija trga, politike (globalna vladavina), komunikacij, kulture, kozmopolitska zavest in da bodo nacionalne pripadnosti/identitete zaradi tega postopoma izumrle, ker se bodo pokazale očitne prednosti transnacionalnega sodelovanja. Nacionalne države bodo morale v taki teoretični perspektivi odtopiti svojo vlogo regionalnemu političnemu združevanju in nadnacionalnim mednarodnim ustanovam.

2.2.6 Od nacionalnega h kozmopolitskemu državljanstvu

Vendar takemu in očitno pretiranemu sklepanju nasprotujejo številni drugi in prav tako ugledni družboslovci. Kljub nedvomno močnim strukturalnim spremembam v svetovni ekonomiji in vplivu nadnacionalnih političnih igralcev ni opaziti empirično preverljivih dokazov o tem, da je bila moč nacionalnih držav oslABLJENA ali da »kozmpolitska identiteta« počasi zamenjuje nekdanjo (in še vedno trajajočo) privlačnost nacionalizma. Pippa Norris (ibid.) svoje poglede pri tem opira na najbolj pronicljiva raziskovalca družbenih pojavov naroda in nacionalne države Anthonyja Smitha in Michaela Manna, ki oba zatrjujeta, da je le malo dokazov, ki bi potrjevali, da se v resnici oblikuje bodisi nova globalna kulturna zavest bodisi da smo priča koncu sveta narodov. Od realnosti odtrgane posamezne teorije resda zagovarjajo trditev, da bo globalno vladanje pripeljalo do bolj ali manj robustnega kozmopolitizma, kar pa številne empirične raziskave na tem področju sprejemajo z veliko skepto. Čeprav ni mogoče podceniti tega, da se je pod vplivom globalizacije v določenem obsegu okrepila neka širša zavest o povezanosti ljudi in družbenih skupin na globalni ravni, pa s tem še zdaleč niso ogrožene tradicionalne nacionalne in etnične pripadnosti ali politična pripadnost (lojalnost, tudi patriotizem) svoji primarni politični skupnosti – (nacionalni) državi.

Kozmopolitske teorije, ki iščejo in napovedujejo post-nacionalne alternative, je vseeno treba jemati resno. Nobeni teoriji namreč ne bi bilo dobro pripisovati monopola nad resnico, prav tako pa nobeni ne bi smeli *a priori* odvzeti ali zanikati njene (delnega) odkrivanja znanstveno-spoznavnih rezultatov. Vsaka od omenjenih teorij namreč vključuje »trde« in »mehke« variante: tako so nekateri zagovorniki kozmopolitske teorije prepričani, da je globalizacija fundamentalno načela politično naravo nacionalne države, medtem ko drugi zagovarjajo, da globalizacija ravno nasprotno podpira pohod tako imenovanih »novih nacionalizmov« v zgodovinsko areno (G. Delanty, 2000, 94–114). Nekateri teoretiki raziskujejo predvsem, kako

informacijska tehnologija pospešuje globalno integracijo, medtem ko drugi analizirajo izpostavljene vidike globalne fragmentacije, pri čemer s prstom kažejo na vlogo poznega kapitalizma in uničevanje demokracije, ki vedno bolj postaja ujetnik velikih korporacij in denarja, s katerim podpirajo izključno na njihovih interesih zasnovane cilje.

Evropska unija je vsekakor takšen novejši zgodovinski pojav, v katerem je mogoče opazovati zanimivo in tudi sociološko/politološko dosti izmuzljivo igro med dvema ključnima igralcema: državo in post- ali trans-nacionalizmom. Kompleksnost in kontingenčnost njenega medsebojnega razmerja je težko, pravzaprav nemogoče razumeti, če ostajamo ujetniki paradigme »igre ničelne vsote« (zero-sum game). Prav tako ni priporočljivo, če bi omenjeno igro opazovali izključno skozi prizmo ene in kompaktne celote, ne da bi jo vsaj do neke in obvladljive mere dekonstruirali.

Enega (naj)bolj prepričljivih poskusov dekonstrukcije v družboslovni literaturi na tem področju zagotovo predstavlja pred tem omenjeni prispevek Delantyja (2000). Ta se nanaša na naslednja štiri vitalna in dovolj avtonomna družbena področja: (1) na politično skupnost, ki je v primeru Evropske unije do določene mere institucionalizirala (ali vsaj legitimizirala) evropsko državljanstvo kot derivat nacionalnega državljanstva; (2) na kulturno skupnost, pri kateri sicer nimamo opraviti s kakšno esencialno kulturno identiteto, vendar imajo vse nacionalne kulture skupno točko v nastajajoči konvergenci, ki se suče okoli nečesa, čemur lahko navsezadnje rečemo elementarna »postnacionalna identiteta«; (3) državljanska (civic) skupnost, za katero je mogoče reči, da je bolj (za)želena kot pa realna, če izhajamo iz preverljivega dejstva, da bi bilo kljub številnim novo nastalim družbenim omrežjem, ki prehajajo okvire nacionalnih držav, ta čas iluzorno govoriti o »evropski civilni družbi«; in (4) kozmopolitska skupnost, ki meri na to, da predstavlja Evropska unija za ves preostali svet primer politične skupnosti, ki temelji na (Kantovi) kozmopolitski etiki globalnega državljanstva.

Vsekakor ne gre podcenjevati vloge transnacionalnih identitet in pluralnih državljskih praks, ki prehajajo meje nacionalnih (državnih) političnih skupnosti. Demokratične vlade se, kot opozarjata Harty in Murphy, 2005, 134, 144), čedalje težje soočajo s transnacionalnimi izzivi in igralci, ki jih niti ne morejo nadzorovati in še manj klicati na odgovornost. V tem smislu se je pogostokrat omenjenemu nacionalnemu demokratičnemu deficitu pridružil še globalni demokratični deficit, ki utegne v prihodnosti predstavljati celo težji, če že ne nerešljiv politični problem. Vsekakor pa bo vsak korak k razreševanju tega problema moral vključevati redefiniranje koncepta državljanstva, ki bo poleg njegove določenosti znotraj okvirov nacionalne države obsegal tudi njegov globalni politični kontekst. Zaradi tega se

nacionalne države ne bi smele počutiti ogrožene, temveč bi iz tega morale potegniti zase tudi določene koristi, vsekakor pa videti nove priložnosti, ki jim ni moglo uiti nobeno zgodovinsko obdobje. Evropska unija je že dober primer, ki ponazarja globlje družbeno-ekonomske in politične razloge za njen nastanek: na eni strani spoznanje o nezadostnosti nacionalne države kot take in na drugi, da se je mogoče z globalizacijo produktivno spopasti le v primeru, če se politične moči in volja združijo v smislu doseganja politične sinergije.

Vendar se je treba opreti na realistično spoznanje, da (nacionalne) države še vedno v (naj)večjem obsegu zagotavljajo in varujejo pravice njihovih državljanov. Brez avtoritativnih institucij in ustreznega političnega konsenza v družbi bi bilo težko zavarovati kompleksen obseg ustavno in mednarodno zagotovljenih pravic. V tem pogledu bi se morala vloga nacionalnih držav le okrepiti.

2.2.7 Implikacije hibridizacije

Zamišljanje in konstruiranje državljanstva v času globalizacije mora izhajati iz tega, da se državljani danes bistveno bolj kot kdajkoli v preteklosti zavedajo in tudi prepoznavajo v pluralnih (multiple) identitetah, pri čemer jih države niti ne morejo več učinkovito ovirati. To je tudi eden od razlogov ali vzrokov, da smo priča revitalizaciji in intenzifikaciji teoretskih prizadevanj pri osmišljanju koncepta državljanstva. Kot zatrjuje Derek Heater (2004, 141, 112) je takšno zanimanje tako v družboslovnih krogih kot tudi v svetu politike brez primere v zadnjih dveh stoletjih, čeprav na drugi strani, kar pa je svojevrstni paradoks, doslej koherentni koncept državljanstva vidno dezintegrira.

Vse delo na tem področju seveda ne more pasti na teorijo, ker zadeva državljanstvo politični status in je njegovo izboljševanje bistveno določeno s prav tako odgovornim (praktičnim) oblikovanjem demokratične oblike politične skupnosti. Linearno sklepanje v tem smislu, da v primeru, ko globalizacija slabi nekatere tradicionalne funkcije države, potem to v enaki meri prizadene status in samo državljanstvo kot tako, ne drži. S tem pa nočemo reči, da bi lahko bilo državljanstvo popolnoma avtonomno ali celo ločeno od države, ker si uveljavljanja državljanskih pravic in dolžnosti ni mogoče predstavljati zunaj okvira te politične naprave, ki razpolaga z legitimnimi sredstvi prisile.

Tako kot Heater tudi drugi raziskovalci koncepta kozmopolitske demokracije skupaj z njenimi pozitivnimi učinki na razširjeno in odprto razumevanje državljanstva pomembno prispevajo k relevantnosti raziskovalne agende na tem področju. Že sedaj večje število raziskovalcev nadgrajuje koncept kozmopolitske demokracije,

pri čemer se opirajo predvsem na dejstvo, da čedalje večje število držav v svoje politične in pravne ustanove uvaja demokratična načela. V tem smislu postaja uvajanje demokratičnega državljanstva univerzalno dejstvo, ki ga lahko spremljamo tako na lokalni, regionalni, nacionalni in ne nazadnje tudi na globalni ravni. Teh procesov pa seveda ni mogoče razumeti kot da imamo opraviti z nastajanjem svetovne vlade ali svetovne federacije. Take teleološke skušnjave samo ovirajo transparentno razumevanje in produciranje znanstveno-raziskovalnih spoznanj, ki morajo (ob) stati na realnih tleh.

Kozmopolitizem še zdaleč ni kakšna modna muha, ki je ne bi bilo treba jemati resno. Njegovi prvi oboževalci so bili grški stoiki in mnogo pozneje filozof Kant, medtem ko so njegove današnje implementacije povezane predvsem s kozmopolitsko vizijo demokracije in kozmopolitsko zastavljenim mednarodnim pravom. Vendar tudi ti procesi niso apriorno zavarovani pred tveganji in nevarnostmi, pri čemer njihovi kritiki opozarjajo pred nevarnostjo vesternizacije ali z drugimi besedami pred bodisi hotenim bodisi impliciranim kulturnim (vrednostnim) imperializmom (E. F. Isin in P. K. Wood, 1999, 120–121).

Ideja kozmopolitskega državljanstva ne uvaja nobenega univerzalnega standarda ali recepture, ki bi se jima morali podrediti vsi. To niti ne bi bilo skladno z njenim zavzeanjem za realno obstoječo globalno vladavino na temeljih pluralno razumljene demokracije, solidarnosti in družbene pravičnosti. Ta ideja ima prav tako malo skupnega s pogostimi kritikami, da si prizadeva za vzpostavljanje ene same (kozmpolitske) identitete: v resnici je kozmopolitsko razumevanje identitete zagovor njene načelne odprtosti do različnih (pluralnih) praks na tem področju, medtem ko pa dejansko zagovarja en in isti kontekst, ki se skriva za konceptom »globalne (mednarodno) pravne skupnosti«. Samo pod tem pogojem lahko namreč tolikokrat proklamirane razlike in različnost dejansko napredujejo (D. Held, 2007, 254–256).

2.2.8 Fleksibilno, globalno in lokalno

Teoretična osmišljanja koncepta državljanstva, še posebej to velja za konvencionalne pristope, so podcenila implikacije, ki jih imajo procesi hibridizacije za državljanstvo. Izjema je Jan Aart Scholte (2000, 2005, 252–254). Prisotnost hibridnih identitet predstavlja nov izziv za kohezijo političnih skupnosti, ki v času globalizacije niso več tako samoumevne kot v preteklosti. Ključno vprašanje pri tem je mogoče strniti v naslednje: kako se dokopati do skupnega »mi« v situaciji, ko se posamezniki navezujejo ozir. prepoznajo v pluralnih (multiple) identitetah, ki si velikokrat tudi nasprotujejo, poleg tega pa so tudi fluidne in kontingenčne. Ena

od pomembnih implikacij hibridizacije za državljanstvo je zanesljivo ta, da tega ni mogoče, vsaj na dolgi rok in vzdržni način, organizirati okoli ene same »mega« nacionalne identitete. Scholte je zato prepričan, da stoji koncept državljanstva pred fundamentalno rekonstrukcijo, ki bo upoštevala multidimenzionalnost in kompleksnost medsebojno povezanega sveta.

Teorije državljanstva ne ekstrapolirajo v zadostni meri aktualnih procesov in trendov prakticiranja državljanstva. Tega očitka, na primer, ni mogoče nasloviti na G. Delantyja (2005, 87–95), ki gre pri tem morda celo nekoliko predaleč. Merimo na njegovo trditev, da bi bilo treba do neke mere ločiti državljanstvo od vsakokratnih (specifičnih) pogojev za njegovo pridobitev v posamezni državi. Državljanstvo bi moralo biti fleksibilno v tem smislu, da bi ga bilo mogoče razširiti na manjšine, med njimi še posebej na etnične, nadalje na migrante in sploh na različne depri-privilegirane (prikrajšane) skupine. S tem bi se tudi politična skupnost odprla novim definicijam svoje biti in vlogam, sploh pa bi se na ta način njena politična identiteta prej razbremenila (ne tudi povsem raz-ločila) od svoje izključne navezanosti na skoraj »sakralizirano« recepcijo kulturne identitete. Prav tako se je mogoče z istim avtorjem strinjati, da globalizacija ne prinaša samo novega globalnega in homogeniziranega reda, v katerem bi namesto partikularnega stopilo v ospredje univerzalno, temveč se globalno in lokalno (partikularno) nenehno medsebojno prežemata in vsebinsko bogatita. Kar pomeni, da lahko etnični družbeni pojavi (od narodov do drugih in raznovrstnih etničnih skupnosti) koristijo in se prilagajajo globalizaciji, pri čemer je presežni produkt takih »trkov« ustvarjanje novega nacionalnega imaginarija, v končni posledici tudi obetaven pojav »narodov brez nacionalizma«.

Klasična koncepcija državljskih pravic, kot jo je razvil T. H. Marshall (1950), ki obsega civilne, politične in socialne pravice, se je nazadnje odprla tudi kulturnim pravicam in zastavila problem demokratične participacije. Z uveljavljanjem in implementacijo skupinskih oziroma kulturnih pravic se je prejšnji poudarek na individualnih pravicah skupaj s prizadevanjem za enakost kot primarni cilj državljskega statusa premaknil v smeri poudarjanja pravic skupin, natančneje ohranjanju njihovih specifičnih razlik. Ta premik ne bi smel niti presenetiti, če pomislimo, da so sodobne družbe v zadnjih nekaj desetletjih radikalno krčile pot globoki pluralizaciji, za katero sta v prvi vrsti zaslužna postindustrijska in postmoderna kultura.

Drugi postranski čeprav ne najmanj pomemben rezultat tako odvijajočih se procesov pa je nemara dovolj opazno dejstvo, da se procesi politične globalizacije v določeni meri bolj nagibajo ali celo privilegirajo civilno družbo namesto prejšnje ekskluzivne naklonjenosti narodu in državi. Če se nekateri kritiki bojijo teh procesov, ker pri tem nacionalne kulture izgubljajo svoj primat (funkcijo) pri zagotavljanju

družbene integracije, je treba povedati, da so se s pritegnitvijo omenjenih družbenih skupin in nasploh civilne družbe družbeno integrativni potenciali samo še povečali, če ne kritično pomnožili.

2.2.9 Od prostorske k časovni determinanti

Treba pa je opozoriti še na dva vidika, ki sta v novejšem času zamajala temelje tradicionalnega državljanstva (R. Falk, 1999, 154–166). Prvi, ki smo ga deloma že predstavili, je povezan s tem, da je ekonomska globalizacija razrahljala tudi teritorialne vezi med ljudmi (people) in državo ter s tem odprla vrata novim političnim identitetam (tudi lojalnostim), ki so v svojem bistvu transteritorialne oziroma transnacionalne. Upad pomena teritorialne pripadnosti za politične identitete pa je odločilno prispeval k temu, da je vlogo prostorske determinante pri določevanju državljanstva prevzela časovna. Bolj kot »trda« in fizično omejena teritorialnost se iskanja in alternativna razumevanja državljanstva danes opirajo na bistveno bolj »mehki« določevalec, in sicer na čas. S takšnim premikom je lažje usmeriti iskanje novih modalitet državljanstva v prihodnost, pri čemer pa so se družbeni vzgibi od države preselili k transnacionalnim družbenim dejavnikom in globalni civilni družbi.

Raziskovalci, ki se že dolgo ukvarjajo z državljanstvom, ugotavljajo, da ne obstaja objektivna definicija tega relevantnega pojma. To dejstvo je gotovo v prid njegovi odprtosti in težko ulovljivi kompleksnosti v času globalizacije. Od tod izhajajo in raziskovalci tudi utemeljujejo številne inovativne epistemološke in konceptualne poskuse. Med novejšimi raziskovalnimi prizadevanji omenimo S. Sassen (2006, 303–309), njeno konceptualno inovacijo »postnacionalnega« in »denacionaliziranega« državljanstva, ki ju marsikateri avtor na tem področju preprosto bodisi enači bodisi poenostavlja. Oba ponujena koncepta sta otroka globalizacije oziroma informacijske revolucije, ki sta prispevala k pospešenemu in intenzivnemu nastajanju omrežij preko državnih meja, ki vključujejo (združujejo, povezujejo) tako posameznike kot skupine. Njim se imamo zahvaliti, da so nastale in se še dodatno okrepile transnacionalne politične skupnosti, ki zahtevajo tudi ustrezna konceptualna preimenovanja. Oba ponujena koncepta ponujata poimenovanja za dva različna procesa, ki informirata današnje državljanstvo. Koncept »postnacionalnega« obsega politične inovacije, ki se odvijajo tako znotraj kot tudi preko nacionalnih prostorov, medtem ko koncept »denacionalnosti« meri na transformacijo nacionalnosti, predvsem na tisti vidik pojava, ki v soočanju z globalizacijo izgublja svoje tradicionalne (etnične, primordialne) attribute. Tako v realnem in konceptualnem pogledu si ta dva procesa ne nasprotujeta, pri kompleksnejšem razumevanju državljanstva, kakršno se oblikuje danes in še bolj v prihodnosti, pa ju nedvomno ni mogoče pogrešati.

2.3 K novi paradigmi družbene varnosti

*Vojna je največji zločin. Vendar
ni napadalca, ki ne bi tega zločina
opravičeval s sklicevanjem na pravičnost.*

Voltaire

*Vojaški sistem je najslabši ostanek črednega življenja in se mi gnusi ...
Ta kužni pojav civilizacije bi bilo treba čim prej odpraviti.
Herojstvo na ukaz, nesmiselno in absurdno nasilje, ki se izvaja
v imenu patriotizma, sovražim iz dna moje duše!*

Albert Einstein

Od novembra leta 1918, ko se je »končala vojna, ki naj bi človeštvu za vselej prizanesla z njimi«, pa do danes je preteklo dobrih devet desetletij, vendar ostaja versajska (za)obljuba ves ta čas neizpolnjena. Še vedno smo priča vladavini paradigme varnosti, ki je v osnovi vojaška in kot taka ni (bila) zmožna zagotavljati družbene varnosti. Če se bistveno več vlaga v vojno kot pa v mir in če imamo ministrstva za obrambo (vojno) namesto ministrstva za mir, potem sploh ne preseneča, če še vedno živimo v svetu, o katerem govorita zgornji navedbi Voltaira in Einsteina. Zato lahko na prste ene roke preštejemo v svetu države, ki imajo ministrstvo za mir ali države, ki si prizadevajo vzpostaviti potrebno infrastrukturo za zagotavljanje stanovitnega miru.

Članice elitnega kluba OECD ne dajejo dobrega zgleda na tem področju s tem, ko (po)trošijo 1885-krat več denarja za vojsko kot pa za preprečevanje oboroženih konfliktov, praktično ničesar pa ne prispevajo k podpiranju civilistov (civilne družbe), ki si prizadevajo preprečiti ali zaustaviti nasilje. Globalni vojaški izdatki znašajo na leto skoraj en in pol trilijona dolarjev (217 dolarjev na vsakega prebivalca našega planeta) in so se v desetih letih, torej že po koncu hladne vojne, povečali za 45 odstotkov. Že več let se proda na svetu med 45 do 60 milijardami dolarjev orožja, dve tretjini od te vsote so njihovi kupci države v razvoju, največji trgovci z orožjem pa so pet stalnih članic Varnostnega sveta OZN, ki je sicer zadolžen za ohranjanje oziroma vzpostavljanje miru v svetu(!).

2.3.1 Vladavina vojaške paradigme varnosti

O prevladi vojaške paradigme varnosti največ pove že goli statistični podatek, ki ga navaja Scilla Elworthy (2010), da zadostuje v povprečju en dolar za financiranje

programov za preprečevanje nasilnih konfliktov, medtem ko so stroški za njihovo bolj ali manj (ne)uspešno reševanje šestdesetkrat večji. K temu dodajmo še naslednje tri podatke: danes se več konfliktov konča s pogajanjem kot pa z vojaško zmago; v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo razmerje med njima 42:23, medtem ko se je v obdobju med 2000 in 2005 to razmerje izboljšalo na 17:4. Omenjena avtorica se zato upravičeno sprašuje, kako to, da je svet še vedno brez kakršnekoli svetovne strategije, ki bi dala prednost vzpostavljanju in izgradnji miru. Vprašanje pa bi lahko zastavili tudi drugače: kako je mogoče, da se je uveljavila oziroma dobila priložnost paradigma varnosti, ki po svojih realnih učinkih in posledicah varnosti ne le zmanjšuje, temveč povečuje nasilne konflikte in v tem smislu praviloma ne prinaša rezultatov, ki jih s tako lahkoto obljublja ali napoveduje? In če naredimo še naslednji korak: ali ni že napočil čas, ko je treba dati priložnost novi paradigmi, ki bi bila v resnici manj zlagana in kot taka bolj produktivna pri večjem zagotavljanju varnosti ne le za omejeni, v bistvu privilegirani del sveta, temveč za človeštvo v celoti?

Doslej najbolj celovit prispevek k nastajajoči alternativni paradigmi družbene varnosti sta zagotovo ponudila Shannon D. Beebe in Mary Kaldor v delu z naslovom *The Ultimate Weapon Is No Weapon – Human Security and the New Rules of War and Peace* (2010). Knjiga je pravzaprav sistematično zastavljena in kot taka prepričljiva kritika tradicionalne vojaške doktrine, po kateri ima lahko vojska edini cilj, to pa je, da dobiva vojne, medtem ko nima ta ničesar skupnega z izgrajevanjem miru (peacebuilding). Takšno omejeno stališče razumevanja varnosti najbolj ponazarja velikokrat citirana izjava nekdanje Busheve (ml.) svetovalke za nacionalno varnost Condoleezze Rice, da, če povzamemo, ni naloga vojske, da varno prevaža otroke v vrte. Omenjena knjiga se praktično na vsaki strani konfrontira z omenjenim neorealističnim pogledom na varnost ter ga označuje za zastarelega. V njem predvsem pogošata kompleksnejše razumevanje varnosti, ki bi vključevala družbeno razsežnost, torej tako zastavljeno (družbeno) varnost in posledično radikalno spremembo vojaške strukture in njene doktrine, ki bi na koncu koncev vendarle vključevala tudi »varovanje otrok na poti v vrtec«.

2.3.2 Družbena razsežnost varnosti

Če se opremo na oceno prav tako odličnega strokovnjaka na tem področju Paula Rogersa (2011), je za analitični pristop Beebeja in Kaldorjeve ključno, da presega staro razlikovanje med mehko (civilni ljudje) in trdo (vojaštvo) močjo in je v tem pogledu ta dosti bolj primeren za čas, ko so aktualni konflikti bistveno bolj kompleksni in jih ni mogoče spraviti na izključujoči skupni imenovalac enega in edinega ključnega igralca – državo. V skladu s takim razumevanjem bi se morala

vojska transformirati na ta način, da bi se manj osredotočala na »premagovanje nasprotnika«, in bolj, če ne predvsem, upoštevati družbeno dimenzijo varnosti. Lawrence Freedman je na nedavnem predavanju na Oxfordu prav tako opozoril na zastarelost veljavne vojaške doktrine, ki se namesto na strategijo opira na plan, se pravi na postopno doseganje ciljev (a, b, c ...). Alternativna strategija v nasprotju s konvencionalno bi morala upoštevati tako moč orožja kot tudi, če ne predvsem, moč vsakokratne uporabljene imaginacije: se pravi snovanje strategije v vsakokratnem območju negotovosti in kompleksnosti.

Obstoječa varnostna paradigma je potemtakem še vedno ujeta v zamišljene okvire minule hladne vojne in je zato toliko bolj upravičen radikalni prelom na tem področju in v času, ko je na hladno vojno ostal le še zgodovinski spomin. Omenjena avtorja imata zato dobre razloge za zavračanje vojaške strateške algebre iz časov hladne vojne, ki je znala svojo (pre)moč in vpliv graditi le na preštevaniu tankov in bojnih letal ter povečevanju vojaškega proračuna in ki še danes verjame, da lahko najnovejša orožja, v katera je treba skoraj neomejeno investirati, učinkovito odpravljajo aktualne grožnje varnosti držav. V resnici taka orožja v svetu hibridnih groženj – in sicer tako tistih, ki jih povzročajo družbeno-ekonomske delitve in okoljske omejitve – nimajo več nobene ali prave vojaške teže: še več, kvečjemu le še povečujejo intenziteto nasilnih konfliktov in generirajo nove.

V samostojnem prispevku je Mary Kaldor (2010) prispevala svoja razmišljanja, s katerimi bi bilo mogoče narediti potrebne korake v smeri rekonceptualizacije pojava vojne oziroma vojske. Najprej bi se bilo treba po njenem mnenju posloviti od stare Clausewitzeve definicije vojne kot »delovanja z uporabo nasilnih sredstev z namenom, da se nasprotnika prisili, da se podredi oziroma izpolni našo voljo«. Kaldorjeva predlaga izboljšano definicijo vojne, in sicer: »delovanje z uporabo nasilnih sredstev, pri čem sta udeleženi najmanj dve organizirani skupini s svojimi razlikujočimi se političnimi zahtevami«. Take skupine običajno okrepijo svojo politično moč ne le tako, da porazijo nasprotnika, temveč tudi ali predvsem s tem, da mobilizirajo podporo s spodbujanjem in širjenjem strahu. Pri generiranju strahu izkoriščajo ideologi takih skupin globoko zasidrane družbene frustracije, med njimi v prvi vrsti revščino, občutke negotovosti, primanjkljaj priložnosti ter iskanje krivca pri »drugem«. Vojna in z njo povezano nasilje odigravata pri tem glavno vlogo, da postanejo skrajneži v relativno kratkem času pogajalci in ne nazadnje tudi novi oblastniki. Take vojne se še zdaleč ne konfrontirajo z resničnimi družbenimi vzroki za nestabilne družbene razmere, temveč gre predvsem za manipuliranje z njimi in za njihovo instrumentalizacijo. V tem smislu, pri čemer se Kaldor opira na francoskega sociologa Michela Wievorko (2004), je nasilje nasprotje konfliktu:

uporabljeno nasilje namreč podaljšuje konflikt in oteži, če že ne povsem prepreči, reševanje resničnih družbenih problemov.

V primeru vojn v Jugoslaviji (na primer: v Bosni in Hercegovini pa tudi med Hrvatini in Srbi) in Iraku (med suniti in šiiti) se je hitro pokazalo, da so različne strani, bolj kot da bi hotele uničiti ena drugo, težile k temu, da so poleg vojaškega tudi politično nadzorovale določeno območje. Obema stranema tudi ni šlo za to, da se spustita v medsebojne bitke, ampak predvsem, da svoje nasilne akcije usmerita proti civilistom. Glavni cilj je po Kaldorjevi ta, da se ustrahuje, pobija ali izžene vsakogar, ki se s tako politiko ne strinja ali pa ima njegova nacionalnost oziroma pripadnost drugačen predznak.

Poleg omenjenih političnih vidikov in koristi pa Kaldorjeva izpostavi tudi ekonomske razloge, na primer plenjenje, ropanje, ugrabljanje, druge kriminalne aktivnosti, povezane s prodajo drog, ljudi (žensk, otrok, trgovanje s človeškimi organi itd.), »obdavčevanje« oziroma nasilno prisvajanje humanitarne pomoči ter prilaščanjem denarnih sredstev, ki prihajajo iz diaspore. Oba, torej politični in ekonomski vidik, zahtevata rekonceptualizacijo vojn, s kakršnimi se sooča svet v času intenzivne medsebojne povezanosti (globalizacije), če hočemo resnično transformirati nastale konflikte in prispevati k vzpostavljanju in izgradnji miru. Mednarodna javnost in politika se še vedno opirata na konvencionalno razumevanje narave sodobne vojne, češ da je treba dati prednost temu, da spravijo za pogajalsko mizo skrajneže pred tem, da bi isto priložnost dali ostalim, preprostim, državljanom. Na ta način obo-roženim skrajnežem nezasluženo podelijo legitimnost, medtem ko marginalizirajo vse preostale člane določene politične skupnosti.

Poleg tega se je mednarodna skupnost pretirano ukvarjala z reševanjem izključno med-etničnih odnosov, s porazdelitvijo politične moči med etničnimi skupnostmi na račun drugih vsakodnevnih življenjskih potreb državljanov. Zato ne preseneča, kot ugotavlja Kaldorjeva, da na primer na Kosovu svojim državljanom še danes niso zagotovili celodnevne oskrbe z elektriko ali z vodo, da imajo 70-odstotno nezaposlenost in da nihče ne odvaža odpadkov. Na prvem mestu je potemtakem manipuliranje s problemom etnične pripadnosti, tisto, kar pa je ljudem skupno – potreba po svobodi, dostojanstvu, zaposlitvi, kvalitetno izobraževanje, zdravstvena oskrba in socialna varnost, pa ostaja zapostavljeno.

2.3.3 Nastajajoča paradigma družbene varnosti

Novo nastajajoča paradigma družbene varnosti ne začinja iz nič (Mary Kaldor in Javier Solana, 2010). Že leta 1975 so helsinški dokumenti koncept varnosti oprli

na tri košare: *prva* košara na pravno državo za razliko od varljive varnosti, ki jo (ne) obljublja vojaški faktor; *druga* košara je vključevala ekonomsko, znanstveno, tehnološko in kulturno sodelovanja; *tretja* košara je obsegala predvsem človekove pravice, se pravi varnost posameznikov in njihovih skupnosti, v katerih živijo, torej ne le varnost držav in njihovih meja. Helsinška varnostna doktrina v nastajanju je implicitno, čeprav ne tudi neposredno, napovedovala konec tradicionalne koncepcije varnosti, ki je predvide(va)la prihodnje vojaške spopade in se je bolj posvečala takim bolj realnim varnostnim novim grožnjam, kot so to prodaja drog, organizirani kriminal, terorizem, klimatske spremembe, širjenje ksenofobije in verski fundamentalizmi ter druge naravne ali s človekovo dejavnostjo sprožene katastrofe. Tako postavljena evropska varnostna arhitektura je zbudila nova upanja na tem področju, na kar pa so po prelomnem letu 1989 evropske politične elite kmalu pozabile. Namesto družbene varnosti so po koncu hladne vojne ponovno zavladali geopolitični interesi.

Danes dokazov o močni zakoreninjenosti in ponovni uporabi konvencionalne varnostne doktrine v času po koncu hladne vojne ne manjka (Mark Medish in Joel McCleary, 2010). Teh ni treba iskati samo pri radikalnih zagovornikih alternativne varnostne doktrine, temveč jih ponujajo tudi nekdanji svetovalci za državno varnost pri ameriški administraciji. Vzemimo samo primer Zbigniewa Brzezinskega, ki je vojno v Iraku označil za »kolonialno«, in to v času, za katerega je mogoče reči, da je postkolonialen. Bivši minister za obrambo v Bushevi administraciji Donald Rumsfeld, ki v hladni vojni ni videl nič drugega kot civilizacijski spopad, je v času, ko je opravljal svojo funkcijo, prejšnjega glavnega sovražnika – »kitajske in sovjetske komuniste« po koncu hladne vojne hitro nadomestil z »islamskimi skrajneži«.

Vojaški proračuni so hitro sledili že videni vojaški doktrini in zato ne preseneča, da danes Združene države Amerike trošijo dobro polovico vseh sredstev, ki se v svetu namenjajo za obrambne izdatke, medtem ko je ta država skupaj z Evropo, Japonsko, Avstralijo in še nekaj drugimi svojimi zavezniki udeležena s preko dvema tretjinama vseh vojaških izdatkov na svetu. ZDA se danes ponašajo s preko 800 vojaškimi oporišči v svetu, nemajhen delež pri tem predstavljajo oporišča v islamskem svetu, za katerega hkrati trdijo, da ogroža »krščansko« civilizacijo.

Vojaški zasedbi Iraka in Afganistana tudi dokazujeta, da se tam udeležene države niso ničesar naučile iz sovjetskega poraza v Afganistanu ali iz vietnamske ali bolje ameriške tragedije v tej državi. Če pa bi te države bolje poznale zgodovino ali se bile pripravljene kaj naučiti iz nje, bi jim lahko pomagal primer starega Rima. V času vladavine Marka Avrelija je Rim dokončno izgubil svoj vpliv in premoč, zahvaljujoč čedalje večjemu številu vojn, ki so terjale zvišanje davkov in nenehno

rekrutiranje novih vojakov, česar nekdanji vsemogočni imperij na koncu ni več mogel zdržati. Ugledni ekonomist in Nobelov nagrajenec Joseph Stiglitz je izračunal samo ameriške stroške za vojni v Iraku in Afganistanu, ki dosegajo že skoraj povsem nepredstavljivo številko štiri trilijone (osemnajst ničel!) dolarjev. Samo dolgoročni stroški za zdravljenje vojakov s travmatičnimi možganskimi poškodbami znašajo nad en trilijon.

Konvencionalno razumevanje varnosti, torej militarizirane varnosti, kot podrobneje analizira Harald Kleinschmidt (2009), izključuje iz obsega zagotovljenega varovanja ne-državne akterje. V hierarhiji političnih ciljev je na prvem in monopolnem mestu država, medtem ko pridejo posamezniki in ranljive družbene skupine na vrsto šele v primeru, ko je država že dobro zavarovana in preskrbljena. Kot odgovor na militarizacijo varnosti je mednarodno mirovno gibanje pri vzpostavljanju in vzdrževanju miru zahtevalo vključitev mednarodnih organizacij, še posebej pa mednarodne civilne družbe. Zanimivo oziroma dober znak je, da se je na take zahteve naklonjeno odzvalo dosti več uglednih intelektualcev in civilno-druženih skupin, kot pa na politične odločitve odgovornih politikov na tem področju, da posebej ne omenjamo aktualnih vojaških strategov. Kleinschmidt posebej izpostavlja, da bodo globalne vojne še naprej realna slika današnjega sveta, dokler bodo države nasploh ohranjale svoj monopol na področju javne sfere in posebej še na področju zagotavljanja varnosti s tem, ko nanjo gledajo preveč ozko in predvsem izpostavlja, da njen močno omejen vojaški vidik.

2.3.4 Nova gramatika in jezik varnosti

Prepričljiv paradigmatični (pre)obrat na področju razumevanja in uveljavljanja varnosti bi po prepričanju Andreya Makarycheva (2011) moral najprej sestaviti novo gramatiko in jezik varnosti. Za to pa bo treba najprej zagotoviti nekaj ključnih pogojev. Poleg slovesa od državo-centričnega pristopa k problemu varnosti se bo treba prav tako otestiti preživele delitve varnosti na »trdo« in »mehko« kot na dve povsem izključujoči izbiri, pri čemer ima seveda prva v realno obstoječem razumevanju varnosti monopolno vlogo. Nadalje sta koncept in praksa državne suverenosti v času intenzivne medsebojne povezanosti na globalni ravni doživela vidno transformacijo. Ne govorimo več o absolutni, temveč o relativni, pogojni suverenosti, za katero sta značilna samoomejevanje in upoštevanje človekovih pravic.

V tem pogledu se Makarychev povsem strinja z omenjenima avtorjema Beebejem in Kaldorjevo, da so atributi, kot so absolutna državna suverenost, vojaška mentaliteta, teritorialna nedotakljivost in različni vidiki tekmovanja med velesilami,

ostanki industrijske dobe in imperialne dediščine. Paradigma družbene varnosti lahko zaživi le pod pogojem, če se bodo nadaljevali procesi mehčanja ali celo dokončne odprave vestfalskega mednarodnega reda in če bodo pojmovanje »trde« varnosti postopoma zamenjale bolj prijazne strategije zagotavljanja varnosti, kar bi bilo samo v duhu novo nastajajoče dobe. To lahko označimo s postindustrijsko, postimperialno, postkolonialno in postnacionalno oziroma postinternacionalno. Seveda pa se je treba po mnenju Makarycheva in obeh omenjenih avtorjev pri tem izogibati očitnim teleološkim in preveč optimističnim pričakovanjem. Razlog za delni optimizem je na primer pogojen z aktualnimi zahtevami po »energetski varnosti«, ki vključuje nevarno tendenco po krepitvi »trdega« (militaristično obarvanega) zagotavljanja varnosti.

O tem, kako malo ima stara vojaška doktrina opraviti z dejansko varnostjo ljudi, je »lep« primer in dokaz razvijanje in nastanek nevtronske bombe pred tridesetimi leti (Mary Dejevsky, 2010). To bombo se je namreč zagovarjalo z »argumentom«, da je narejena tako, da ubija »le« ljudi«, medtem ko ostajajo poslopja in druga infrastruktura nepoškodovani. Konvencionalna vojaška doktrina daje varovanju lastnine očitno prednost pred varovanjem človeških življenj (!). Podoben primer je bombardiranje z velike višine in vojna letala brez pilotov (drones), kjer najmanjša tehnična napaka povzroči, kot se je to že velikokrat zgodilo, velike žrtve med neoboroženim civilnim prebivalstvom. Implicitno zagovarjanje takšne vojaške strategije – degenerirana verzija vodenja vojne, se pravi depersonalizirano ubijanje, se sklicuje na to, da je bolje žrtvovati »njihovo« civilno prebivalstvo kot pa »naše« vojake na tujih tleh. To zahodnim državam omogoča, da se glede na veliko nesorazmerje med njihovimi vojaškimi žrtvami in lokalnimi žrtvami med civilnim prebivalstvom ponašajo z relativno majhnimi človeškimi in posledično tudi s političnimi stroški vojne. Kot ugotavlja Martin Shaw (2010), je takšen prenos žrtev, se pravi na stotine in tisoče nedolžnih civilistov, premišljena in sistematična odločitev zahodnih vlad. Seveda je taka politika vodenja vojne sporna z vidika tradicionalnega razumevanja oziroma zagovora pravične vojne, po kateri mora biti povzročeno nasilje sorazmerno. Civilno prebivalstvo si zagotovo zasluži več pravic: če namreč zahtevata varovanje in reševanje civilnega prebivalstva več žrtev med vojaki, potem je treba to tveganje sprejeti.

Vse od sojenja v Nürnbergu pa do današnjih dni se še vedno vleče podmena, da zmagovalci ne pišejo le zgodovine, temveč tudi določijo, kaj (in kateri) so vojni zločini in seveda ustanovijo tudi tribunale in njihove sodnike. V aktualnih razpravah o varnosti je velikokrat poudarjeno, da živimo v času asimetričnih vojn, ko lahko tudi samo nekaj posameznikov (teroristov) ogrozi našo varnost, vendar se pri tem

redko, če sploh kdaj, omenja asimetrijo, ki je v tem pogledu na strani najbolj razvitih (post)industrijskih držav. Zato pa je treba dati prav tistim avtorjem, ki se sicer zavzemajo za alternativno paradigmo družbene varnosti, vendar pri tem pozivajo k previdnosti (David Roberts, 2011). Ker še vedno velja, da »ni vse zlato, kar se sveti«, se je treba tudi pri ponujenih konceptih družbene varnosti vprašati, čemu ali komu ta služi. Nekatere izmed njih so preoblečene v jezik pragmatizma, kot meni Roberts, ali drugače povedano, nov recept za zahodne vojaške intervencije, s katerimi se še naprej zagotavlja nadvlada njihovih političnih ciljev (interesov). Dodati pa je treba še en premislek: z varnostjo je treba misliti resno, čeprav bi zanjo težko rekli, da je objektivna kategorija. Obe, tako varnost kot ne-varnost (insecurity) predstavljata racionalno zamišljene emocije, če pomislimo na to, da večkrat rečemo, da se počutimo bodisi varne ali ne-varne.

Trenutni korektni politični jezik, ki se nanaša na varnost, se pogosto sklicuje na to, da je treba (za)varovati ljudi na jugu z namenom, da se zaščiti ljudi na severu, ker da prihajajo tveganja in nevarnosti predvsem iz najprej omenjenega sveta. Tudi v tem primeru smo priča temu, da so prioritetni cilji zagotavljanja varnosti države in »centra« sveta, ne pa ljudje v prvem in drugem svetu. V novi paradigmi (družbene) varnosti bi moralo najti prostor pravica npr. Afričanov do njihove varnosti, vendar ne na ta način, da bi jim zahodne države narekovala, kaj je potrebno narediti za njihovo resnično varnost. Pogoje za varnost določajo tudi druge politike, ki jih konvencionalno razumevanje postavlja na stranski tir: vzemimo samo primer skupne kmetijske politike v EU, ki predstavljajo primer čistega protekcionizma, ki kot take ne omogočajo zdrave konkurence s strani Afričanov, še več, ta še naprej slabi njihov gospodarski in socialni napredek ter generira nasilne konflikte, ki se na koncu pogosto končajo z intervencijo tistih, ki so te konflikte bodisi neposredno bodisi posredno zakrivili.

2.3.5 Binarni jezik varnosti in »vojna proti terorizmu«

Napovedana in izvajana »vojna proti terorizmu« je v bistvu nadaljevanje binarnega jezika oziroma razlikovanja na »zaveznike« in »sovražnike«, kakršen je bil značilen za obdobje hladne vojne. Vendar je treba z »varnostjo« misliti resno, kot to dosledno poudarja Kaldorjeva (2011). Paradigma »družbene varnosti« se zato ne more omejiti zgolj na zagotavljanje varnosti za ameriške in evropske državljane, temveč mora vključevati tudi varnost za Afganistance in Irčane. Še več, družbena varnost mora vključevati tudi kompleks materialnega pomanjkanja in deprivacije ter stara in novoporajajoča se okoljska tveganja. Vzemimo samo en primer: nezaposleni in revni pogosto nimajo druge izbire, kot da se pridružijo kriminalnim skupinam

ali tako imenovanim »etničnim milicam«. Absurd je, da potroši ameriška vojska vsako leto preko 700 milijard dolarjev za obe omenjeni vojni, kar je enako vsoti, ki jo je predsednik Obama namenil reševanju najhujše ekonomske krize po tisti iz tridesetih let v prejšnjem stoletju. Zavzemanje za družbeno varnost se tudi sklada s temeljnim dokumentom Organizacije združenih narodov, njeno Listino, ki prepoveduje vojne in zapoveduje vzpostavljanje miru na podlagi uveljavljanja mednarodnega prava. Odgovor na nasilje potemtakem ne more biti več nasilja ali poraz ene od vojskujočih se strani, temveč uporaba in vladavina prava. K temu pa Kaldor dodaja še nujno vlogo civilne družbe oziroma nevladnih organizacij (NGO), ki lahko igrajo pomembno vlogo pri odpravljanju ali vsaj zmanjševanju nasilja.

Nova filozofija razumevanja in optimiziranja varnosti po Patricku Porterju (2010) ne more mimo spoznanja, da je svet kaotičen, vendar smo tudi sami del takega kaotičnega sveta. Če hočemo resnično premagati svojega največjega sovražnika, bi po njegovem koristilo, če bi se od časa do časa tudi sami pogledali v ogledalo. Države, ki prevzemajo nase vlogo svetovnih policajev, namreč sebe sploh ne vidijo kot možne akterje kaosa in ne le kot dejavnike vzpostavljanja svetovnega reda in miru. Če izključimo izjemne oziroma atipične situacije, vojaška intervencija ne more opravljati vloge kirurškega noža za tako ali drugače zamišljeni politični inženiring. Isti avtor se pri tem sklicuje na vodjo britanskega generalnega štaba Davida Richarda, da na primer Al Kaide in njenih številnih vej ni mogoče popolnoma fizično in/ali ideološko premagati, mogoče pa jih je obvlad(ov)ati (contain), se pravi omejiti njihovo moč in smrtonosne učinke z namenom doseganja večje družbene varnosti.

Takšne ali drugačne vrste teroristi bodo vedno spremljevalci človeške zgodovine. Njihovo obvladovanje (containment) pa se ne sme omejevati le na preventivne dejavnosti, temveč mora vključevati tudi izobraževalne aktivnosti in spodbujanje demokracije. Poleg tega pa je treba spomniti, da so teroristi pripravljali svoja kriminalna dejanja ne v Afganistanu ali Iraku, temveč na Floridi (letalsko urjenje) in v Hamburgu. Večja koordinacija med obveščevalnimi službami teh dveh držav in dosledna uporaba zakonsko dovoljenih sredstev, se pravi običajnih policijskih opravil, bi lahko zagotovo preprečila tragični dogodek 11. septembra 2001.

Torej ni dovolj, da si svet predstavljamo kot nevaren, nepredvidljiv in nelinearen, da pa ga lahko z našimi racionalnimi ravnanji naredimo bolj predvidljivega in na ta način tudi varnega. Vsaka dejavnost prinaša tudi nenameravane posledice in pogosto nasprotno rezultate od predvidenih. Kot ugotavlja Porter, smo že nešteto-krat bili priča precenjevanju vojaške (pre)moči in podcenjevanju nasprotnika. Ko je predsednik Clinton poslal vojake v Bosno in Hercegovino, je zatrdil, da bodo tam samo 12 mesecev, vendar so tam ostali 10 let. Prav tako se mednarodne sile

spopadajo s Talibani že deseto leto, čeprav je bilo kmalu po napadu na Afganistan rečeno, da so poražene in da ne predstavljajo več kakega posebej spoštljivega in nevarnega nasprotnika. Teh je danes nedvomno še več kot pa jih je bilo na začetku vojaškega posega v tej državi.

2.3.6 Privatizacija vojne

Pri omenjanju tega, da se vojskujoče države »pogledajo v ogledalo«, pa se ni dovolj omejiti le na metaforo. Bolj natančen sociološki vpogled lahko hitro odkrije nove družbene trende in interesne skupine, ne nazadnje pa tudi posameznike, ki so bodisi zainteresirani bodisi fascinirani nad vojnami in si težko zamišljajo svet brez (pogostih) vojn. Michela Telatin (2010) v tej zvezi opozarja na dejstvo, da predstavljajo države, ki zagovarjajo skrajno tržno inačico ekonomije, dejansko grožnjo za mir. Zahodne države namreč v svoje vojaške cilje in njihovo izvajanje čedalje bolj vključujejo ali plačujejo zasebne (vojaške) družbe. Medtem ko se literatura in publicistika na tem področju ukvarjata s tem, kako neuspešne države proizvajajo in izvažajo nasilje in varnostna tveganja, pa se obe deficitarno, če sploh, ukvarjata s transformacijo zahodnih držav, ki s privatizacijo (trženjem) vojaških potencialov in posledično z vplivanjem na obrambno oziroma vojaško politiko prispevajo k razraščanju vojnih žarišč.

Seveda so zasebne vojaške družbe obstajale že v času hladne vojne, vendar so se te s povečevanjem vojaških izdatkov po njenem koncu enormno razširile. Posebej to velja za ZDA in Veliko Britanijo, vendar je trend opazen tudi pri drugih državah. Te družbe so »nevidne« vsaj v dveh pogledih: prvič, ker dajejo lažen vtis, da se na ta način vojska še bolj depolitizira, in drugič, ker je njihova dejavnost v tujih (okupiranih) državah izven nadzora ne le njihovih matičnih in kaj šele držav, v katerih delujejo, poleg tega predvsem tudi veljavnega mednarodnega prava.

Opozorila o nevarnem širjenju in kritičnem povečevanju zasebnih vojaških družb v zadnjem času niso nekaj novega. »Novo« je predvsem to, da na ta pojav danes ne opozarjajo vodilni politiki, temveč predvsem »mirovniki« in pošteni raziskovalci, ki se zavedajo ene od najbolj usodnih groženj za sedanje in prihodnje generacije v primeru, če se ne bo zaustavilo grožnje, ki jo predstavlja nadaljnje in skokovito oboroževanje z najbolj rušilnimi orožji, kakršnih človeštvo v svoji dosedanji zgodovini ni (s)poznalo. Zadnji najvišji politik, ki je o tej nevarnosti javno spregovoril, je to naredil natanko pred pol stoletja, in sicer ameriški predsednik in ugledni general iz druge svetovne vojne Dwight Eisenhower. Eisenhower je nedvoumno uperil svojo kritiko na »vojaško-industrijski kompleks«, za katerim stoji stalna in ogromna vojaška industrija, ki ima velik vpliv na najvišje ravni političnega odločanja

v državi. Pravzaprav je že osem let pred govorom, ko se je leta 1961 poslavljajal od predsedniške funkcije, govoril pred novinarji o tem, da gre za krajo denarja, ki v resnici pripada delavcem, znanstvenikom, in ne nazadnje tudi za izneverjenju upov prihodnjih generacij otrok, da bodo lahko živeli v miru. Namesto enega rušilca bi lahko po njegovih izračunih zgradili osem tisoč stanovanj in namesto enega samega bombnika postavili 30 šol itd. In vse to v imenu in s sklicevanjem na absolutno varnost, ki ni nič drugega kot iluzija ali bolje – prevara.

Žal Eisenhowerjeva opozorila niso padla na plodna tla. Tudi ne poznejši kritični govor Martina Luthra Kinga na račun tragične vojne v Vietnamu, ko je uporabljal realne metafore, da vsaka bomba, ki jo ZDA vržejo na Vietnam, na koncu eksplodira v ameriških mestih. Resnici na ljubo je treba povedati, da jih tudi Eisenhower ni mogel uresničiti, ko je bil še na predsedniškem položaju. Po 11. septembru 2001 pa do danes se je ameriški vojaški proračun povišal za 119 odstotkov in danes kaže, da se bo tak trend še nadaljeval. Pri tem takega povečevanja očitno ne more (za)ustaviti niti aktualna finančna kriza, če upoštevamo podatek, da se je samo leta 2009 obseg sredstev, ki so namenjena nakupom orožja, v svetu v primerjavi s prejšnjim letom povečal za osem odstotkov (gre za 401 milijardo dolarjev), na čelu orožarske industrije pa daleč pred ostalimi prednjačita ZDA in Evropska unija. Od 100 orožarskih podjetij jih je kar 45 s sedežem v ZDA. Omenjeni Eisenhowerjev predlog je dejansko meril na to, da bi se morali ameriški in skupaj z njimi ostali svetovni politiki zavzeti za univerzalno razorožitev, za katero pa je malo možnosti, če bo »vojaško-industrijski kompleks«, ki se mu je v zadnjem obdobju pridružil še »finančno-politični«, še nadalje ohranjal svojo premoč v ameriški in ne le ameriški politiki.

2.3.7 »Sovražniki« družbene varnosti

»Sovražnikov« družbene varnosti, če parafraziramo naslov znane knjige Karla Popperja (Sovražniki odprte družbe), pa ne gre iskati le v svetu najvišjih ravni političnega odločanja, temveč tudi v svetu individualnih mentalitet v civilni družbi. Corey Robin (2010) je imel dobre razloge, da je spomnil na danes skoraj pozabljeno delo Theodorja Adorna izpred 50 let z naslovom Avtoritarna osebnost. V njem je Adorno analiziral maščevalne in k agresivnemu ravnanju usmerjene posameznike-državljanke, ki se radi hitro zatekajo k nasilju, anarhičnim impulzom in kaotični uničevalnosti, prav tako pa ne skrivajo svoje privrženosti vojni in divjanju ter razbijanju po ulicah. Nema lokrat se taki posamezniki sklicujejo na visoke politične avtoritete, kakršen je bil britanski ministrski predsednik Harold Macmillan, ki ni skrival, da je »užival v vojnah«, v prvi svetovni vojni je bil trikrat ranjen, in da je imel »vsako tako avanturo za boljše, kot pa zdolgočaseno sedenje na pisarniškem stolu«.

V številnih literarnih delih, ki so obravnavala dogajanja v vojni, ni ostalo skrito, da daje ta številnim posameznikom nek nov in dodaten smisel (pomen) življenja, pravzaprav nekatere izmed njih tudi popolnoma zasvoji do te mere, da si življenja ne morejo več predstavljati brez te droge. Skratka, vojna predstavlja za nekatere življenje, medtem ko je mir zanje v bistvu smrt, če lahko sklepamo po znanem nemškem zgodovinarju Heinrichu von Treitschkeju, da lahko »samo mrtvi doživijo konec vojne«. Za vojne zagreti posamezniki pa se nemalokrat opirajo tudi na političnega misleca Carla Schmitta, ki je v politiki prepoznal predvsem dejstvo, da je mogoče njene aktivnosti in motive prepoznati v razlikovanju med »prijatelji in sovražniki«. V najnovejšem delu z naslovom »Washington vlada – Ameriška pot k permanentni vojni« je ugledni ameriški obramboslovec Andrew J. Bacevich tako aktualnega predsednika Obamo (Nobelovega nagrajenca za mir!) kot tudi njegovega predhodnika na istem položaju mlajšega Busha označil za prepričana zagovornika vojne kot sredstva, ki »vodi, rešuje, osvobaja in v končni posledici transformira svet«.

Alternativna paradigma družbene varnosti zavrača razumevanje vojne kot »usode« in sprejema izbiro vojne le v dveh izjemnih primerih, ki jih določa 51. člen Ustanovne listine Organizacije združenih narodov: ko jo avtorizira Varnostni svet OZN in v primeru »samoobrambe« na »oboroženi napad«. Vsaka drugačna odločitev za vojno predstavlja po Noamu Chomskemu (2006) »vojni zločin«, celo »najvišji mednarodni zločin«, kot je to mogoče povzeti z zasedanj v Nürnbergu. V tem smislu je omenjeno novo paradigmo mogoče razumeti kot pomemben prispevek k nastajanju »gramatike moralnih presoj« na tem področju, ker se, kot poudarja isti avtor, zaenkrat ni mogoče opreti na to, da bi tradicionalne teorije o pravični vojni lahko nudile prepričljiv odgovor na vprašanje, ali je izbira uporabe oborožene državne sile upravičena ali ne.

3 Intelktualci

3.1 Pogrešani v demokratični tranziciji: intelektualci

Detektiv Gregor: Je še kakšna stvar, na katero bi me rad opozoril?

Sherlock Holmes: Na nenavaden pripetljaj s psom v nočnem času.

Detektiv Gregor: V nočnem času pes ni naredil ničesar.

Sherlock Holmes: Prav to je nenavadno.

Pričujoči prispevek o »pogrešanih intelektualcih« se delno navezuje na esejistično razpravljanje Milana Kundere o usodi intelektualcev in njihovih možnih alternativah v nekdanjem geo-političnem prostoru Srednje Evrope, ki ga je obvladoval totalitarni ideološki ustroj in vojaška premoč »druge strani« v hladni vojni – Sovjetska zveza. Čeprav je na mestu vprašanje, ali je mogoče takratne družbenoekonomske in kulturne razmere/pogoje primerjati z današnjim stanjem, ki je posledica uveljavitve političnega (večstrankarskega) pluralizma in uvedbe skrajne različice tržne ekonomije, je Kundera nedvomno ponudil nekaj relevantnih razmislekov in konceptov, s katerimi si je mogoče pri razjasnjevanju družbene in kulturne vloge intelektualcev pomagati tudi danes.

Delo Milana Kundere Tragedija Srednje Evrope brez dvoma ponuja pomembne in dragocene vpoglede v stanje duha tega, kar je v času, ko je pisal svoj čudoviti esej, kritično osvetljevalo politično in predvsem kulturno vsiljeno usodo specifične geopolitične realnosti – Srednje Evrope. V tem prispevku pa trdimo, da je Kunderov doprinos še bolj ambiciozen in intelektualen; ponuja namreč kognitivna orodja za pojasnjevanje individualnih in kolektivnih pogojev v preteklosti ter poleg tega omogoča globlje razumevanje usodnih dilem sodobnega časa v danem geopolitičnem (geokulturnem) območju. Sledeč Kunderovemu epistemološkemu okviru, ki posebno pozornost upravičeno namenja izgubljenemu in spregledanemu edinstvenemu kulturnemu kapitalu v podrejeni Srednji Evropi, se bomo osredotočili na tisto, kar je bilo v zadnjih več kot dve desetletji trajajočih in razvijajočih se »demokratičnih« tranzicijah, v obdobju po 1989, bodisi izgubljeno ali potisnjeno na družbeni rob – na ključne družbene predstavnike, intelektualce.

3.1.1 Intelektualci in demokracija

Ne smemo pozabiti, da je bil konec socializma in začetek demokratične tranzicije v tem delu sveta po vsej verjetnosti – z redkimi izjemami – rezultat enkratnega dela intelektualcev. S tem nikakor ne želimo zmanjšati zaslug drugih družbenih skupin, ki so prispevale k ukinitvi enostrankarske oblasti. Poudarjena vloga intelektualcev v »veliki preobrazbi« bi lahko bila ena od ključnih značilnosti, veljavnih za večino

– ne za vse – podobnih tranzicij v Vzhodni in Srednji Evropi. Če parafraziramo Adama Michnika (2011), ki je uvedel pojem »banalnost dobrega« (po pojmu »banalnost zla« Hannah Arendt), so se intelektualci v tistih kritičnih trenutkih borili na »dobri« strani družbenih bojev. A povezava med intelektualci in demokracijo ni bila zgolj golo naključje. Na splošno bi lahko rekli, da intelektualci lahko prispevajo k odkriti in sistematični javni razpravi o družbenih problemih. Drugi pomemben vidik je, da lahko spodbujajo razvoj bolj kultivirane politične argumentacije (Goldfarb, 1998, 1). Politično aktivni intelektualci v socialističnih državah Vzhodne in Srednje Evrope so tako bistveno prispevali k odpiranju javnih prostorov in h končnemu propadu nedemokratskih režimov. Kjer pa ni bilo tako, je propad avtoritarnega režima spremljala uporaba golega nasilja, kar je vodilo v prelivanje krvi. Vse to za mnoge zagotovo ni presenetljivo, niti za strokovnjake, ki pa so bili gotovo osupli, ko so bili priča nenadnemu in nepričakovanemu zaporednemu propadu postopoma skoraj vseh socialističnih držav.

To zavedanje pa ni bilo privilegij strokovnjakov, pač pa je bilo na voljo tudi nekdanjim avtoritarnim vladarjem, ki so se sami, kljub temu da so zganjali paranojo pred »zunanjimi sovražniki«, na prvem mestu bali, poleg drug drugega (od tod rutinske »čistke« znotraj partije!), prav nekonformističnih intelektualcev. Celo ko so intelektualci trdili, da so nemočni – na primer Václav Havel in Jacek Kurón (slednji s svojim slavnim rekom: »Kaj storiti, ko ni mogoče storiti ničesar?«) – je to nosilo močno moralno sporočilo o človeku nesprejemljivi realnosti v družbi, v kateri so intelektualci živeli. To je samo po sebi mobiliziralo vpletene intelektualce ter vplivalo tudi na druge sloje, da so prepoznali vzroke za težke socialne razmere. Tako se tudi v najbolj črnih, skoraj neznosnih družbenih okoliščinah nekateri intelektualci niso izmaknili svoji vlogi, pač pa so se stalno spraševali, na kakšen način bi lahko pripomogli k demokraciji. Navkljub sociološkemu dejstvu, da intelektualci pogosto izražajo negotovost glede svoje identitete – nekaj, kar ni zelo pogosta vedenjska značilnost drugih družbenih skupin –, ni mogoče prezreti, da tudi s tem na nek poseben način opravljajo svojo vlogo nepogrešljivih akterjev pri zavzemanju za demokracijo.

3.1.2 (Ne)konformistični intelektualci

Oblastnikov žalovanje intelektualcev zaradi svoje nemoči ni prepričalo, saj niso verjeli, da bi jim to lahko zagotovilo miren spanec. Ko so na primer v poznih 1960-ih raziskave javnega mnenja v Sloveniji pokazale, da izobraženi sloj (intelektualci) uživa v povprečju največji ugled, ne pa tisti na pozicijah oblasti, kot je bilo pričakovati glede na vzpostavljeno »politično korektnost«, je Centralni komite zahteval kazen in zamenjavo za osebo, odgovorno za te raziskave. To je bil

eden glavnih vzrokov, zaradi katerega so komunistični voditelji poskušali »rešiti« ta problem z vključevanjem intelektualcev v Komunistično partijo, kjer bi ti lahko delovali le kot del amorfnega delavskega razreda, v katerem bi bili prepoznani zgolj kot »intelektualni delavci«. A vsi intelektualci niso bili nekonformisti, zato bi jih bilo napačno idealizirati v moralnem smislu, torej v tem pogledu uporabiti kakršnokoli vrednotno, oznako za skupni imenovalec njihove tipične drže. Nekatere je bivši režim enostavno izpridil, ne tako redko pa so nekateri znani intelektualci celo pomagali (ne glede na svoje »dobre« ali »slabe« namene) pri vzpostavljanju temeljno nedemokratskega političnega sistema. Kratkoročno se je seveda obrestovalo zamenjati svoje avtonomno kritično mišljenje za določene materialne in nematerialne koristi (privilegije, vodstvene funkcije, nagrade, medalje, in podobno) – in mnogi intelektualci se tega sploh niso sramovali. Na dolgi rok pa je bilo to kontraproduktivno za režim sam – med intelektualci in drugimi skupinami je samo še poglobljalo splošen občutek korupcije in moralne perversnosti starega režima. To je eden od razlogov, zakaj izobraženci danes tako pogosto »gojijo umetnost pozabljanja namesto umetnosti spominjanja«, kot je zapisal Jerzy Jedlicky. Kadar pa na koncu »korenček« ni deloval – in opozoriti moramo, da ta izbira pogosto niti ni bila na voljo –, potem je prej ali slej na vrsto prišla »palica«. Spomnimo se samo dolgih zapornih kazni za Milovana Djilasa, Václava Havla in Adama Michnika. V tem pogledu so se takratni politični oligarhi, iz »preventivnih« razlogov, bolj kot ne nagibali h kazenskim ukrepom.

Dejstvo je, da so nekonformistični intelektualci predstavljali relativno majhno manjšino, ki jo je varnostni aparat režima razmeroma lahko nadzoroval, medtem ko se je večina izobraženega sloja zadovoljila z vlogo tako imenovane »tihe večine«. Ta pa je kljub vsemu čutila, da so intelektualci »v prvih bojnih vrstah« v resnici branili tudi njihove interese, ko so trdili, da je treba strokovno avtonomijo zavarovati pred paternalističnimi poskusi partijske države, da bi zmanjšala in na koncu odpravila, kar je ostalo od nje (Bernik, 1994). »Tiha večina« ni bila tako pasivna kot napeljuje ime. Z vidika režima je pomenila tveganje, saj ni bilo vedno jasno, kako daleč in globoko v širše intelektualne sloje so prodrle zamisli posameznih nekonformističnih intelektualcev ter katera omrežja v teh skupinah so prispevala k »logistiki« in ponujala zatočišča za njihove dejavnosti. Partijski ideologi so intelektualcem očitali, da jim za svoje dnevno preživetje ni treba opravljati ročnega dela, kar se je zdel mnogim v socialistični družbi dokaj »prepričljiv argument«. Tudi sami intelektualci so le stežka jasno zavračali ta očitek brez strahu pred posledicami. Tako je spretnim partijskim demagogom na nek način uspelo doseči svoj cilj – na eni strani so na svojo stran dobili delavski razred, na drugi strani pa jim je uspelo vcepiti občutek krivde celo med intelektualce same. Kar nekaj jih je dobro

razumelo »sporočilo« in so bili pripravljeni povzdigniti komunistično ideologijo v višave, da bi se s tem odkupili za dejstvo, da si pri svojem delu niso umazali rok. Kasneje je komunistična ideologija taka stališča sicer zmehčala, vendar je njihov bolj prefinjen jezik v zvezi s tem še vedno namigoval na dojemanje »intelektualcev« kot v vseh pogledih privilegiranih, zaradi česar bi morali biti hvaležni »družbi«, kar je običajno pomenilo partijo.

Pomembno pa je opozoriti, da so socialistični režimi različno obravnavali nekonformistične intelektualce. Govorim o tem, da so režimi posameznih držav bodisi »omehčali« ali »utrčili« svoja stališča do intelektualcev, velike razlike v odnosu do tega vprašanja pa so obstajale tudi med različnimi socialističnimi nomenklaturami. Tako imamo na eni strani primere Bolgarije, Romunije in Albanije, kjer je bila vsaka intelektualna herezija bolj ali manj nepredstavljiva in učinkovito zatrta takoj, ko se je pojavila, na drugi strani pa države, kot so Madžarska, Poljska in Jugoslavija (Slovenija), kjer so socialistični režimi do neke mere dopuščali avtonomijo intelektualnega razmišljanja in delovanja ter si na koncu, z neposrednim ali posrednim dogovorom z intelektualci celo prilastili ali izvedli (ali oboje) nekatere njihove ideje. Različne prakse na tem področju so kasneje močno vplivale na načine prehodov v demokracijo (Bernik, 1994, 133–134). Kjer nekonformistična intelektualna dejavnost zaradi takojšnjega zatrtja ni obstajala, so nakopičene napetosti izbruhnile v množične proteste, ki so neusmiljeno pometli s staro elito in jo nadomestili s povsem novo. V drugem primeru pa lahko opazujemo postopno nastajanje demokratičnih političnih institucij vzporedno s sočasnim nastankom nove politične elite.

Odnos intelektualcev do režima – za ali proti njemu – pa ni, ali vsaj ne bi smel biti edini kriterij za merjenje njihove družbene vloge. Njihovi prispevki so številni (strogo sociološko gledano presegajo prispevke katerekoli druge družbene skupine, vključno z vladajočo elito) in se razlikujejo glede na različne družbene in kulturne kontekste ter zlasti zgodovinsko pogojene možnosti. Tismaneanu (1998: 155) je v zvezi s tem opozoril pred prenašanjem razmejevanjem. Prav ima, ko pravi, da intelektualci ostajajo politično pomembni v obeh pogledih – to je, ko izpostavljajo vrednote, ki podpirajo državljanske poglede na javno dobro, zagovarjajo individualizem, racionalizem in modernost na splošno, pa tudi v primerih, ko opredeljujejo ideale organske skupnosti in prekomerno poudarjajo nacionalne simbole ali malikovanje krvne povezanosti, pripadnosti teritoriju in prednikom. Zlahka vidimo, da so intelektualci na svoje družbeno okolje vplivali na bodisi pozitiven bodisi negativen način, tako v času največjega zatiranja, kot tudi v času demokratične tranzicije, zato je potrebno posledice njihovega odkritega ali prikritega delovanja v družbi kritično analizirati.

3.1.3 Revolucija intelektualcev

Po vsem povedanem pa se vseeno strinjam s Timothyjem Gartonom Ashem, pričevalcem in analitikom teh preobratov, ki je propad komunizma in začetek demokratskih tranzicij imenoval »revolucije intelektualcev« (Garton Ash, 1990). Govoril je seveda v množini, saj sta se vrsta intelektualne vključenosti in njihov prispevek v revolucionarnem procesu razlikovala od države do države. Garton Ash se je seveda zavedal, da intelektualci niso bili edini odločilni dejavnik v teh procesih in da so bili poleg tega pogosto tudi sami presenečeni, da se je velika sprememba, čeprav zaželena, zgodila prej, kot je bilo pričakovano. Če bi to spremembo dojemali kot nepričakovano, pa bi morali upoštevati dejstvo, da so bili intelektualci in inteligenca v vzhodni in srednji Evropi pogosto v vlogi »gonila velikih sprememb«, torej »razred« uglednih ljudi, ki niso bili nikoli zadovoljni z obstoječim stanjem stvari v dani družbi.

»Revolucionarna« vloga intelektualcev v obdobju pred in po letu 1989 pa vendarle ni tako edinstvena in brez primere v zgodovini, kot se prepogosto domneva. Seymour Martin Lipset je v delu *The First New Nation* (1963) med drugimi izpostavil dve značilnosti, po katerih so se Združene države Amerike razlikovale od starih ureditev – ustvarjanje nove nacionalne identitete in vloga intelektualcev v politiki. Po njegovem mnenju so imeli intelektualci v ZDA nepogrešljivo vlogo pri oblikovanju ustave, struktur federalizma in delitvi oblasti. Lipset je pri tem mislil na intelektualce in politične teoretike, kot so Jefferson, Madison, Hamilton in (John) Adams. Čeprav avtor ni želel trditi, da bodo nove države v 20. stoletju nujno povzemale ameriško izkušnjo, je vseeno izpostavil dejstvo, da so intelektualci v nedavno ustanovljenih državah igrali vlogo inovatorjev in nosilcev družbenih sprememb. Lipset je imel pri tem v mislih ideje o narodu, demokraciji in enakopravnosti. Ta vzpostavljen sociološki vzorec je bil brez dvoma opazen tudi v številnih novih državah, ki so nastale po razpadu komunističnih večnacionalnih imperijev, ne nazadnje tudi v Sloveniji.

Po drugi strani pa take primerjave nudijo tudi priložnost za prepoznavanje odstopanj od vzorca. Tu bomo omenili zgolj dva relevantna primera. Prvega lahko razumemo kot slabost, medtem ko drugi govori o pozitivnih novostih demokratskih dosežkov po svetu. Intelektualci, ki so se, grobo rečeno, borili v komunističnih in postkomunističnih okoljih, so bolj ali manj formalno ustrezali nekaterim sociološkim lastnostim zgoraj omenjenih ameriških zgodovinskih osebnosti, razen v eni pomembni podrobnosti – medtem ko so bili oboji intelektualci in kasneje tudi pragmatični politiki, tisti v komunističnih in postkomunističnih okoljih nikoli niso bili »poslovneži« in »zemljiški lastniki«. Ta strukturna značilnost ni bila tipična

zgolj za intelektualce, ampak za vse sloje socialistične družbe, ki je izključevala pojem privatne lastnine kot relevantne in realne družbene kategorije. To med drugim lahko pomaga razložiti, zakaj politično aktivni intelektualci v postkomunističnem obdobju pogosto težko povežejo svoje (pogosto odlične) ideje s transparentnimi in družbeno-ekonomsko zakoreninjenimi interesi. Drugi primer se nanaša na dejstvo, da nekonformističnim intelektualcem tako v starem režimu kot po njegovem propadu ni bilo treba odkrivati »velikih« in resnično »novih« idej. Te so že obstajale in krožile, na primer človekove pravice in moderne predstave o (pred)pogojih za demokracijo in njenih sestavnih značilnostih. Čeprav je kar nekaj analitikov, ki so obravnavali dogodke leta 1989, intelektualnim »revolucionarjem« očitalo pomanjkanje »novih idej«, se sam raje strinjam z Gartonom Ashem (2000, 397–398), ki je opozoril na verjetno bolj pomembno dejstvo, da so namreč kljub temu vzpostavili »novo realnost«. Poleg tega, nadaljuje Garton Ash, je njihov pomemben prispevek za novejšo zgodovino njihovo »odkritje ne-revolucionarne revolucije, evolucijske revolucije«, revolucije razmišljanja in delovanja, ki se ni toliko, če sploh, ukvarjala s »kaj«, ampak bolj s »kako«.

3.1.4 Kdo so intelektualci?

Na tem mestu moramo razjasniti pojma inteligenca in intelektualci, kot smo ju uporabljali do sedaj. Pojem inteligenca je bil prvotno sposojen iz Nemčije na začetku 19. stoletja, njegova družbena in politična vsebina pa se je razvila najprej v Rusiji in na Poljskem, kasneje pa tudi v drugih delih vzhodne in srednje Evrope. Pojem je povezan z izobraženim razredom in je bil definiran v pozitivnem vrednotnem smislu kot kohezivna skupina, ki se po svoji naravi upira vsakršni nepravilni oblasti. Večina definicij intelektualcev presega razumevanje te skupine ljudi kot zgolj posedujoče neko vrsto visoke izobrazbe ter njihov nabor znanja nujno povezuje s kritičnim odnosom do obstoječega družbenega in političnega reda. To skupino kot celoto in njene posamezne člane torej opredeljuje težnja videti politična in družbena vprašanja kot moralna, za kar so morda morali žrtvovati svoja prepričanja. Poleg tega sta njihovo »izbrano poslanstvo« in moralna avtoriteta povzročila občutek krivde in osebne odgovornosti, če se zadeve v družbi ali na nacionalni ravni niso odvijale, kot bi se morale. Vse te lastnosti so intelektualcem v tem delu sveta zagotovile nenavadno pozornost, v vsem kar so ali česar niso storili; v večini primerov se jih je obravnavalo z globokim spoštovanjem, ljudje pa so zlasti v kritičnih trenutkih vanje polagali velika upanja in pričakovanja. Če obstaja kaj takega, kot je »kolektivna karizma«, potem ta vzdevek brez dvoma pripada njim. Te vrste pripadnost skupini, imenovani »inteligencia«, je bila posebej očitna v Rusiji in na Poljskem, medtem ko se je na primer v nekdanji Čehoslovaški in, sam bi

dodal, tudi Sloveniji, takšno razumevanje pogostejše nanašalo na intelektualce, kot na samo »inteligenco« (Björling, 1995, 8–9).

Ob tem seveda ne smemo izpustiti očitnega vprašanja – zakaj intelektualci in ne kdo drug? Prvič, ker nobena družba, niti najbolj totalitarna, ne more delovati, ne da bi se vsaj malo zanašala na nabor znanja ter njegovo bolj ali manj kontinuirano produkcijo in razširjanje v družbi. V Kambodži so se v času Pola Pota trudili dokazati nasprotno, vendar pa, kot vemo, ta nečloveški »eksperiment« ni trajal dlje od življenja svojih avtorjev. Drugi, in za naš namen pomembnejši odgovor pa se nanaša na dejstvo, da tam, kjer je opozicijsko politično delovanje zatrto, intelektualci ostanejo edina družbena skupina, ki razpolaga s sredstvi in znanjem za artikulacijo idej o demokratični družbi in ji omogoči napredovanje. V tem smislu lahko govorimo o dolgi tradiciji političnega angažiranja »učenjakov« v vzhodni in srednji Evropi, pa seveda tudi onkraj tega območja.

V »liberalnih« komunističnih režimih bi morali upoštevati tudi tretji odgovor – vse večje težnje intelektualcev, ki so se, ne glede na prejšnje stanje, zaradi sorazmernega izboljšanja gospodarskih, političnih in družbenih razmer v nekdanjih režimih opogumili in zahtevali večje spremembe pri vladanju, teh pa zaradi notranjih ali zunanjih okoliščin vladajoči niso želeli izvesti. Dodati je treba, da so se intelektualci pred tem pogosto soočali z dilemo, ali bi morali sodelovati s sistemom (delovati znotraj njega) ali pa bi morali, tako zaradi lastne koristi kot zaradi koristi družbe, iskati druge poti. Če so se odločili za slednje, so v večini primerov vedeli, včasih pa zgolj ugibali o ceni njihovega »proti-režimskega« delovanja. Vendar pa intelektualci še zdaleč niso bili trdna in homogena skupina. Prejšnji režim je dobro vedel, kako izkoristiti dejstvo, da vsi intelektualci in discipline, s katerimi so bili povezani, do njega niso bili kritični na enak način.

Tako na primer »tehnična« inteligenca za režim ni pomenila velike grožnje in res jih v njihovih vrstah ni bilo veliko, ki bi si upali kritizirati ta ali oni sporni vidik politične moči. Oblastnikov niti niso preveč zanimali njihovi ideološki profili, dokler jih niso izražali v javnosti. Nekaj povsem drugega pa je bil odnos do intelektualcev iz humanističnih in družbenih ved. Med tako imenovane »humanistične intelektualce« so ponavadi uvrščali filozofe, pisatelje, sociologe (med njimi so bili politologi precej redki), novinarje in umetnike. Razumljivo je, da so to bili ali so ljudje iz bolj izobraženega sloja, ki so imeli več možnosti in so bili bolje usposobljeni za artikulacijo in izražanje svojega nezadovoljstva z obstoječimi družbenimi razmerami, kot na primer tisti iz drugih intelektualnih poklicev, kaj šele »navadni« ljudje. Za vzpostavitev osnovne avtonomije in da bi se znebili političnega nadzora nad svojimi poklicnimi dejavnostmi, so morali znotraj omejitev enostranske oblasti iznajti nove načine obveščanja širše javnosti o svojih problemih.

3.1.5 »Odkritje« civilne družbe

Eden najbolj dragocenih rezultatov tega iskanja je bilo gotovo odkritje in uporaba koncepta civilne družbe. Pomembno je, da uporniški aktivisti niso prevzeli katerega od ideoloških »-izmov«, ki so bili takrat na voljo, ampak so raje izbrali koncept, ki se je zaradi svojih lastnosti izognil deljenju ljudi na podlagi tega ali onega sektaško obarvanega ideološkega jezika. Poleg mobilizacijskega potenciala, ki ga ima koncept civilne družbe, moramo izpostaviti tudi to, da ideologije, ki so bile takrat na voljo, niso imele več veliko povedati; njihova nepopularnost in »iztrošenost« sta bili v tem pogledu dokaj očitni. Res je, da sta pojma človekovih pravic in političnega pluralizma, s katerima se je politična opozicija komunističnim režimom strastno identificirala in ju zagovarjala, zgodovinsko zasidrana v liberalnem *Weltanschauung*; a treba je dodati, da sta zaradi kasnejšega uspešnega razvoja dobila univerzalističen značaj in tako nasledila ideološko sektaštvo.

Poleg ostalih pojmov je bila civilna družba od sredine 1970-ih ključ za dostop do demokracije, in je ideološko večplastno opozicijo postopoma vodila k vzpostavitvi še nedokončanega, a kljub temu demokratičnega političnega sistema. V tem pogledu je pojem civilne družbe na nek način nadomestil ujetost intelektualcev v star revolucionarni vzorec, ki je predvideval centralno organiziran in takojšen prevzem politične moči; namesto tega je ponudil samoorganizirano, precej spontano in razpršeno drobljenje vsemogočne politične hegemonije. Če je v civilni družbi mogoče najti kakršnokoli ideološko značilnost, jo najdemo prav v evlucijskem značaju spremembe. Očitno je, da lahko zasluge za nenasilen prehod v demokracijo v srednji Evropi pripišemo prav odločitvi civilne družbe in njenemu aktivnemu prizadevanju za doseganje demokratičnih političnih ciljev skozi postopne spremembe. Vsaka razprava o vprašanju, ali je »1989« pomenilo revolucijo ali nekaj kakovostno novega, mora odgovor osnovati okrog osrednje vloge, ki so jo v teh procesih odigrala civilnodružbena gibanja.

Vse to so seveda spremljali prikriti in odkrito izraženi konflikti med intelektualci iz različnih področij, kot tudi znotraj njih, kar je za vladajoče režime predstavljalo še dodatno priložnost, da so jih izkoristili v svoj prid. Čeprav je v svoji uradni retoriki socialistični režim še vedno najbolj ugodno obravnaval fizične delavce, se je kljub temu zavedal nujnosti omogočanja razvoja »kompleksa znanja« in zato posredno tudi bolj naklonjeno obravnaval intelektualce. V literaturi o intelektualcih in inteligenci v socialističnih državah je bilo prepričljivo dokazano, da je inteligenca v bolj naprednih in liberalno usmerjenih socialističnih državah v kratkem času okrepila ne samo svoje družbene vloge, ampak do neke mere celo politični položaj. Intelektualci v »liberaliziranem« režimu sprva niso bili mnjenja, da je režim a

priori sovražen do intelektualcev in »prijazen« do fizičnih delavcev; ko pa so intelektualci na eni strani zaznali nove priložnosti, na drugi strani pa so ranljivi vladajoči začeli reforme zavirati, so intelektualci na novo opredelili situacijo in njene nosilce kot sovražne tako do njihovih interesov, kot interesov družbe na splošno.

3.1.6 Razširjenost anti-intelektualizma

V formalnem smislu ni veliko razlik med vlogo intelektualcev pod komunistično in demokratično vladavino. V prvem primeru se je zaradi »zelo intelektualnega značaja komunizma« (Schöppflin, 1990, 260) od njih pričakovalo, da bodo prispevali prepričljive in trdne dokaze o najvišji možni legitimnosti in dokončni superiornosti obstoječega režima. Intelektualci so bili, z drugimi besedami, »nadomestek« za demokracijo (Bozóki, 1998, 12) in so kot taki prevzeli vlogo tistih, ki so se poistovetili z zatiralskim režimom. Kljub dejstvu, da so se nekateri intelektualci uprli in bili zato preganjani, tega po padcu komunizma ni bilo enostavno pozabiti. Zlasti na desni strani političnega spektra mnogi niso zaupali in še danes ne zaupajo nobeni obliki intelektualnega aktivizma. Pogosto sploh ni pomembno, ali so nekateri intelektualci svetovali nekdanjim komunističnim despotom ali pa komunističnim reformatorjem, ki so iskali racionalne »izhode v sili« iz komunizma. Zaradi takih izkušenj sodelovanja intelektualcev z oblastmi v vzhodni in srednji Evropi so številni postkomunistični politiki kazali nezaupanje do intelektualcev na splošno in so politične odločitve raje sprejemali brez posvetovanja z usposobljenimi strokovnjaki. Neposlušanje strokovnjakov pa je seveda zrcalna slika odnosov prejšnjih vladajočih do intelektualcev – včasih so intelektualce res nagovarjali za nasvete, a je bilo vnaprej znano, kakšne vrste nasvet so želeli slišati.

Drug primer nezaupanja v intelektualce predstavlja v nekaterih primerih (pri skrajno desnih ali desno-sredinskih politikih) očitno izražanje anti-intelektualizma v nekaterih državah, kar je precej paradoksalno. Namreč, intelektualci so brez dvoma zaslužni za vzpostavitev demokratičnega reda, ki temelji na neodvisnosti ljudstva, to pa danes slabi njihovo prejšnjo ugledno in v nekem smislu privilegirano vlogo v družbi. Volivci so ob soočenju z volilno skrinjico hitro pozabili na pretekla dejanja uglednih in pogumnih intelektualcev iz časov zatiranja in so raje sledili glasovom novih voditeljev, tistim z bolj konkretnimi obljubami, ki so se poleg vsega tudi hitro naučili uporabljati jezik navadnih ljudi. V Sloveniji so se na primer številni intelektualci, ki so sami ali v okviru svoje stranke izgubili na volitvah, bodisi popolnoma umaknili iz politike ali pa se pridružili uspešnejšim strankam. A tudi če niso izgubili volitev, so prostovoljno zapustili strankarsko politiko, po tem ko so ugotovili, da ne morejo uskladiti dveh očitno nasprotujočih si vlog. Ko so namreč delovali kot

intelektualci, so lahko govorili v imenu »celote«, sedaj pa je izbrana stranka od njih zahtevala, da zastopajo določeno »stran«. Poleg tega so se nekateri intelektualci težko spopadli z rutino vsakdanje politike (organizacijske sposobnosti, obvladanje umetnosti odnosov z javnostmi, doseganje kompromisov itd.), ki je bolj kot sveže ideje rabila lojalnost do stranke ali celo do vodje stranke. Večini je bilo težko, če ne celo nemogoče, poslušati Baumana, ki je neusmiljeno predlagal naslednje: »Avtorji, ki so nekoč znali pretentati cenzorje, se morajo šele naučiti, kako ravnati s tržnimi menedžerji« (Bauman, 1992, 128).

Nekateri med intelektualnimi »veterani« iz nekdanjega komunističnega obdobja niti niso želeli delati z intelektualnimi »zamudniki« predvsem mlajše generacije, oziroma s tistimi med njimi, ki so se »prebudili« šele potem, ko je bilo komunistično »zlo« že zdavnaj premagana. Zlasti težko je bilo najti skupni politični ali civilnodružbeni program za intelektualne »veterane« in mlajše generacije intelektualcev, za katere je bil komunizem že zgodovina. Paternalizem prvih bi lahko zgolj opominjal mlajše intelektualce na hierarhične odnose, ki naj bi obstajali med intelektualci in vladajočimi v komunističnem obdobju. Poleg tega so se po uvedbi političnega pluralizma in vzpostavitvi nacionalne države mnogi intelektualci težko soočili z dejstvom, da na obzorju ni več nobenih novih velikih zgodovinskih tem in nobenega vidnega sovražnika, s katerim bi se borili. To je bila prva »kolektivna« izkušnja postkomunističnih intelektualcev s politiko v demokratičnih okvirih, izkušnje, ki so si jih v tem pogledu pridobili, pa se niso veliko, če sploh, razlikovale od izkušenj zahodnih intelektualcev. Ena prvih grenkih ugotovitev je bilo »odkritje«, da ima politika več skupnega s prepričevanjem in manj z govorjenjem resnice. Nadalje, da je zelo pogosto nemogoče povezati intelektualne ugotovitve s političnimi dejanji, ter da ideje in interesi sploh niso nujno povezani (Goldfarb, 1998, 15). Ubriniti intelektualno integriteto na političnem prizorišču je zato za mnoge skoraj nemogoča, celo nevzdržna drža. Skeptiki intelektualizem raje obravnavajo kot zasebno stvar, pojem »javnega intelektualca« pa kot oksimoron (Caldwell, 2011).

3.1.7 Profesionalizacija intelektualcev

Po drugi strani se ni redko dogajalo, da je hudo osebno razočaranje nad politiko, »politična streznitev«, kot so temu običajno rekli, veliko intelektualcev pripeljalo do bodisi popolnega umika iz politike (vključno s sfero civilne družbe), kot smo že omenili, ali pa so se zatekli k protidemokratičnim diskurzom (na primer obtožbam proti zahodnim materialističnim in tržno usmerjenim družbam, ki naj se ne bi zanimale za koncepte), da bi si s tem povrnil privilegirani položaj. V tem smislu so bile negotovosti, ki jih je prinesel »čas tranzicije«, v veliki meri razlog za to, da se je med

intelektualci slišalo zgolj zelo šibke glasove o potrebi po normalizaciji razmer, kar je pomenilo, da se bodo intelektualci prej ali slej morali ukloniti profesionalizaciji svojega položaja, enako kot se je to zgodilo ostalim nekoč privilegiranim družbenim skupinam. »Racionalna« odločitev, da zapustijo politiko, je prišla predvsem od tistih, ki so imeli pomemben akademski položaj in ugled v svojih znanstvenih disciplinah. Običajno so trdili, da so v politiko začasno vstopili zato, da bi podprli razvoj parlamentarne demokracije, nacionalne neodvisnosti in procesov profesionalizacije politike. Ko so bili ti cilji doseženi, je bilo naravno pričakovati, da se bodo intelektualci vrnili k svojim poklicem in pustili politiki, da opravlja svojo vlogo.

Pogosto pa je bilo spregledano dejstvo, da intelektualci niso bili zgolj vidni nosilci preobrazbe, pač pa so procesi, ki so jih sprožili skupaj z drugimi akterji v družbi, vplivali tudi na njih same. Mnogim se to zdi kot še eno od protislovij – marginalizirani intelektualci so končno uspeli strmoglaviti prejšnji režim, za katerega se je zdelo, da ga čaka še dolgo življenje, niso pa si uspeli zagotoviti »vodilne vloge« v demokratičnem sistemu, ki so ga vpeljali. Morda so bila njihova pričakovanja, ko so napadali stari sistem, precej nižja kot kasneje, ko se je ta nenadoma zrušil in so se njihova pričakovanja povečala. Ne smemo pozabiti, da večina intelektualcev v vzhodno- in srednjeevropskih (post)komunističnih državah na začetku in še kar nekaj časa z režimom ni politično tekmovala z namenom, da bi nadomestila obstoječe politične sile, ampak zgolj zato, da bi ublažila in sčasoma v celoti demokratizirala stare strukture moči. Poleg tega, kot opozarja Mastnak (1992), nekonformistični intelektualci svojih aktivnosti niso dojemali na običajen način, torej kot politične, ampak so jih označevali kot »antipolitiko«.

Ni pa mogoče vseh intelektualcev protagonistov *a priori* označiti za poražence ali zmagovalce. V tem pogledu moramo govoriti bolj preudarno. Nobenega smisla nima posploševati do stopnje, da bi med »poražence« umestili celoten sloj izobraženstva. Ravno nasprotno – vpeljava demokratičnega političnega sistema je brez dvoma odstranila pomembne ovire, ki so blokirale polno izpolnitev njihovih potencialov, tako na akademskem kot na političnem področju. Poleg tega se je v nekaterih državah izboljšal njihov ekonomski status, vključno s Slovenijo. Če je bilo v nekdanjem režimu njihovo premoženje v celoti odvisno od distribucije socialnih in ekonomskih sredstev, ki jih je delila ozka politična elita brez kakršnekoli odgovornosti do ljudstva, je nova demokratična ureditev vzpostavila bolj pregledne in demokratično preverljive instrumente za končno odločanje v zvezi s tem. Seveda pa popolna porazdelitev ne obstaja, predvsem ne v družbah, ki v primerjavi z drugimi, bogatejšimi, razpolagajo s skromnimi sredstvi. V tem smislu se je mogoče strinjati, da procesi demokratizacije, družbene diferenciacije in marketizacije (gospodarstev

in družb) različno vplivajo na posamezne segmente izobraženega sloja. Tako se humanistična inteligenca zaradi specifičnih lastnosti svojih disciplin ponavadi sooča z več težavami, kot na primer ekonomisti in pravniki, če omenimo tiste, ki najlažje ravna v skladu z imperativi tržnih sil.

3.1.8 Politična marginalizacija intelektualcev

Zato bi se le delno (in zgolj zaradi zelo omejenih analitičnih namenov) strinjal z izjavo Gartona Asha (1995, 153), da »so neodvisni intelektualci izgubili neobičajno pomemben položaj, ki so ga zasedali pred letom 1989, in postali neobičajno nepomembni« v postkomunističnem obdobju. V obeh izbranih zgodovinskih obdobjih so imeli intelektualci na voljo več različnih izbir, povezanih s svojim ukvarjanjem z različnimi dejavnostmi in s tem povezanimi strokovnimi omejitvami ter, ne nazadnje, institucionalnim položajem. Če trditev Gartona Asha implicira dejstvo, da so se intelektualci v postkomunistični družbi spet znašli na političnem obrobju, se je treba zavedati, da to dejstvo v demokraciji nima enakega pomena kot v prejšnjem avtoritarnem kontekstu. Pa vendar, ta optimistični ton nikakor ne pomeni, da so po vzpostavitvi pluralnega in demokratičnega reda intelektualci uresnili vsa svoja prizadevanja. Kot smo videli, se mnogi še vedno borijo s svojo identiteto v povsem novem okolju – intelektualce, ki so na primer postali poklicni politiki, muči dilema, ali še vedno pripadajo svoji prejšnji poklicni vlogi, ali so prenehali biti intelektualci kot taki. Bozóki (1993, 102) je po moji oceni dovolj prepričljivo poskušal razširiti sociološki pogled na te zagate, ko je ponudil bolj raznoliko sliko nabora njihovih potencialnih odločitev ali tipičnih »vedenjskih strategij« v postkomunističnem svetu. Nekateri intelektualci so tako lahko igrali vlogo »strokovnjakov«, nekateri so igrali vlogo tistih s »čutom za poslanstvo«, nekateri so ostali zvesti »tuhtanju«, spet drugi pa so bili »ljudje hitrega umika«. Načini oziroma vztrajnost take ali drugačne vrste intelektualne drže so se v različnih družbah razlikovali, a jih je mogoče najti v vseh (post)komunističnih okoljih. Ta sicer prepričljiva in koristna tipologija pa pozablja na dejstvo (kar je tudi značilnost vsake idealno-tipske konstrukcije), da je veliko število intelektualcev v času svoje aktivne kariere zamenjalo več, če ne skoraj vse vloge, ki so bile na voljo. Lahko bi trdili, da je to tudi ena od legitimnih in razpoznavnih lastnosti intelektualnega poklica ali – še bolje – poklicanosti, ki se ne tiče, vsaj ne v enakem obsegu, vseh družbenih skupin.

Na koncu se moramo vprašati, ali lahko na podlagi opravljenega preteklega zgodovinskega dela in sedanjega razočaranja intelektualcev v postkomunističnih družbah na splošno sklepamo o njihovih prihodnjih obveznostih in možnostih. Seveda bo trajalo nekaj časa, da se bodo intelektualci lahko distancirali od preteklih junaških

časov in čustev ter si na novo določili ustrezno politično in družbeno vlogo v postkomunističnem času. Pri tem pa ne morejo več pričakovati, da bodo tako enotni in usklajeni, kot so bili v preteklosti, ko je bil skupni sovražnik znan in viden. Tudi v normalnih razmerah obstaja veliko ciljev, za katere se je vredno boriti – biti zastopnik in glas civilne družbe, ohranjati politično ravnovesje v spremenljivih in negotovih časih, v družbah, kjer se odvija globoka gospodarska, politična in kulturna tranzicija, graditi avtonomne institucije v okviru civilne družbe, gojiti vlogo demokratičnih intelektualcev itd.

Ne smemo biti preveliki pesimisti – nekateri intelektualci so danes namreč globoko vpeti v te vloge. Obdobje po letu 1989 intelektualcem ponuja nove izzive. George Lawson (2010) v duhu Kundere od njih zahteva, naj se ne norčujejo iz zmagovalstva ob dogodkih iz leta 1989 in naj ne pozabijo lekcij o tem, kar se je zgodilo kasneje, ampak naj se »borijo proti oblasti s spominjanjem kompleksnosti, kontradikcij in paradoksov obdobja po letu 1989«. Lawson v tem pogledu daje prednost novi fenomenologiji metageografije mednarodne politike, ki zahteva od intelektualcev, da kritično konceptualizirajo red po hladni vojni, rekonceptualizirajo kritična vprašanja suverenosti, posredovanja in odgovornosti v sodobnem svetu, nadalje občutljive razmere glede občutja varnosti itd.

Takšni intelektualni izzivi so lahko še zahtevnejši kot so bili v preteklosti. Razumeti in obvladovati na primer neoliberalno uvedbo »trga«, kjer »potrošniki« prevzemajo mesto »državljanov«, je vsaj tako zahtevno kot so bili predhodni spopadi z »dialektičnim materializmom«. Poleg tega popoln nadzor in zapiranje pomembnih družbenih sfer nista zamrla s koncem komunizma, ampak sta se ponovno pojavila v še bolj prefinjenih oblikah, pod krinko govora o »demokraciji« in »kapitalizmu«. Paul Blokker (2010) še posebej poudarja nujnost »razlikovanja med ideološkimi, kulturnimi, političnimi in gospodarskimi oblikami zapiranja« z uvajanjem izključno »absolutističnega, esencialističnega vidika, ki dopušča zgolj eno vrsto diskurza kot pravega izraza potreb družbe«. Nadalje se Blokker boji, sklicujoč se na C. Dobresca (2003), da tak razvoj družbe predstavlja tveganje, da bosta srednje- in vzhodnoevropska modernizacija ter nacionalizem razumljena kot homogena in enostranska.

Vendar pa je tudi res, da obstaja kritična masa tistih, ki bodisi iščejo nove objekte sovraštva, bodisi zahtevajo popoln umik v lastne slonokoščene stolpe. A kot smo se že prepričali, so ti zgodovinski ovinki del ritualne uresničitev scenarija »*du éternel retour*«. Zato vprašanje ostaja odprto in bo odprto še nekaj časa – je demokracija v tem delu sveta že sposobna skrbeti sama zase in preprosto pozabiti na vlogo kritičnih intelektualcev in izobražencev z javno odgovornostjo? Mar lahko realistična

ocena Jeana Baudrillarda (2007), da »državni intelektualci« v Franciji po letu 1980 niso stopili dlje od pragov svojih kabinetov ali svojih zapisov, vpliva na obstoječe bolj ali manj enake vedenjske vzorce med intelektualci v srednji in vzhodni Evropi?

3.2 O (ne)odgovornosti intelektualcev

As Zygmunt Bauman puts it – 'Consumers become the promoters of the commodities they consume'. They become a commodified entity in their presentation of themselves.

Michael D. Higgins, predsednik Irske, pesnik in sociolog

Ko je govor o intelektualcih, najprej pomislimo na tisto skupino vrhunsko izobraženih ljudi, ki so kritični do obstoječega družbenega stanja ter še posebej do patoloških stanj v družbi in hipokrizije vladajoče elite. O intelektualcih se je v tem smislu začelo govoriti od 1894. leta naprej, ko je več kot tisoč pisateljev, učiteljev in študentov protestiralo zaradi aretacije nedolžnega Alfreda Dreyfusa, ki je bil judovskega rodu. Še pred tem, predvsem pa pozneje, je pojem intelektualca pridobival na pomenih, ki medsebojno niso bili vedno konsistentni (Franz 2007). Vzemimo primer Marxovih opomb k Feuerbachu, v katerih je ta njegov kritik zahteval od filozofov, da se ne omejujejo le na razlaganje sveta, temveč da se osredinijo na njegovo spreminjanje. Georg Lukács je pozneje marksističnim intelektualcem naložil »zgodovinsko« nalogo, da usmerjajo in vodijo revolucionarni (delavski) razred, pri čemer pa se je po njegovem mnenju mogoče veliko poučiti od buržoazne dominacije na področju kulture. Naslednji pomemben korak, ki pa ostaja relevanten vse do današnjih dni, je naredil Antonio Gramsci in se nanaša na njegov koncept kulturne hegemonije. Ta uvaja specifično intelektualno formo dominacije, ki se sicer razlikuje od Lukácsove, ker je ta šele v končni posledici odvisna od tega, kdo obvladuje ali nadzira sredstva za proizvodnjo.

K bolj pluralnemu in h kompleksnejšemu razumevanju pojava intelektualcev pa so seveda prispevali tudi različni misleci, ki niso izhajali iz marksistične provenience, vendar tudi niso dosti odstopali od sociološke opredelitve intelektualcev kot distinktivne skupine, ki ima v družbi neko posebno poslanstvo. Friedrich Nietzsche (1956) jim je pripisal, da jih ne vodi toliko razum kot pa »kreativni impulz«. Intelektualec ni suženj (družbenih) konvencij, temveč »genij«, ki opravlja svojo vlogo skupaj s prvobitnim »arhitektom kozmosa«. Za angleškega zgodovinarja Thomasa Carlyla (1993/1841) pa je intelektualec predstavljal »heroja«, ki je nad množicami (maso) in ki s svojimi besedami ustvarja prihodnost. Šele Alexis de Tocqueville je prvi uvidel, da imamo opraviti z različnimi vlogami intelektualcev oziroma z

različnimi intelektualci. Opirajoč se na de Tocquevilla, je utemeljitelj sociologije znanja Karl Mannheim (1936/1929) zasnoval svoje primerjalne študije o intelektualcih, v katerih izstopa njegova klasifikacija intelektualcev na ideološke (konservativne) in utopične (radikalne).

3.2.1 Komu ali za koga govori intelektualec?

Pri klasifikaciji intelektualcev je mogoče (in treba) uporabiti več kriterijev. Eden od njih se sprašuje po tem, »komu« ali »za koga« govori posamezni intelektualec ali skupina intelektualcev (McGowan, 2007, 52–56). Intelektualci seveda ne morejo naslavljeni vsa sveta: skupnosti, na katere se obračajo, so lahko etnične/nacionalne, kulturne, profesionalne in druge. To, kam osredinja svoje delovanje, določi prepoznavno vsebino, profil in učinke delovanja vsakokratnega javnega intelektualca. Velikokrat je tudi težko potegniti mejo med, na primer, intelektualcem in ideologom, tj. »intelektualcem – mandarinom«, ki služi trenutno vladajoči oligarhiji. Praviloma se to zgodi, ko intelektualec za nek daljši ali prepoznavni čas predstavlja ali zagovarja neko skupino.

Levitev intelektualca v ideologa v običajnem političnem diskurzu ali retoriki ne uživa pozitivnega ugleda. Zaradi tega se nekateri intelektualci zatečejo k ironiji. V svetu zla niso ironični intelektualci za ničesar odgovorni, ker se zlahka skrijejo v neuresničenem kraljestvu svojih besed. Gre za to, da ob tem, ko se za ničesar ne zavzemajo, istočasno tudi vse obsojajo. McGowan (ibid.) naveže na Heglovo označevanje ironije kot vztrajajoče skušnjave, ki se ji intelektualci po navadi težko izognejo. Posledica tega v liberalnih družbah je običajno, da se posamezni intelektualci s sklicevanjem na »poštenost« izogibajo temu, da bi kogarkoli ali karkoli predstavljali. Na ta način poskušajo v svetu, ki je poln socialnih krivic in zla, ohraniti »čiste roke«. Vendar je treba pri tem spomniti, da je življenje demokracije – ne tako redko v zgodovini – doživelo njeno odpravljanje. Tu se lahko intelektualci postavijo v njeno obrambo s tem, da se zavzemajo za odprti in vsestranski javni diskurz.

To pomeni, da si v pluralnem okolju demokratične deliberacije vsako javno izraženo stališče zasluži pozornost, naklonjenost in potencialno uveljavitev. V primeru avtoritarnih političnih okolij ponuja to disidentskim intelektualcem tudi priložnost za njihova herojska dejanja. Gattone (2006) v kompleksni in prepričljivi študiji o družboslovcih kot javnih intelektualcih omenja primere, ko so ti morali priznati, da je treba kontemplativno razsežnost njihovega znanstvenega raziskovanja razširiti še na preskriptivno razsežnost (primer Karla Mannheima) ali pa da je treba pri

razumevanju procesov racionalizacije sodobnih družb upoštevati tudi njihov širši zgodovinski kontekst (primer Josepha Schumpetra). Prednost omenjene študije je, da naravnost kliče k nadaljnjemu in specifično zgodovinskemu fokusiranju realno obstoječih razlik med javnimi intelektualci in aktivisti na eni strani ter na drugi med intelektualci in znanstveniki v naravoslovnih in družboslovnih vedah.

Uresničenje Platonove zamisli, zapisane v njegovi *Republiki*, o intelektualcu (filozofu), ki bi kombiniral visoko teoretično znanje s praktičnim reševanjem konkretnih družbenih problemov, ostaja po dosti več kot dveh tisočletjih še vedno nedosegljiv ideal. Še več, danes prevladujoče definicije intelektualca nasprotujejo temu, da bi ti zasledovali praktične cilje, se pravi, da bi bilo mišljenje namesto iskanju (novega) znanja, vedenja in razumevanja podvrženo instrumentalizaciji (Gutting 2011). To je tudi eden od glavnih razlogov, da je največ intelektualcev zaposlenih na univerzah, čeprav je duh tržnega fundamentalizma, komodifikacije, korporativizma in akademskega karierizma močno omrežil tudi te ustanove.

3.2.2 Prepad med teoretičnim znanjem in praktično kompetenco

Kot empirični dokaz za zadnjo ugotovitev si oglejmo primer uglednega harvardskega profesorja Michaela Ignatieffa, pisca številnih knjig s področja človekovih pravic in nacionalizma, ki ga je referenčna revija *Foreign Policy* svojčas uvrstila med najuglednejše »globalne intelektualce«, oxfordski politični filozof Alan Ryce pa ga je opisal kot »javnega moralista«. Pred dobrimi šestimi leti se je odločil, da bo zapustil akademsko kariero in vstopil v kanadsko politiko. *The New York Times* je takrat napovedal, da bo Ignatieff postal naslednji kanadski predsednik vlade. Ta napoved se ni uresničila in je nasprotno samo en dokaz več o tem, da hodijo osebe iz intelektualnega/akademskega in političnega sveta po različnih in celo diametralno nasprotnih poteh. Najbolje je to opisal Ignatieff (v: Goldstein 2013, 11) sam: »Odšel sem iz akademskega sveta, kjer so me ljudje poslušali, v svet, kjer ni nihče verjel mojim besedam. V svetu politike sem se počutil kot medved v kletki, obkrožen z železnimi palicami. Vprašal sem se, kaj se pravzaprav dogaja. Star sem 58 let, objavil sem nič koliko knjig in ne spadam med neumne ljudi. Zakaj se moram zdaj nenehno zagovarjati? Moje dostojanstvo je resno načeto, vse to je neumno in vulgarno. To preprosto sovražim«.

Da ima nekdo visoko teoretično znanje, seveda še ni zagotovilo za to, da obvladuje tudi praktične kompetence, tj. reševanje konkretnih in kompleksnih družbenih ter političnih problemov. Med akumuliranim znanjem in njegovo praktično uporabo zato obstaja velik prepad. Ničkolikokrat se lahko prepričamo o nizki

kakovosti političnega diskurza, ki je poleg drugega tudi posledica dejstva, da so med politiki (»voditelji«) le redki intelektualno usposobljeni »potrošniki« akumuliranega znanja ali večši njegovega prenašanja v prakso. Vzemimo za primer, koliko politikov sploh razume ali se »zna« pogovarjati z ekonomisti in drugimi eksperti za vprašanja, ki so družbeno in politično relevantna. Nekateri izmed njih tak očitni manko rešijo na ta način, da uporabijo kakega (voljnega) intelektualca ali intelektualno spoznanje za »figov list«.

O vlogi intelektualcev ni mogoče govoriti na splošno ali neodvisno od konteksta časa ali dobe, v kateri živijo in delajo. Številna dela že v njihovem naslovu opredeljujejo različne vloge, ki so jih intelektualci bodisi igrali bodisi izpustili priložnost, da bi se javno angažirali. Tako sta, na primer, Konrád in Szelényi (1979) intelektualcem napovedala evolucijo iz sloja v razred, medtem ko so se avtorji nekaj deset let pozneje (Furedi, 2006; Rizman, 2012) spraševali, kje so se ti na tej poti, če so se po njej sploh namenili hoditi, izgubili. Ne manjka tudi bolj kritičnih ocen o tem, da je današnja vloga intelektualcev v 21. stoletju le še blede senca herojske vloge, ki so jo ti odigra(va)li v minulem 20. stoletju. Vmes ali tudi že pred tem pa so vendarle padale še ostrejšje ocene, ki so govorile o »izdaji« (Benda, 1959), ki so jo zagrešili nekdanji »varuhi resnice« – intelektualci, čeprav je na drugi strani res, da so jih pozneje demantirali zgodovinski dogodki. Pri tem merimo na revolucionarni preobrat leta »1989«, v katerem je bilo mogoče ponovno prepoznati »herojsko« vlogo najbolj izpostavljenih intelektualcev.

S poznejše zgodovinske perspektive so očitki Bende razkrili naslednji paradoks: s tem, ko je leta 1927 ta francoski esejist in moralist intelektualce obtožil, da so z zavzemanjem nacionalističnih stališč (interesov) izdali univerzalistični diskurz resnice, ki pritiče intelektualcem, so poznejši kritiki intelektualcem, ki so zagovarjali Stalina, ravno nasprotno očitali prav tako »izdajo« zaradi njihove, v tem primeru univerzalistične, obrambe komunističnih idealov. Na podlagi t(ak)e zgodovinske izkušnje je Müller (2012) usmeril poslanstvo intelektualcev na polje razkrivanja (Zolajev »J'Accuse!«) družbenih krivic, družbenoekonomskih neenakosti in ne nazadnje tudi evropskega (neo)kolonializma.

Z reduciranjem vlog intelektualcev na »izdajo« in »herojstvo« se zabriše dosti kompleksnejši in bolj pluralen repertoar vlog, ki so jim v resnici na voljo. Omenimo kot primer dve taki vlogi, ki ne preneseta teže omenjenih skrajnih oznak: Burawoyev (2007) zagovor »javnega intelektualca« (angl. public intellectual) ter etični imperativ »odgovornosti intelektualca«, za katerega se zavzema in ga tudi dolga desetletja demonstrira Chomsky (1971).

3.2.3 Koncept »javnega intelektualca«

Čeprav se oba zamišljena koncepta vlog dopolnjujeta, pa je vendarle treba ohraniti njune specifične oziroma distinktivne posebnosti. Za Burawoya je treba reči, da je njegov osrednji prispevek zavezan »javni sociologiji« (angl. public sociology), ki implicira angažiranost intelektualcev v javnem življenju. Zanj kot enega izmed najbolj izpostavljenih in lucidnih ameriških sociologov lahko rečemo, da se pri zavzemanju za »javno sociologijo« opira na že dolgo preminulega Millsa (1959), ki sicer v svojih delih praviloma ne naslavlja obeh omenjenih družbenih vlog intelektualcev, čeprav ju je v socioloških razpravah predpostavljal, če že ne izrecno napovedal. Pri tem merimo na Millsove nemara največkrat citirane in tudi cenjene besede v sociologiji 20. stoletja, s katerimi je sociološko imaginacijo opredelil kot tisto presežnost duha in misli, ki prevaja zasebne/osebne (angl. private) težave v javne probleme. Čeprav Mills ni natančneje nakazal tega, kako bi bilo mogoče zasebne/osebne težave prevesti v javne probleme ter kdo bi lahko bili njihovi agensi ali strukturalne ovire, pa je vseeno odprl pomemben vidik, ki se mu družboslovne vede ne bi smele odpovedati, ne da bi pri tem izgubile velik del svoje profesionalne legitimnosti.

Z zasebnimi/osebnimi težavami meri Mills na take dalj časa trajajoče izkušnje, ki se nanašajo na brezposelnost, bolezen, ločitev zakonskih partnerjev, kriminal in druge oblike nasilja, zadolženost, revščino itd. V primerjavi z zdravorazumskim dojemanjem teh težav, v katere so vpleteni posamezniki, družine na različnih ravneh kolektivnega delovanja in bivanja, se je mogoče s sociološko imaginacijo dokopati do družbenih vzrokov za nastale težave, med katerimi prevladujejo pojavi neenakosti in nevzdržni delovni pogoji, omejene možnosti izobraževanja, tveganje, nanašajoče se na okolje, ter razne vrste prikritega (latentnega) nasilja.

Javno izpostavljanje take vrste individualnih težav kot družbenih problemov, za katere je treba poiskati rešitve, postaja toliko nujnejše v času, ko postaja država pod pritiskom neoliberalne doktrine čedalje manj občutljiva za probleme povečevanja družbene neenakosti, osiromašenje vsakodnevnega življenja ljudi ter marginalizacijo najranljivejših družbenih skupin. Še več, država in njej podrejeni aparati postajajo vedno bolj sovražni do alternativnih primerov prakse na tem področju, kar mora ne nazadnje pripeljati ali je že pripeljalo do tega, da se zagovorniki socialne pravičnosti (intelektualci in druge profesionalne skupine) odvrčajo od države in nadaljujejo svoja alternativna prizadevanja v sferah civilne družbe in s strani neoliberalne države prizadetih lokalnih oziroma družbenih skupnostih.

Za Millsovo (1959) sociološko imaginacijo sta ključni na eni strani konfrontacija z dominantno ideologijo, ki proizvaja socialne krivice, in na drugi ponujanje

alternative: družbenih in institucionalnih mehanizmov za njihovo obvladovanje. Če se opremo na zgodovino, ponuja ta številne dokaze za pomembne premike, tj. napredek v njej, ravno zahvaljujoč njihovem utopičnemu zamišljanju in delovanju. Vendar pri tem njihovega delovanja ni mogoče zožiti na pojav vsakodnevnega aktivizma, ki je sam sebi namen. Tej čeri se lahko (javni) intelektualci izognejo edino tako, da pri svojem delu povezujejo deskriptivne in razlagalne (diskurzivne) postopke, ko predlagajo posamezne rešitve.

Pri tem javna sociologija oziroma kritični (refleksivni) sociologi ne začenjajo z ničelne točke. Na eni strani se lahko oprejo na bogato tradicijo klasičnih socioloških prispevkov, ki sintetizirajo omenjeno deskriptivno in kritično (refleksivno) produkcijo znanja, na drugi strani, v smislu relevantnosti in obojestranske »uporabnosti«, pa je vse to povezano z obstojem zdrave in vibrantne civilne družbe, brez katere bi sociologija doživela usodo alkimije. Sociologija je potemtakem usposobljena za nadaljevanje in tudi nadgradnjo svoje tradicije nasprotovanja tržnemu redukcionizmu in ubikvitarini komodifikaciji (Burawoy, 2013), ki grozita, da bosta uničila družbo in v končni posledici tudi preživetje človeške vrste. Na skupni točki kritike tržnega redukcionizma, ki je v zadnjih dobrih treh desetletjih vladavine neoliberalizma kulminiral v tržni fundamentalizem, so se znašli klasični sociološki misleci, ki sicer predstavljajo različne usmeritve znotraj te vede. Tu imamo v mislih predvsem Marxovo kritiko kapitalizma, Durkheimovo kritiko abnormalnih (sociopatoloških) oblik družbene delitve dela, Webrovo kritiko racionalizma in Parsonsovo kritiko utilitarizma.

Ideja »javnih intelektualcev« je med nekaterimi intelektualci naletela na odpor in ugovore, češ da gre za oksimoron. Nasprotovanja se opirajo na trditev, da intelektualci ne morejo biti »javni«, ker jih to, kar so, dela njihova izločitev oziroma distanca do javnega okolja, brez katere bi ostali prikrajšani za svojo kredibilnost. Z vstopom v javno sfero se ti kompromitirajo kot intelektualci in kot znanstveniki. Zagovorniki »javnih intelektualcev« na drugi strani zatrjujejo, da definicija intelektualcev vključuje uporabo intelektualnih resursov pri njihovem javnem angažiranju. Ne obstaja namreč nekaj takega, kot je »zasebni intelektualec«. Pri tem pa je povsem logično, da intelektualci s svojimi besedami in argumenti išče in se obrača na javnost. Ne nazadnje je tisto, po čemer se intelektualci razlikujejo od znanstvenikov, ravno to, da delujejo prvi predvsem v javnosti oziroma javno.

3.2.4 Chomsky: »odgovornost intelektualcev«

Čeprav se v zvezi z razumevanjem vloge intelektualcev pri Chomskem (1971) največkrat omenja njegova sintagma o »odgovornosti intelektualcev«, pa je ta avtor

previden pri njeni pretirani rabi. Razlog za to je na dlani: predvsem nevarnost zlorabe pri tistih (državi, avtoritarni politiki), ki želijo na različne načine omejevati njihovo svobodo in kritično mišljenje. Poleg tega njihove »odgovornosti« ni mogoče prenašati na področja, na katerih zaradi kompleksne, kontingenčne in fluidne narave vprašanj, s katerimi se ukvarjajo, ni mogoče napovedati in zato tudi ne odgovarjati za nenamerne oziroma negativne (škodljive) posledice njihovih idej in aktivnosti, povezanih z njimi. Če hočemo biti pravični do Chomskega, je treba o njej povedati kaj več.

Zaradi njihovega privilegiranega statusa v družbi in znanja, s katerim razpolagajo, je odgovornost intelektualcev nedvomno dosti večja od tiste, ki bi jo naložili ljudem, ki so za tak privilegij prikrajšani. Chomsky na prvo mesto postavlja poštenost, se pravi odgovornost intelektualcev, da govorijo (in pišejo) resnico ter da razkrinkujejo laži. Ne le politikom, temveč tudi drugim morajo intelektualci velikokrat povedati tisto, kar ljudje sicer neradi slišijo. Chomsky, ki je pogosto tudi za ceno osebnega tveganja zagovarjal radikalna nacional(istič)na gibanja v tretjem svetu, tudi ni skrival, da ni imel pri tem nobenih iluzij o njihovih slabostih in stranpoteh. Na nekem srečanju s palestinskimi intelektualci je na primer Palestinsko osvobodilno organizacijo (PLO) označil za teroristično. Tisti del intelektualne elite, ki služi vsakokratni eliti na oblasti, se v bistvu postavlja na antiintelektualno stališče. Isto pa velja po njegovem tudi za intelektualce, ki jih izključno zanima uklanjanje množičnim medijem in nenehno pridobivanje njihove pozornosti oziroma naklonjenosti. V nekem pogovoru je Chomsky povedal, da govori isto oziroma ne razlikuje med delavcem ali kmetom nekje v Kentuckyju ali novinarjem. Sam se tudi nima za karizmatičnega in vznesenega govornika, še manj pa mu gre za to, da bi svoje poslušalce/bralce spreobračal. Njegov namen je, da ljudi informira in jih pripelje do tega, da sami razmislijo o tem, kaj je resnica oziroma kaj je prav.

Kot navaja Barsky (2007, 320–321), Chomsky najbolj ceni in tudi sodeluje z intelektualci, ki se ne ustrašijo osebnega tveganja, ko vztrajajo pri svojem osebnem prepričanju. V tem smislu vključuje »odgovornost intelektualcev« tudi ta lastnost, da so skromni in da se zavedajo omejitev, pri čemer misli predvsem na močne interese v ozadju družbenega odločanja, na katere naletijo pri svojem delovanju. Pomemben del njihovih prizadevanj mora biti usmerjen v ustvarjanje pogojev v njihovem družbenem okolju (civilna družba), v katerem se bo slišalo besede javnih intelektualcev, in da bo ta igrala vlogo katalizatorjev družbenih sprememb. Pri tem Chomsky ni ujetnik kake rigidne definicije intelektualcev, sploh pa ne tistih, ki jih je mogoče uvrstiti v »mainstream«. Vsaka dovolj široka definicija, če je ta sploh potrebna, bi po njegovem morala upoštevati realne učinke in delo posameznikov, ki stojijo za svojim

prepričanjem in delujejo v družbenem okolju, pogosto ne pod soji medijskih žarometov, in katerih družine skupaj z njimi prevzemajo resno tveganje in plačujejo za njih tudi znatno ceno (ta vključuje fizično in psihično trpljenje).

Chomsky je zaskrbljen nad dejstvom, da se razen častnih izjem veliko intelektualcev zadovoljuje z elitistično vlogo »sekularne duhovščine«, kar predstavlja čaščenje državne religije, skrupulozno pridobivanje profita ter oboževanje tako imenovanega svobodnega podjetništva. V ZDA, kjer je po njegovem mnenju ta vloga v primerjavi z intelektualci v Evropi še očitnejša, liberalno usmerjeni intelektualci niti ne skrivajo, da prevzemajo vlogo propagandistov države s tem, ko mnogi med njimi bodisi neposredno bodisi posredno zagovarjajo stališče, da demokraciji koristi, če živijo ljudje v njihovo dobro v nevednosti. V več drugih delih se je Chomsky – skupaj s Hermanom – (1988) podrobneje ukvarjal s paradoksom, da je »prostovoljno podrejanje«, oprto na dirigirano »produkcijo soglasja« ali s strani najvplivnejših in premožnih interesov (korporacij), sploh mogoče v družbi, ki se ima za netotalitarno, kakršna je ameriška.

Javno delovanje intelektualcev te izpostavlja različnim osebnim diskreditacijam s strani varuhov politične ortodoksnosti. Pri tem so najpogostejše pri roki napadi na njihov karakter (osebni značaj), njihove življenjske izbire in slog, ne nazadnje pa tudi opozorila, da gre za duševno bolne osebe. Žal se taki primeri niso končali skupaj s propadom Sovjetske zveze, v kateri so kritike (disidente) zaprli v psihiatrične ustanove, temveč se s podobnimi primeri prakse, čeprav ne tudi z zapiranjem, srečujemo v demokracijah, ki se ponujajo kot vzorne. Znan je primer Daniela Ellsberga, ki je z objavo *Pentagon Papers* razkril najmračnejše in najbolj kriminalne vidike ameriške vojne v Vietnamu, čemur je za časa predsednika Nixona sledila »kazen«: razkritje Bele hiše, da so se njeni uslužbenci poskušali nezakonito dokopati do Ellsbergovega dosjeja pri njegovem psihiatru.

Na podoben način so v zadnjem času komentatorji, ki so uglašeni z uradno ameriško politiko, opisovali Bradleyja oziroma Chelsea Manninga in Juliana Assangea kot duševno nestabilni osebi. Nobelovega nagrajenca s področja ekonomije Paula Krugmana, ki je neusmiljeni kritik uradne ekonomske politike (še posebej družbeno in ekonomsko rušilne politike varčevanja), iz istih krogov prav tako – kritika, omejena na *ad personam* – demonizirajo na različne načine, da nastopa z agresivnimi stališči, da ne spoštuje integritete tistih, ki jih kritizira, skratka, da gre za osebo, katere argumenti niso verodostojni. Najhujše kritike ali bolje napade pa doživlja Noam Chomsky. Nanj se je zgrnilo vse mogoče: od obsodb, da je zaradi svojih kritičnih stališč do izraelske države antisemit in Jud, ki »sovraži samega sebe« in praktično piše iz »pekla« ter je brez slehernega upanja; nadalje »alfamoški, ki hoče

za vsako ceno zmagati in pri tem uporablja najbolj surove(!) in do kraja poenostavljene argumente», na koncu pa še ta, da njegovo več kot šest desetletij trajajoče delovanje ni v ničemer prispevalo k potrebnim spremembam v svetu in tako naprej. V resnici je seveda nasprotno: na svetu bi težko našli intelektualca, ki je toliko kot Chomsky vplival na politično razmišljanje ljudi o političnih vprašanjih, med njimi predvsem o krivicah in kršenju človekovih pravic, in jih v tej zvezi pozival na državljansko angažiranost. Večina takih kritik ne skriva svoje odkrite namere, da je treba tega vplivnega misleca utišati.

3.2.5 »Zgodovinska resonančnost« intelektualcev v strukturno spremenjeni družbi

Oba obravnavana koncepta, ki pričakujeta oziroma nalagata intelektualcem kritično družbeno angažiranje, izrecno nasprotujeta trditvam, da so z nastopom »konca ideologije« (Bell) in »konca zgodovine« (Francis Fukuyama) praktično odpravljeni sociološki razlogi za njihovo izpostavljeno javno delovanje. Jacoby (1987, 2010, 2012), ki sicer ne verjame, da je kdajkoli obstajala »zlata« doba za intelektualce, je še radikalnejši, ko piše o »zadnjih intelektualcih«, »o svetu brez intelektualcev«, o »slabih intelektualcih« in podobno, ki jih spremljajo očitki konservativcev, da ti ne razumejo »genialnosti trga«, da so »elitistični« in poleg tega ne poznajo ali preprosto ignorirajo empirična dejstva. V Veliki Britaniji in tudi v Združenih državah Amerike je močno zakoreninjeno spoznanje, da je mogoče o pravih intelektualcih govoriti v tujih kulturah, na primer v Franciji. V prvi omenjeni državi sta filozof A. J. Ayer in George Orwell celo postavila pod vprašaj sam koncept intelektualca.

Če izginejo intelektualci, se zastavlja vprašanje, kdo bo usmerjal javno mnenje. Franz (2007, 102) spomni na odgovor Friedricha von Hayeka, ki s svojim brezkompromisnim zavračanjem ekonomskega planiranja zatrjuje, da prava svoboda temelji na intelektualni skromnosti v korist »superiorne inteligence trga in na njem oblikovanih cen«. Ob tem Franz dodaja opozorilo Karla Polanyija, da je reduciranje intelektualcev na eksperte z namenom zagotavljanja optimalne svobode v bistvu utopični ideal, ki pa ga prav tako vsiljuje oseba, ki ne more ubežati pred tem, da nosi sama (javno) breme intelektualca.

Intelektualci se po Judtu (2012) ne bi smeli izneveriti (morali bi torej sprejeti to breme) tisti izbiri njihovega javnega delovanja, ki je po njegovem »zgodovinsko resonančno« in ki kot tako zagotavlja njihov vpliv v družbi. Zavzemanje za končanje ali vsaj postopno odpravljanje erozije demokracije in človekovih pravic ostaja še naprej velika priložnost, izziv in odgovornost. V zvezi z demokracijo se lahko

po(d)učimo od starih Grkov, ki so vedeli, da je večja verjetnost, da bo demokracija namesto totalitarizmu, avtoritarizmu ali oligarhiji podlegla skorumpirani različici same sebe. V tem smislu bi morali intelektualci zapolniti velik in zevajoči družbeni prepad med tistimi, ki vladajo, in onimi, ki se jim vlada.

V »času koncev« (Kingsnorth, 2013), po padcu berlinskega zidu (1989) in zlomu državnih socialističnih sistemov se je, kot ugotavlja predsednik Irske, sociolog in pesnik Michael D. Higgins (2012), udejanjila utopična distopija desnice: politiki in posledično vlogi javnih intelektualcev je zdaj v skladu z nauki Friedricha von Hayeka in Karla Popperja preostala le še vloga, ki je podrejena delovanju nereguliranega prostega trga. Pri tem se intelektualcev ne sprašuje več, ali je kaj dobro ali slabo, temveč, ali nekaj deluje (učinkovitost) ali ne deluje (neučinkovitost). Higgins (ibid.) opozarja, da smo v tej zvezi prezrli sporočilo Bertranda Russla v knjigi z naslovom *Power: A New Social Analysis*, ki jo je izdal leta 1938, o čemer pa je tudi predaval že dve leti prej, v kateri je napovedal manipulacijo politikov z množicami oziroma z njihovim kolektivnim dirigiranjem: »Če zberete množico, še posebej pa, če igra pri tem glasba, lahko to prepričate, v karkoli hočete«.

Po Higginsu smo se danes znašli v intelektualni krizi, ki je precej resnejša, kot pa je mogoče reči za ekonomsko oziroma finančno krizo. Higgins v zvezi s tem omenja kanadskega filozofa Charlesa Taylorja, da ni glede na katastrofalno stanje, ki zadeva družbo in njeno socialno kohezijo, nič bolj iracionalnega kot je neregulirani prosti trg. Posledica tega je ukinjanje produktivnega sožitja med državo in njenimi državljani, v skrajni posledici pa se izteče v zanikanje javne sfere v korist z ničimer omejene vladavine prostega trga – to pa potegne s seboj tudi postopno odpravljanje demokracije. Lillegard in Samalavicius (2012) poleg tega razširita odgovornost za intelektualno krizo še na konformizem intelektualcev, tj. zlorabo kritičnega mišljenja, ki se razkriva v vse bolj razraščajočem in modnem relativizmu. Sem lahko uvrstimo tudi tiste intelektualce, ki si nadenejo masko »levičarskega« ali »desničarskega« idealizma, da bi zabrisali svoje brezobzirno in brezvestno zasledovanje izključno sebičnih (bodisi materialnih bodisi statusnih) koristi.

Današnje vloge intelektualcev ni mogoče misliti mimo razsvetljenskega projekta, tj. preseganja njihove specifične (profesionalne) izkušnje z razumom, racionalnostjo, znanostjo in s svobodo. Šele iz zavezanosti tem univerzalnim načelom lahko intelektualci, kot zatrjuje Bourdieu (1988), govorijo in delujejo v imenu celotne družbe – »vest družbe« in se na ta način izognejo partikularističnim skušnjavam, na katere je opozarjal Benda. Strukturne družbene spremembe, ki jih lahko prepoznamo v marketizaciji, profesionalizaciji in institucionalizaciji intelektualnega življenja (Furedi, 2006, 38, 43), prispevajo k zatonu tradicionalnega kritičnega

intelektualca, čeprav ne tudi k njegovemu dokončnemu »koncu«, kot se eni bojijo in upajo drugi – oboji iz intelektualnih vrst.

Tak »konec« pa moramo v tem smislu razumeti tudi kot priložnost za izumljanje nove vloge za intelektualce v »tržno« dirigirani in strukturno predelani družbi. V času, ko je za izobraževanje, znanje in intelektualno delo še vedno veliko, če ne še večje povpraševanje kot kdajkoli prej, je tako upanje na realnih tleh. Ena od zadnjih ponudb na intelektualnem »trgu«, ki ta optimizem upravičuje, je zagotovo razvijajoča se paradigma »javnega intelektualca«, ki utegne zgodovinsko nihalo »intelektualca – interpreta«, če si sposodimo Baumanove besede (1987), ponovno zavihteti k »intelektualcu – zakonodajalcu«. Najprepričljivejši znak v tej smeri je, ko se intelektualci zavejo svoje odgovornosti do družbe ter v skladu s tem spoznanjem sprejmejo izziv vplivanja in oblikovanja javnega mnenja.

3.3 Paradoks javnih intelektualcev

Obdobje, v katerem so intelektualci predstavljali glavno moč političnega nasprotovanja, se je umaknilo v preteklost.

Eric Hobsbawm

Človek s prepričanjem ima odgovor na vsa vprašanja. S prepričanjem se najbolje zavaruje pred resnico.

Max Frisch

Gornja trditev švicarskega pisatelja, dramatika in arhitekta Maxa Frischa je izziv za avtentične intelektualce, pri čemer mislim v prvi vrsti na tiste, ki uporabljajo kritično mišljenje s ciljem, da se približajo resnici. V eseju z naslovom Paradoks javnih intelektualcev je leta 2012 preminuli britanski zgodovinar Eric Hobsbawm prepričljivo dokazoval zaton družbene vloge intelektualcev. V »kratkem dvajsetem stoletju« so intelektualci na različnih straneh sodelovali v pravicah »verskih« ideoloških bojih in revolucijah. V tem smislu lahko govorimo o izpostavljenih javnih posameznikih, lahko bi uporabili izraz »težkokategorniki«, in sicer, da so najprej zagovarjali ali/in se angažirali na strani antifašizma, pozneje pa aktivno sodelovali v sistemu izgradnje državnega socializma.

Gre za njihovo »zlato« obdobje po koncu druge svetovne vojne in vse do padca komunističnih (socialističnih) sistemov, ki ga intelektualci verjetno ne morejo in niti ne bodo več ponovili, vsaj ne na enak ali podoben način. Njihovo vlogo so po Hobsbawmu najbolj zaznamovala nasprotovanja jedrskemu oboroževanju njihovih

in ne samo njihovih držav ter imperialne vojne stare Evrope in novega ameriškega imperija (Alžirija, Suez, Kuba in Vietnam) in upiranje stalinizmu Sovjetska okupacija Madžarske, Češkoslovaške in Afganistana). Najbolj pogosto omenjeni intelektualci, povezani s temi boji so: Bertrand Russell, Benjamin Britten, Henry Moore, E. M. Forster, E. P. Thompson, Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Noam Chomsky, Aleksander Solženicin, Andrej Saharov.

3.3.1 Kje so karizmatični intelektualci?

Ti časi so danes preteklost in težko bi na prste dveh rok prešteli karizmatične intelektualce, ki bi danes uživali tako slavo in nagovarjali družbena gibanja ter nasploh širšo civilno družbo, kot se je dogajalo v drugi polovici prejšnjega stoletja. V času razmaha množične zabavne industrije in množičnega izobraževanja so »slavni« ljudje (celebrities) na primer Bono ali Eno in osebnosti iz filmskega sveta, poleg tega pa so socialna omrežja in druge zvrsti informacijske tehnologije pomnožili število osebnih zgledov, vrednih posnemanja. V tem smislu je mogoče govoriti o »egalitarizaciji« in »banalizaciji« (sekularizaciji?) prejšnje intelektualne »karizme«.

Gotovo bi bilo težko iskati razloge ali oziroma vzroke za »zaton intelektualcev« v njihovi kolektivni, čeprav subjektivni odločitvi, se pravi ponovni »izdaji« intelektualcev (Julien Benda, 1959) v prvi polovici prejšnjega stoletja. Tako razlago bi lahko prej pripisali zagovornikom »teorije konspiracije«. Bolj na mestu je razlaga, ki jo je ponudil Hobsbawm, ki jo je kot odlični zgodovinar oprl na sociološko razumevanje. Gre za to, da so ideologi (in politiki) proti koncu dvajsetega stoletja prepustili (kritično) racionalno presojo in angažiranje za družbene spremembe in zagotavljanju bolj ali manj stalnega ravnovesja družbe avtomatizmu (avtopilotu) racionalno delujočih posamezniku, ki maksimizirajo svoje in družbene koristi na ta način, da se prepustijo neomejenemu in dereguliranemu trgu. Depolitizacijo državljanov – ne le intelektualcev – v svetu zahodnih demokracij je mogoče razumeti, ne pa tudi opravičiti, ker se je odvijala v času ekonomske rasti in triumfa potrošniške družbe. Staro družbeno pogodbo, ki je vsaj v formalnem oziru temeljila na demokratičnem idealu atenske *agore*, je agresivni pohod neoliberalne globalizacije zamenjalo »nakupovalno središče«, ki nima nič skupnega ne s kakršnokoli zgodovinsko »agoro« in še manj z demokratičnim idealom.

Danes je nepredstavljivo, da bi na primer globalno znan intelektualec imel govor pred delavci v kakšni tovarni, kot ga je imel leta 1970 Jean-Paul Sartre v tovarniški hali v Billancourtu blizu Pariza, kjer so delavci izdelovali avtomobile za Renault. Tam jim je Sartre povedal, da je treba, tako kot v preteklosti, ponovno vzpostaviti

zvezo med intelektualci in delavci (delavskim razredom). Res pa je, da je bilo to revolucionarno obdobje, ko so se v javnosti pogosto slišali pozivi, da se morajo intelektualci odločiti, na katero stran se bodo postavili. Kot so storili Slavoj Žižek, Judith Butler in Cornel West v parku (Zucotti) v New Yorku, dandanes globalno prepoznavni intelektualci nagovarjajo javnost, ki ni strogo razredno določljiva, na primer industrijski delavci, najbližja oznaka bi bila »srednji razred« ali tudi državljani, ki razpolagajo s »kulturnim kapitalom«. Medtem ko je Sartre govoril v »okupirani« (zasedeni) tovarni, so omenjeni intelektualci govorili v »okupiranem« (zasedenem) parku.

Je pa med prvim in drugimi še ena in pomembna razlika, kot ugotavlja Razmig Keucheyan (2014): medtem ko je Sartre (isto pa je bolj ali manj veljalo tudi za druge angažirane intelektualce tistega časa), ki ne le, da ni bil član katerekoli delavske organizacije, tudi ni pripadal kaki akademski ustanovi in je načelno nasprotoval in oziroma bil nezaupljiv do vseh buržoaznih institucij (kot je znano, je zavrnil tudi Nobelovo nagrado), pripadajo Žižek, Butlerjeva in West akademskemu svetu, kar je razumljivo, če pomislimo, da pripada danes monopol produkcije kritične misli univerzitetnim ustanovam.

Za Antonija Gramscija bi bilo to nekaj povsem logičnega in razumljivega, ker je bil prepričan, da ima politično gibanje prihodnost le v primeru, da poleg svoje kolektivne aktivnosti poseže tudi na področje produciranja kolektivne misli in znanja. Poleg vzpostavljanja »začasnih avtonomnih con« je treba po njegovem izumljati tudi institucije »posredovanja«, ki zagotavljajo interakcijo med teorijo in politično prakso. Gramscija potemtakem ne bi presenetilo, da so na primer facebook, twitter in podobna »orodja« proizvedli le malo, če sploh, novih idej, in da so te prišle iz revij (New Left Review in druge) od posameznikov (omenimo samo Noama Chomskega, Zygmunta Baumana, Antonija Negra, Alaina Badiouja, Lea Panitcha, Michaela Burawoya, Howarda Zinna), ki pripadajo minuli eri in bi jih imeli nekateri glede na njihovo »starost« za staromodne. Še vedno pa je iz preteklega in sedanjega intelektualnega življenja mogoče izluščiti dragoceno spoznanje, da (pri) dobivajo intelektualci svoje ideje »od spodaj« in »od zunaj«, s čimer potrjujejo (dokazujejo) kolektivno naravo njihove intelektualne dejavnosti.

3.3.2 »Normalizirani intelektualci«

Vendar zaton družbenokritičnih in angažiranih intelektualcev ni isto kot zaton znanja in vednosti, ki jih producirajo visoko izobraženi člani družbe. Živimo namreč v informacijski družbi, v kateri, kot se je tega dobro zavedal tudi Hobsbawm,

smo priča eksponencialni rasti znanja in institucij (univerz), ki pridobljeno znanje ustvarjajo in diseminirajo. V tem smislu je sodobna družba, predvsem njena produkcija in ekonomija, bolj kot kdajkoli doslej v njeni zgodovini, odvisna od intelektualne sfere in njenih aktivnosti.

Zaradi nevidene revolucije na področju nešteto krat povečanih interakcij med ljudmi so se enormno povečali njihova usposobljenost in potenciali za delovanje s pomnoženimi učinki na celotno družbo. Na drugi strani hrani aktualna kriza pesimizem v zvezi z negotovo in nestanovitno prihodnostjo obstoječega ekonomskega sistema, še posebej pa v zvezi s kritičnimi okoljskimi razmerami, ki grozijo ne le naravnemu biološkemu sistemu, temveč tudi celotni človeški civilizaciji. Zato potrebujemo danes bolj kot kdajkoli prej novo znanje in družbeno mobilizacijo intelektualnih energij, brez katerih čaka človeštvo neizogibna kataklizma. K temu pa je treba dodati bolj prepričljivo povezanost med akademsko izobraženimi sloji in preostalimi državljani – civilno družbo, da se bojo uspešneje zoperstavili grozeči eri politične iracionalnosti.

Axel Honneth je v knjigi *Patologije razuma* (2007) ponudil širšo paradigmo prepoznavanja intelektualcev kot družbenih kritikov. Vanjo vključuje tako imenovanje »normalizirane intelektualce« in »družbene kritike«, ki zavzemajo marginalno vlogo. Prvi so se uspešno umestili v demokratično javno sfero, medtem ko se pri drugih kaže večja vztrajnost in časovna trajnost, ki ju pri »normaliziranih intelektualcih« pogrešamo glede na to, da ti izgubljajo svoje intelektualne energije v praktično vsakodnevni intervencijah v aktualna politična in kulturna dogajanja. V tej zvezi Honneth, ki pri tem povzema ameriškega političnega filozofa in javnega intelektualca Michaela Walzerja, opozarja na problem, da družbena teorija ne daje zadostne podlage za prepričljivo družbeno kritiko. Zato nas nek družbeni kritik prej prepriča zaradi svojih osebnih kvalit in naših (ne)preferenc do njega in ne zaradi kakovosti teoretičnih argumentov.

Oba, Honneth in Walzer, sta svoje razumevanje in razmišljanje o vlogi intelektualcev oprla na Schumpetrovo (1942) razpravo z naslovom *Sociologija intelektualcev*. V njej je Schumpeter napovedal nekaj, kar se je v naslednjih desetletjih povsem potrdilo: dejstvo, da sta ekspanzija izobraževanja in medijev kritično povečala število intelektualcev. Ti so potem na eni strani bistveno spremenili in zasedli dotedanjo politično javno sfero in na drugi strani prispevali k njeni nadaljnji nazorski pluralizaciji. Za obravnavanje javnih (družbenih) vprašanj je bilo odlej naprej značilno, da se je vanje vključevalo vedno več ekspertnega znanja in refleksivnega (pre)izpraševanja. To dejstvo seveda postavi pod vprašaj različne apokaliptične sodbe o »koncu intelektualcev«, ki spominjajo na podobno preuranjene napovedi o »koncu zgodovine« ali »koncu ideologije«.

3.3.3 Žrtve naivnega optimizma

Intelektualce, ki jih lahko razvrstimo med »generaliste« in »specialiste« glede na njihov spoznavni in interesni domet, lahko, zahvaljujoč Schumpetrovemu uvidu, najdemo najmanj na štirih področjih njihovega delovanja in ustvarjanja: v medijski industriji, v številnih *ad hoc* komisijah, ki jim je naloženo raziskovanje/reševanje posameznih družbenih problemov, v strankah, verskih ustanovah in sindikatih in ne nazadnje med pisatelji, umetniki ter nezaposlenimi ali samo prekerno zaposlenimi izobraženci, ki prav tako od časa do časa pritegnejo pozornost javnosti. Taka bolj kompleksna in razvejana slika »mobilizacije« intelektualcev je prepričljivo potrdilo ponujenega argumenta o tem, da smo priča »normalizaciji intelektualcev«. To empirično dejstvo pa seveda še ni prepričljivo dokazilo za to, da v resnici živimo v družbi ali družbah, v katerih se ključne družbene odločitve sprejemajo na temelju robustne demokratične deliberacije.

Več avtorjev, med njimi je najbolj glasen Jean-Louis Fabiani (2014), izraža dvom o demokratični kondiciji javne sfere in to posebej v času nekaj desetletne prevlade neoliberalizma, v katerem je bila realno obstoječa participativna demokracija prisiljena prepustiti svoje mesto hegemoniji finančnega kapitalizma. Številni intelektualci so žrtve naivnega optimizma, ko verjamejo, da bodo aktualni uporji (Arabska pomlad, Okupirajmo Wall Street in drugi podobni dogodki v svetu) pripeljali do reanimacije demokracije in posledično do demokratično profilirane javne sfere. Tak pretirani optimizem ne posveča dovolj pozornosti dejstvu, da je neoliberalna politika premočno (strukturno) utrdila svojo politično, ekonomsko ter finančno moč. Tj. tisto, kar je za intelektualce (in ne samo za njih) še posebej relevantno, da se hegemonija neoliberalizma predvsem kaže tudi kot neenak dostop do simboličnih resursov in pri odločanju o zadevah, ki so eksistencialnega pomena za družbo. S tem so bili kritično načeti tisti ključni temelji družbene konverzacije, ki je v sociološkem in zgodovinskem pogledu pripeljala do pojavnosti moderne družbe. V takih razmerah intelektualci pogosto, če si sposodimo metaforo Spinoze, spominjajo na »koncept psa, ki ne laja«.

Fabiani postavlja oba agensa, se pravi izpostavljene intelektualce in nova družbena gibanja v zgodovinsko spremenjen kontekst v Evropi. Tega določa nekaj novih determinant, ki v preteklosti niso igrali omembe vredne vloge. Najprej omenimo demokratično utrujenost (*democratic fatigue*), ki se posebej v nekdanjih socialističnih državah, čeprav ne samo tam, v navezavi z globalno finančno krizo in množično korupcijo izteče v nadpovprečno apatijo. Zaenkrat niti javni intelektualci niti drugi akterji civilne družbe niso iznašli učinkovitega diskurza, s katerim bi demokratični aktivizem in ustrezna kritična intervencija spodnesla tla ceneni estetizaciji politike,

ki ga uporabljata vzpenjajoči se populizem in agresivni nacionalizem v evropski politični areni. V tem času je težko napovedati, ali ponujeni odgovori, ki prihajajo iz akademskega in poslovnega sveta, obetajo nujen transformacijski obrat politike. Alternativna politična paradigma »odprte družbe«, ki jo je propagiral Karl Popper, je preveč abstraktna zamisel, da bi se lahko uveljavila kot realno obstoječa, vendar ne kaže nič bolje niti kljub pozivanju poslovnega Georga Sorosa k oživljanju »nove socialne demokracije«.

3.3.4 O naravi razmerja med politiko in znanjem

Problem razmerja med intelektualci in politiko je eno od ključnih vprašanj, ki si ga je moral in si ga mora zastaviti vsakdo, ki se aktivno vključuje v deliberacijo o političnih usmeritvah določene družbe, na katere hoče vplivati. Francoski pisatelj Albert Camus, ki se je rodil v Alžiriji, je za razliko od Jean-Paula Sartra pokazal večjo previdnost pri političnem angažiranju (Thomas Meaney 2013). Camusevo razumevanje odgovornosti intelektualcev, ki jo je sicer sprejemal, je vključevalo tudi trditev, da morajo intelektualci tudi vedeti, kdaj je treba molčati. V tem smislu je Camus praktical držo, ki se je opirala na moralni stoicizem in netolerantnost do iluzij. Paradoks je, da je Sartre, ki je meščanskega porekla, romantiziral proletarijat, medtem ko je Camus, ki je izhajal iz proletariata (njegova mati je opravljala delo čistilke) bil v tem pogledu do Sartra in drugih francoskih intelektualcev kritičen ali pa je bil tiho, pri čemer pa ne smemo spregledati tega, da se je pri svojem javnem delovanju pogosto angažiral na strani (ekonomske) pravičnosti in enakosti, kar naj bi pripomoglo h končanju revščine in nasilja.

Občutljivo vprašanje, o katerem je govor, pa si moramo zastaviti tudi širše: kakšna je pravzaprav narava razmerja med politiko in znanjem? Politika kot gola moč običajno konča v improvizaciji s skrajno negativnimi posledicami za družbo. Po Michaelu Ignatieffu (2014) dajejo ideje in znanje politiki, predvsem pa voditeljem, neko prepoznavno usmeritev in vpliv na družbene procese. Ali dajejo politiki, na primer, prednost socialni državi (pravičnosti) ali profitu (trgu) je poleg njihovih interesov povezano z njihovo idejno ali ideološko pripadnostjo nekemu avtorju ali teoretiku. Vzemimo samo dva zgodovinska primera: medtem ko se je v času prve velike svetovne ekonomske krize ameriški predsednik Roosevelt s svojo politiko New Deala oprl na progresivne ekonomiste, sta Ronald Reagan in Margaret Thatcher izbrala izrazite konservativce, med njimi predvsem Friedricha Hayeka in Milтона Friedmana. Politika oziroma politiki nikoli ne delajo ali živijo v nekem intelektualnem vakuumu, čeprav je po drugi strani res, da se volivci v času krize, s kakršno se soočamo v tem času, hitro obrnejo na demagoge (populiste), ki ponujajo

lažne obljube in za katerimi ne stoji nobeno avtentično znanje ali prepoznavni (akademski) teoretik.

Konservativni avtorji (David Brooks 2014) poudarjajo nekompatibilno naravo politike in akademske profesije. Pri tem izpostavljajo, da se pri prvi besede uporabljajo z namenom, da nagovarjajo in povezujejo (skupine) ljudi, medtem ko gre pri akademskem delu za prepričevanje ali odkrivanje. Politika je usmerjena k fizični dejavnosti, nekakšna »karizmatična zvrst atletike«, pri čemer si politiki prizadevajo dokazovati, da jim gre za ljudi. Nadalje, cilj akademskega dela je odkrivanje brezčasnih resnic, politika je nasprotno določena s časom, natančneje s prepoznavanjem, kdaj je pravi čas za nek predlog (stališče). Akademik zavzame neko stališče v skladu s tistim, v kar verjame, v politiki je ključno, da se diferenciraš od svojega nasprotnika, da v končni posledici zavzameš svoje mesto na osi razlikovanja levega in/od desnega. Politik, ki bi na svojem področju zasledoval vrednote, za katere se v akademskem svetu nagrajuje in ceni, vzemimo iskrenost, intelektualna natančnost in pripravljenost, slediti neki ideji do njenega logičnega zaključka, bi bil hitro ob svojo kariero itd. Brooksovo raziskovanje obeh potrebnih in nujnih sfer človekovega in družbenega delovanja je seveda idealno tipska in kot taka prepričljiva le do določene mere. Do nje smo ali moramo biti kritično zadržani, njena uporabnost velja lahko le v primeru, ko smo jo v konkretnih primerih preizkusili z ustreznim metodološkim in analitičnim pristopom.

3.3.5 Kontaminiranost z relativizmom

Politika ni edina, ki kontaminira odgovorno vlogo intelektualcev, da opustijo kritično in refleksivno držo. Drugi »sovražnik« javnega in odgovornega angažiranja intelektualcev, če parafraziramo Popperja, pa je priklanjanje relativizmu. Ta se kaže v zavračanju oziroma nepriznavanju, da bi obstajale kakršnekoli, tudi moralne ne (»ni mogoče delati moralnih sodb«), resnične in univerzalne vrednote ali resnica: vse je vprašljivo in kot tako diskutabilno, vsako razmišljanje, ki je »kontaminirano« z univerzalizmom, pa je kot tako »subjektivni« pogled in v bistvu sumljivo (Almantas Samalavičius 2012). Akademiki in/ali oziroma intelektualci, ki so naklonjeni relativizmu, sicer ne grejo tako daleč, da bi enačili družbo suženjstva z družbo, ki ga ne pozna, ali da bi zanikali, da predstavlja izboljšani družbeni status žensk moralni napredek. To seveda pomeni, da imajo »relativisti« določen problem z elementarno logično presojo. Relativizem sicer ni nov pojav v zgodovini družbene in filozofske misli, če pomislimo na sofiste v petem stoletju pred našim štetjem. V današnji humanistiki in družbenih vedah ga lahko prepoznamo v različnih verzijah »post-moderne« misli, na primer v historicizmu in socialnem konstruktivizmu.

Zaslužni ameriški filozof Norman Lillegard (Samalavicius, 2012, 5) je spomnil na afero Sokal. Leta 1996 je fizik Alan Sokal, ki dela na Univerzi v New Yorku, v »postmodernem« stilu objavil »znanstveni« članek v reviji s področja kulturnih študij z naslovom Kvantna gravitacija. Uredniki te revije sploh niso ugotovili, da je šlo za potegavščino oziroma parodijo, v kateri se je avtor članka pošalil na račun postmodernizma. S tem dejanjem je Sokal uspešno demonstriral prevladujoče zaničevanje (nekaterih) postmodernistov do resnega in kompetentnega argumentiranja (raziskovanja) ali bolj konkretno za zamenjavo zasledovanja resnice z ideologijo, kar odpira na stežaj vrata negativnim političnim in družbenim procesom.

V nekaterih intelektualnih krogih (od akademskih do kulturnih ustanov) je mogoče upravičeno govoriti o konjunkturi in celo prepoznavni hegemoniji relativizma (oziroma postmodernizma), ki je (pre)močno načel kritični potencial intelektualcev kot izpostavljene in odgovorne družbene skupine. Rob Jenkins (2014) sicer ne podcenjuje vloge, ki ga ima pri marginalizaciji intelektualcev relativizem, vendar pripisuje pri tem pomembno vlogo tudi discipliniranju in ustrahovanju »zaposlenih« intelektualcev v akademskih in raziskovalnih ustanovah. Metode, ki se pri tem uporabljajo, so različne od tistih, ki jih poznamo iz avtoritarnih držav, vendar niso njihovi dolgotrajni učinki zaradi tega nič manj zanemarljivi. Namen discipliniranja intelektualcev je predvsem v tem, da se ti ne bi oglašali v javnosti oziroma njihovi nezaželenosti pri izvajanju vloge javnega intelektualca. Primanjkljaj javnih intelektualcev pripisuje Jenkins tako imenovanemu »sindromu Caggart« iz zgodbe Hermana Melvilla Mornar Billy Budd, malemu disciplinskemu podčastniku na ladji, ki ni maral »privlačnega mornarja« Billyja Budda samo zaradi tega, ker je bil priljubljen med vsemi drugimi. Dodajmo, da tega sindroma v eni od njegovih specifičnih manifestacij, ni težko pogrešiti tudi v slovenskem občestvu (nevoščljivost).

Vseh intelektualcev – in to iz različnih razlogov in v različnih kontekstih – ni mogoče disciplinirati ali ustrahovati. Večina (?) se ukloni ali je raje tiho, medtem ko nekaterih, razen v primeru fizične odstranitve ali zaporne kazni, vendarle ni mogoče ukrotiti. Spomnimo samo na nekaj izmed njih: na aktivnosti Alberta Einsteina za nuklearno razorožitev in svetovni mir; na boj Nelsona Mandele proti rasizmu v Južni Afriki in onkraj nje; na boj Andreja Saharova in Aleksandra Solženicina proti sovjetskemu totalitarizmu in konkretno za človekove pravice; na Noama Chomskega, ki opozarja na to, da morajo intelektualci zaradi svojega privilegiranega položaja v družbi, razkrivati laži – govoriti resnico oblastnikom (primer ameriške vojne v Vietnamu in v drugih državah) in to tudi stalno predstavljati javnosti; in številni drugi.

3.3.6 »Nebogljene tehnokrati«

Kar zadeva govoriti resnico ljudem na oblasti (politični moči) in (ne)posredno ljudem, imamo v zgodovini različne idealno-tipske primere, kot prepričljivo piše Raphael Sassower (2014, 1–21). Arhetipski primer Sokrata iz stare Grčije je prinesel izkušnjo, ki je ni mogoče pozabiti in tudi ni pozabljena: da si zaradi resnice, ki jo je kdo naslovil na oblastnike, bil ob glavo. Mesto, ki je bilo znano in celo slavno po tem, da je prakticiralo svobodo govora, je na smrt obsodila misleca, ki ni počel nič drugega, kot da je to pravico uporabil. Sokrat je za pravico plačal z življenjem, kar je danes redka, če sploh, izbira intelektualcev, četudi je cena tokrat bistveno manjša: izgubljeno delovno mesto, upočasnjeno karierno napredovanje ali skrb za dobrobit družine. Sokrat zato še vedno ostaja primer vzorne vloge (role model), ki se ne bo nikoli iztekla.

Intelektualcem kot posameznikom in »privilegiranemu« (Chomsky) družbenemu sloju tak položaj ni zagotovljen za vse čase. Zanj se morajo ali bi se morali permanentno bojevati. Pri tem jim je lahko v stalno oporo, kot predlaga Sassower (2014), Platonova metafora jame iz njegove Republike, kjer nastopajo podobe v obliki senc na jamski steni in ne tisto, kar te podobne v resnici predstavljajo. Sokrat je svetoval Glaukonu, da morajo ljudje zlesti iz jame, če se hočejo osvoboditi, čeprav jih bo pri tem sonce najprej zaslepilo, pozneje pa se bodo navadili gledati v sonce in celo spoznati resnični svet. Preko dve tisočletji je Platonova metafora jame predstavljala ideal izobraževanja in znanja, ki je premagovalo omejitve, ki so jih narekovali jamski zidovi.

Sassowerja danes skrbi, ker je bilo Platonovo spoznanje, kako priti do resnice, koncem dvajsetega stoletja in na začetku enaindvajsetega postavljeno pod vprašaj. Zato si je v tej zvezi zastavil dve ključni vprašanji: kako vemo, ali smo zapustili jamo, in kako razločiti resnico, do katere smo se dokopali, od resnic(e) drugih? Komu lahko sploh še zaupajo intelektualci in kdo lahko zaupa intelektualcem? V času, ki ga zaznamujejo kompleksnost, kontingenčnost, fluidna družbena stanja (Zygmunt Bauman 2000) ter kompresija časa in prostora (globalizacija), je težko, bolj kot kdajkoli prej v zgodovini, definirati ali poiskati novo vlogo intelektualcev pred javnostjo, ki je: »nemirna, skeptična in tudi naivna«.

Vprašanje je, kako bodo intelektualci zmogli ta izziv, če spomnimo na znano izjavo Jean-Paula Sartra (Frank Furedi, 2006, 25), da so se intelektualci, vsaj v Franciji, ki je predstavljala paradigmatični primer njihovega angažiranja v vlogi družbenih kritikov, spreobrili v »nebogljene tehnokrate«. V zadnjih nekaj desetletjih, ki sovpadajo z vzpostavljanjem hegemonije neoliberalizma, smo vstopili v novo obdobje – tega

Jeremy Gilbert (2014, 31–33) poimenuje »kompetitivni individualizem«, ki ima za posledico amputacijo tiste zgodovinske vloge intelektualcev, ki so jo ti razumeli kot družbeno kritično, če že ne »družbeno ali politično subverzivno«. »Kompetitivni individualizem« namreč implicira (ideološko pogojeno) prepričanje, da družbeni odnosi niso konstitutivna sestavina in determinanta nekega posameznika, sploh pa ti niso produkt družbenih razmerij. Ta se kvečjemu »zgodijo« (happen) posameznikom, sploh pa nimajo družbena razmerja veliko, če sploh, opravi s socialno identiteto posameznikov ali pri določanju njihovega družbenega položaja. Zagovorniki bolj umirjenega kompetitivnega individualizma tu in tam dopuščajo, da posamezniki ne morejo povsem mimo družbenih odnosov (razmerij), vendar mora ostati njihov horizont mišljenja in delovanja posameznika v končni posledici neodvisen ter le v omejenem obsegu prepoznan na abstraktni eksistencialni ravni.

3.3.7 Spremenjena konfiguracija politične moči

Poleg aktualnega neoliberalnega stojijo intelektualci še pred drugim in težjim izizivom, ki se nanaša na (končni) domet njihove kritične družbene vloge: problemi, s katerimi se soočajo, niso niti omejeni niti rešljivi v okvirih nacionalne družbe, temveč imajo bolj ali manj vsi globalno razsežnost. Čas, ko se je njihova uspešnost merila v skladu z logiko, ki jo je določal, če se opremo na znano sintagmo nemškega družboslovca Ulricha Becka (2000), »metodološki nacionalizem«, so nepreklicno minili. Šele za nazaj bodo lahko prihodnje generacije zgodovinarjev pisale zgodbe o tem, kako so intelektualci, če bodo preživeli kot privilegirana in avtonomna družbena skupina, izkoristili nove priložnosti v »metodološkem globalizmu« v odvijajočem se 21. stoletju.

Gre za enega od ključnih paradoksov tega časa, ki se mu intelektualci, če se omejimo samo nanje, ne bodo mogli izogniti: nespodbitno dejstvo, da se je realno obstoječa in učinkovita vladavina še vedno organizirana na nacionalni (državni) in regionalni oziroma lokalni ravni, zaradi česar, kot se je duhovito izrazil nek govorec, smo najmanj za »pet Einsteinov« oddaljeni od implementacije alternativne globalne strategije. Na eni strani imamo še vedno državocentrični (vestfalski) mednarodni red in na drugi strani ubikvitarno delujoče finančne ustanove, ki skupaj s peščico naddržavnih korporacij upravljajo z globalno ekonomijo, medtem ko lahko o svetovni vladi, tako kot nekoč Immanuel Kant, še vedno sanjamo. Ti dejanski »vladarji planeta« tako namerno kot nenamerno vzpostavljajo nov svetovni red – geopolitično realnost, v kateri je za demokracijo (aktivno civilno družbo in javne/odgovorne/kritične intelektualce) na voljo malo prostora za njihovo demokratično deliberacijo in učinkovito delovanje. Ta prostor svobode in akcije intelektualcem seveda nikoli

ne bo padel z neba, temveč si ju bo treba preprosto izboriti, namesto da bi se, kot pišeta David Held in Charles Roger (2013, 192), sprijaznili z obstoječo konfiguracijo politične moči v nacionalnem in globalnem prostoru.

4 Namesto sklepa: humanistika v času globalne hegemonije neoliberalizma

*Z imaginacijo, razpravljanjem in kritičnim mišljenjem humanistične vede
trasirajo pot k uspešnemu življenju. ... znanosti odkrivajo eksaktno znanje,
medtem ko iščejo humanistične vede – modrost.*

Richard J. Franke

*The sense of danger must not disappear:
The way is certainly both short and steep,
However gradual it looks from here;
Look if you like, but you will have to leap.*«

W. H. Auden

Najbolj pogosti besedi, ki jih ta čas prebiramo v zvezi s humanistiko, sta »kriza« in »zaton«. Tej diagnozi stanja, v katerem se je znašla humanistika, je težko oporekati. Vzroki zanj so številni in vsak izmed njih je kompleksen. Sociologi jih običajno strnejo v spoznanje o vedno slabšem ekonomskem (materialnem) položaju srednjega razreda, pri čemer izpostavljajo predvsem kulturni segment srednjega razreda, ki je imel močan interes do vsega tistega, kar predstavlja humanistika.

4.1 Ali bo humanistika preživela?

Sicer pa so resno skrb v zvezi z negotovo usodo humanistike pokazali že pred dobrimi sto leti, med njimi omenimo klasičnega sociologa in ekonomista Thorsteina Veblena. Drugi so bili bolj prizanesljivi pri svojih napovedih, ko so sicer verjeli, da bo humanistika preživela, vendar ne nujno na univerzah, ki jih utegne preživeti. Današnji trendi brutalne marketizacije univerz dajejo prav takšnim napovedim, pri čemer imam v mislih transformacijo ideje Humboldtove raziskovalne univerze v neoliberalno »McUniverzo« in njeno prilagajanje komercialnemu etosu in organizacijskemu ustroju korporacij, kar se vse odvija pod geslom »bolonjskega procesa«. Njegov produkt, kot prepričljivo analizira William Deresiewicz (2014), predstavlja dosežek odličnosti in popolnosti, vendar odličnosti in popolnosti »ovce«: To lahko povemo tudi drugače: izobraževanje specialistov, osiromašenih za duhovnost in ljudi, ki sicer razpolagajo z logičnim mišljenjem, vendar brez modrosti.

Univerza je že pred »bolonjskim procesom« zbrisala spomin na to, da je ob njenem »rojstvu« filozofija v Akademiji, ki jo je ustanovil Platon, zavzemala prvo mesto. Na univerzah smo priča ubikvitarni profesionalizaciji in diferenciaciji akademskih

disciplin, poleg tega pa so obremenjene še s samo-referenčnim komuniciranjem v znanostih, ki so z visokim zidom ločene od širše družbene sfere. Za današnjo akademsko skupnost, kot ugotavljajo sociologi znanosti, je tudi značilno, da so številni njeni člani za razliko od preteklosti, izgubili sleherne vezi z neakademske svetom. Znanstveniki živijo v »getu« (Silicijeva dolina), ki v končni posledici ne omejuje le njihovega spoznavnega sveta, temveč tudi poslabšuje kvaliteto njihovega osebnega in družinskega življenja.

Za razliko od Platonove Akademije je današnja univerza strukturirana tako, da mora njeno disciplinarno polje upravičiti naziv znanosti in zato govorimo o družbenih in humanističnih znanostih oziroma vedah. Pri tem je najbolj utrpela filozofija, ki se je ne obravnava kot družbeno znanost in še manj kot (trdo) znanost. Za njo se je enostavno našlo mesto na področju humanistike, za katero eden od njenih največjih zagovornikov Leon Wieseltier, kot navaja Rebecca Newberger Goldstein (2014), pravi, da se njeno raziskovanje ukvarja z »ireducibilno resničnostjo notranjega«. Če sprejmemo to definicijo humanistike, bi to pomenilo, da lahko dela Platona, Descartesa, Spinoze, Huma, Kanta in Wittgensteina beremo ali razumemo samo na estetski podlagi, podobno kot dela Sofokleja, Danteja, Shakespeara, Miliona, Virginije Woolf in Jamesa Joycea. Dokaz za to najdemo v odločitvi Nobelovega odbora, ki je prestižno nagrado Bertrandu Russellu podelil na področju literature, in sicer za njegovo delo Principia Mathematica.

4.2 Marginalizacija filozofije

Ko je sloviti angleški teoretični fizik in matematik Stephen Hawking pred časom zatrjeval, da je »filozofija mrtva«, je posredno izrekel svojo uničujočo sodbo tudi o humanistiki. Če je hotel Hawking s tem povedati, da je filozofija za znanost nepotrebna, imamo opraviti z intelektualno aroganco in naivnostjo. Hawking vseeno ni bil dosleden, ko je naložil znanosti iskanje odgovora na vprašanje, ki v resnici posega na področje filozofije: »Zakaj obstajata človeška vrsta (mi) in vesolje?« in dodal, da ko bo znanost odgovorila na to vprašanje, bo to največji triumf človeka, ker bo človek takrat (z)vedel, kaj misli Bog. Tega odgovora bržčas človek ne bo nikoli dočakal in bi zato lahko zapisali, da gre za eno od tistih najtežjih vprašanj, za katere je angleški pisatelj Martin Amis hudomušno pripomnil, da je človeštvo od njih oddaljeno »pet Einsteinov«.

Za razliko od Hawkinga, ki bržčas verjame, da lahko ta disciplinarni vakuum zapolnita fizika in matematika, pa je bil ameriški filozof Julian Friedland (2012), ki se ukvarja z etiko in moralno epistemologijo, bolj »radodaren« s svojo razlago

»konca filozofije«, s tem ko je zagovarjal trditev, da je bila v dva in pol tisočletni zahodni intelektualni zgodovini filozofija ta 98 odstotkov tega časa obravnavana kot »mati vsega znanja«. Ko sem Friedlanda zaprosil, da mi »razloži« preostala dva (manjkajoča) odstotka, mi je poslal naslednji odgovor: »V matematičnem smislu predstavljata dva odstotka približno petdeset let ameriške zgodovine, v katerih je bila filozofija rapidno marginalizirana v korist širše razumljene kulture scientizma, ki se je polastil imaginacije na tem področju«. V optiki scientizma je filozofija obravnavana kot abstraktna veda, ki nima veliko opraviti z objektivno realnostjo. Kot taka je filozofija bližja umetnosti, literaturi in religiji, ki svojega znanja ne morejo znanstveno dokazati.

V humanističnem »taboru«, v katerem zavračajo preuranjene napovedi o »smrti« filozofije in posledično humanistike, nasprotno dokazujejo, da je v resnici (teoretična) fizika na »smrtni postelji«. Angleški filozof Raymond Tallis (2013) to dokazuje s tem, da fizikom tudi po štiridesetih letih ni uspelo spraviti njihovih dveh velikih teorij, in sicer teorije relativnosti s kvantno mehaniko. V tej smeri ponujena teorija strun predstavlja sicer matematično duhovit poskus, vendar očitno nerazumljiv tudi tistim, ki se z njo ukvarjajo. Prav tako fizikom ni uspelo umestiti pojava zavesti v materialni svet in gre v tem smislu za propadli projekt.

4.3 Interdisciplinarna integracija

V »obračunavanju« med zagovorniki humanistike in tako imenovanimi eksaktnimi znanostmi se občasnemu opazovalcu ni treba postaviti na katerokoli stran, dovolj je že spoznanje, da sta obe v resnih težavah. Fizik Neil Turok (v Raymond Tallis, 2013) se je ob tem problemu še najbolje odrezal, ko je predlagal, da znanost in humanistika povežeta svoje napore (interdisciplinarna integracija) in si s tem odpreta nove hermenevitične priložnosti. Nekaj takih obetavnih primerov sicer že imamo, če spomnimo, da je najbolj vplivni zgodovinar znanosti pred tem doktoriral iz fizike na Harvardu, ali pa na primer današnje geografske znanosti, ki uspešno prednjači na področju interdisciplinarne integracije, ko priteguje v svoje raziskovalne postopke tako naravoslovne kot družbene in humanistične vede.

Slabost apokaliptičnih sodb o stanju humanistike, čeprav te upravičeno opozarjajo na njeno marginalizacijo, če že ne za nepotrebno v digitalni eri in po nareku utilitarnosti, je, da se zaustavijo pri apodiktčnosti izrečenih besed. Ne le, da se ne soočijo z etimološkim domino efektom, tj. da postavijo sodbe o »koncu filozofije« skupaj s humanistiko pod vprašaj tudi vrednote humanizma in ne nazadnje tudi samo ontologijo humanosti. Današnja z neoliberalno ideologijo oborožena

metrika utilitarnosti in trga namreč umetnosti, literaturi, filozofiji, zgodovini in drugim vedam, ne priznavajo takih koristi, ki bi bile vredne davkoplačevalskega denarja. Vseeno je treba dodati, da zunanji »sovražniki« humanistike (če parafraziramo naslov knjige Karla Popperja *Sovražniki odprte družbe*), ne predstavljajo take nevarnosti kot pa to, da bi humanistika sicer preživela le po svojem imenu oziroma da bi humanisti zaradi »inferiornega kompleksa« pred »trdimi« znanostmi izgubili zaupanje in vero v svoje delo. Kar pomeni, da bi se sami odrekli tradicionalnemu iskanju »resnice, lepote in dobrega« (Stanley Fish, 2013).

O tem, da so humanistične vede relevantne tudi za današnjo globalno in digitalno družbo ter da ponujajo »orodja« za resno in odgovorno razmišljanje (refleksijo) o človeku, družbi in svetu, danes redkokdaj slišimo ali beremo. So pa tudi izjeme: naj omenim primer harvardske medicinske fakultete, ki ponuja študentom (tudi) predmete iz humanističnih ved, pri čemer pridobijo bodoči zdravniki kompetence za bolj široko, kritično in kompleksno razmišljanje (Stephen J. Mexal, 2010). Čeprav humanistično znanje ne daje vnaprejšnjih/predvidljivih in takojšnjih (uporabnih) rezultatov, pa je tudi zanj mogoče v splošnem reči, da je v tem pogledu »uporabno«.

To dejstvo lahko potrdimo še z enim primerom. Donald E. Knuth, znanstvenik s področja računalništva, je v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja priznal, da je bilo njegovo dizajniranje računalniškega softwera v bistvu estetsko delo analogno pisanju kateregakoli drugega literarnega dela. Ameriška vesoljska agencija NASA je nastala na podlagi abstraktne zamisli, ki je temeljila na fundamentalnem raziskovanju iz čistega veselja nad neznanimi rezultati, in se je pri tem ukvarjalo celo s takimi neobičajnimi raziskovalnimi temami, kot je to vpliv gravitacije na paradiznikova semena. Pri agenciji NASA niso nikoli natančno vedeli, do kakšnih rezultatov jih bodo pripeljale njihove raziskave, če pa bi vedeli vnaprej, bi se zastavilo vprašanje, čemu to sploh raziskovati in financirati.

4.4 Jane Austen – anticipacija teorije iger

Veena Vasista (2014) navaja več podobnih primerov, kako so umetniška dela spodbudila ljudi, da so uporabili svojo moč in ustvarjalnost na področju transformativnega političnega dela pri nasprotovanju povzročenim krivicam v družbi. Vzemimo na koncu še en, morda bizaren, vendarle prepričljiv primer uporabe humanistike na področju obveščevalne dejavnosti: ko je William J. Donovan leta 1942 ustanavljal Urad za strateške službe (OSS), predhodnico današnje ameriške obveščevalne službe (CIA), je najemal predvsem profesorje s področja humanističnih ved, med njimi petdeset zgodovinarjev, nadalje odlične poznavalce del Shakespeara in tudi z drugih področij.

Med najbolj znanimi imeni je bil tudi Herbert Marcuse, poznejša mednarodno ikona študentskega protestniškega gibanja v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.

Kompetenca imaginacije, usmerjene k resničnemu svetu, je ena od ključnih sestavin kritičnega mišljenja. Z njo si lahko predstavljamo različne scenarije, ki nas opozarjajo na nevarnosti in priložnosti (Timothy Williamson, 2010). Brez imaginacije ne bi mogli (iz)koristiti preteklega znanja in predvideti karkoli v zvezi s kompleksno prihodnostjo. Spomnimo samo na bogato imaginacijo v delih Jane Austen, v kateri ta predstavlja svoje junake in junakinje v neobičajnih in kompleksnih situacijah ter natančno analizira njihove strateške izbire. V njenem času še niso poznali imena za to vrsto analize, danes pa številni avtorji (med njimi Michael Suk-Young Chwe 2014) ugotavljajo, da je Austenova sto let pred njenim odkritjem v bistvu anticipirala teorijo iger. Celo v primeru, ko si zamišljamo nekaj, kar nasprotuje dosedanjemu znanju, to prispeva, skupaj z napakami, k rasti individualnega in skupnega znanja.

Znanstveniki, ki nimajo domišljije, se po Williamsonu le redkokdaj, če sploh, dokopljejo do prelomnih novih idej. Tudi sicer je bila znanstvena dejavnost vedno povezana z umetniškim ustvarjanjem. Simon Critchley (2014) navaja pri tem razmišljanja britanskega matematika in zgodovinarja znanosti Jacoba Bronowskega, da predstavljata znanost in umetnost dve veliki reki, ki se napajata iz istega izvira: iz človekove imaginacije. Newton in Shakespeare, Darwin in Coleridge, Einstein in Braque so primeri medsebojno povezanih izrazov človekovega duha, ki predstavljajo najboljše in najbolj plemenito v tej človeški avanturi.

Čeprav v času prevlade utilitarnega duha humanistiki slabo kaže, ne gre obupati. Zanje pa bi bilo najbolj pogubno, če bi se na njenem primeru potrdil verz pesnika Williama Butlerja Yeatsa, da »najboljšim manjka sleherna prepričanost, medtem ko so najslabši polni besne vneme«. Isiah Berlin, kot piše Nicholas Kristof (2014), se je glede na prevladujoče malodušje, ker se ni bilo mogoče dokopati do »enega in resničnega/dokončnega odgovora« ter uskladiti in pomiriti nepomirljive ideje, nanašajoče se na stanje humanistike, odločno uprl takemu iskanju in zavzel za pluralizem iskanj oziroma vrednot. V zvezi z negotovostjo in dvomi, v katerih se je znašla humanistika, je opozoril, da niso načela zaradi tega nič manj pomembna v primeru, ko ni mogoče zagotoviti njihovega trajanja.

4.5 »Digitalna humanistika«

Argumente v prid temu, da humanistične vede v 21. stoletju niso obskurne in nerelevantne, je prispeval tudi filozof John Rawls, češ da sta za prekomerno povečevanje

neenakosti in revščine odgovorna (vzrok) – pomanjkanje empatije in občutka za pravičnost. Polje humanistike pa s tem še ni izčrpano: *hic et nunc* jo svet potrebuje za to, da se intenzivira soočenje pluralnih vizij o prihodnosti, nadalje, dialogi med in znotraj različnih kultur ter kritično razmišljanje o humanih vrednotah in tradicijah. Družba bi bila bistveno osiromašena, če bi umanjali empatija, ustvarjalnost, imaginacija in lepo. V tem pogledu je prispevek humanistike v tej navezi, ne pa kazalci borznih tečajev ali družbeni bruto proizvod, bolj primeren barometer stanja civilizacije in posameznih družb.

Nerazumevanje humanistike ne prihaja le od zunaj, temveč, kar utegne biti še bolj nevarno, prihaja tudi od znotraj. O dogmatičnem relativizmu in obskurnih verzijah postmodernizma pišem na drugem mestu (Rizman, 2014, pogl. 3.3), na tem mestu se bom pomudil pri zagovornikih »digitalne humanistike«, ki (da) naj bi zamenjala klasično oziroma »iztrošeno« humanistiko. Glavni zagovor »digitalnih entuziastov« (Kathryn Conrad, 2014) se osredotoča na trditev, da nove (informacijske) tehnologije znatno razširjajo kognitivno polje raziskovalcev in drugih ustvarjalcev, še več: uporaba spleta/omrežja odpira priložnost, da se posamezniki neposredno vključujejo v dosti širšo in ne videno sfero meta-zavesti. Tveganje, pred katerim se je (z)našla humanistika, ni v tem, da ta, gledano širše, ne obvlada v zadostni meri algoritmov, temveč zaradi možnim nekritičnim sprejemanjem »digitalne reifikacije«.

Več avtorjev, med njimi Robert Fisk (2014), opozarja na zasvojenost z internetom, ki prinaša poleg prednosti tudi številne škodljive učinke, tako kot katerakoli druga droga. Priča smo namreč »čistemu vandalizmu«, ko se anonimnim piscem in tudi psihopatam med njimi dopušča, da nekaznovano ter neovirano grozijo in ustrahujejo pisce, s katerimi se ne strinjajo. Nadalje, nekdanjo »pismenost« je zamenjala »računalniška pismenost«, uporabniki interneta, ki ne premorejo dovolj samorefleksije, podlegajo sistematičnemu odvrčanju od realnih stvari v življenju in od tistega, kar bi morale biti za njih bolj pomembno. Namesto razmišljanja njegovi uporabniki večinoma le še pasivno »reagirajo«, prav tako (pre)malo berejo in v najboljšem primeru obiskujejo tečaje, pri katerih s »surfanjem« po knjigi, »preberejo« Tolstojevo Vojno in mir v manj kot desetih urah. Takšna (upo)raba digitalne tehnologije mora (za) skrbeti. Ko se odrečemo pravemu branju ali ga minimiziramo, ko odstranimo razmišljanje in častimo tehnologijo, (za)živimo odtlej naprej v svetu, v katerem ni praktično nobenih pravil. To je po Fisku svet, v katerem »pijete Tolstoja, kadite knjige in dihate sovraštvo«. Nekaj »gnilega« je pri vsem tem, toda koliko ljudi v tem »novem krasnem svetu« sploh še ve, kaj pomeni »gnilo« v tej zvezi?

Informacijska in digitalna tehnologija ne ogrožata humanistike kot take, ki se je vedno, kljub občasnim ali začetnim nezaupanjem, lahko oprla na vsakokratno

novo tehnologijo. Tudi danes gre tehnologiji na roko velikokrat povečan dostop do idej, s katerimi lahko humanistika povečuje svojo relevantnost in kompetentnost. Razlog za dvome in previdnost bi po mnenju Johna Swallowa (2011) moral biti namenjen pogosto dvomljivi kvaliteti informacij, ki jih nova tehnologija omogoča. Spomnimo ob tem na Sokratovo zaskrbljenost, kako bo (za)pisana beseda vplivala na oralno kulturo ter bojazen cerkve, da bo Gutenbergova iznajdba omajala njeno avtoriteto. Pridobivanja informacij tudi ni mogoče enačiti s krepitevijo modrosti. Montaigne je nekoč zapisal, da lahko sicer več vemo ali znamo, če se opremo na vednost in znanje drugih, vendar nismo tudi enako bolj modri, če se opremo na modrost drugih.

4.6 »Robotski trenutek«

Za kakšno nevarnost ali tveganje gre nam pove naslov knjige Sherry Turkle (2011) *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less From Each Other*. Avtorica v tem delu današnji čas opisuje kot »robotski trenutek«. Se pravi kot čas, v katerem smo dopustili, da tehnologije trasirajo pot v posthumano družbo s tem, ko revidirajo dosedanje razumevanje humanega (človeka in človeškega) namesto, da bi bilo obratno. Humanistika ima danes priložnost, da odgovori na vprašanje, ki so si ga že dosti prej zastavili znanstveniki s področja nevrologije: kaj se dogaja z zavestjo človeka, ko se ta podredi »pametnim« robotom in razvejani tehnologiji zaslonov? Človek (ljudje) se na ta način sam(i) degradira(jo) z namenom, da postanejo stroji/tehnologija vedno bolj pametni ali, ko svojo vsakodnevno dejavnost in z njimi življenja pomanjšujejo z namenom, da jo lahko predstavijo na računalniku. Humanistične vede lahko naredijo veliko, če bodo prispevale novo znanje o tem, kako uporabljati nove tehnologije, in ne, kako naj te človek posnema oziroma se jim podredi. Bistvo humanega (človeškega) zagotovo ni mogoče predstaviti ali procesirati izključno skozi digitalno optiko. Platonov Sokrat nas bi tudi ob tem lahko spomnil, da ponujajo nove tehnologije priložnost, da se jim čudimo in ne da nas »začarajo«.

Nova (tehnološka in druga eksistencialna) tveganja, pred katerimi stoji današnji človek, kot trdi harvardski biolog Edward O. Wilson (2013), ponovno, kot že tolikokrat doslej v zgodovini humanistične misli, zastavljajo veliko uganko o človeški vrsti, ki nima za sabo le šest tisoč let civilizacije, temveč še mnogo dlje v preteklost, več sto tisoč let biološke in kulturne evolucije človeka. Ta, kot piše, (še vedno) sobiva s favno in floro, in sicer na vedno bolj omejenem in ogroženem planetu, poleg tega pa ga zaznamujejo emocije, fiziologija in ne nazadnje dolga zgodovina. Ne glede na to, kaj si kdo misli o vlogi demonov in bogov, je nespodbitno, da se je

človek naredil sam (self-made) in da je istočasno/obenem neodvisen, o(sam)ljen in ranljiv. V tem smislu je samorazumevanje, h kateremu lahko veliko prispeva humanistika, ključnega, tudi eksistencialnega pomena za trajnejše preživetje tako za vsakega posameznega človeka kot za človeško vrsto v celoti.

V času globalne hegemonije neoliberalizma in čaščenja vsemogočnega trga je humanistika podvržena radikalni in dramatični transformaciji. Ne gre za delovanje kakega »železnega zakona« zgodovine ali usode, ki ji humanistika ne bi mogla uiti, temveč gre za stvar izbire. Z diagnosticiranjem položaja, v katerem se je, ne po svoji imanentni volji, znašla, je mogoče in treba spodbuditi/okrepiti potenciale, s katerimi razpolaga humanistika in na ta način tudi prevladati krizo. Izziv, pred katerim stoji humanistika v potrošniški in tržno naravnani demokraciji, kjer se intelektualne dejavnosti merijo po njihovi »tržni vrednosti«, seveda še zdaleč ni lahek in enostaven.

4.7 Družba potrebuje humanistično vednost

Humanistika sama po sebi ne more zaustaviti vojn, lakote, diktatorjev, vojnih kriminalcev in bančnikov, ki prav tako berejo Shakespeara (kot vemo iz nedavne vojne v Bosni in Hercegovini), lahko pa mobilizira/opolnomoči etični potencial ljudi z namenom, da nasprotujejo omenjenim »banalnostim zla« (Hannah Arendt). Gotovo je, da humanistika ne more rešiti sveta, toda ali so ga rešile oziroma ga rešujejo vede s področja biznisa in menedžmenta? Humanistične vede skupaj z univerzami, seveda ne s tistimi, ki se udinjajo »marketizaciji«, ostajajo zadnji okopi obrambe pred logiko življenj, ki se ravna po zakonu materialne (ekonomske) koristi na račun civilizacijskih dosežkov, ki si jih je človek izbral v svoji zgodovini.

V zadnje objavljeni knjigi z naslovom *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets* je Michael Sandel (2013) odprl relevantno razpravo o človekovih moralnih impulzih, ki določajo človekovo razumevanje in poglede na svet. Sandel kategorično zahteva, da se moralna vprašanja vrnejo v politično deliberacijo. Katerakoli vprašanja se lotimo, to po njegovem implicira etične ideje in izbire, dojemanje pravičnosti ter razumevanje skupnega dobrega. Do njih ni mogoče ostati nevtralen ali ravnodušen pa če se kdo še tako spreneveda. Za demokratično zdravje družbe je imperativno, da se resno sooči s takimi vprašanji, če hoče v resnici razumeti odvijajoče se družbene in mednarodne konflikte.

Transformacijski potencial humanistike pa se ne omejuje samo na moralo in etiko, temveč vključuje tudi ekonomsko dimenzijo. Vse od Aristotela in Adama Smitha

se je utrjevalo spoznanje, da družba ne more prosperirati in ohraniti svoje stabilnosti brez opore v humanistični vednosti. Kapitalizem se je razvil iz intelektualne tradicije, po kateri je znanje o financah in profitu bilo tesno povezano z religijo, etiko, umetnostjo, zgodovino in politiko (Jacob Soll, 2014). Montesquieu je v knjigi *Duh zakonov* (1748) utemeljil svoj pristop pri razumevanju ekonomije s stališčem, da življenje ljudi in družbe določajo številni faktorji, med njimi v prvi vrsti »klimatski pogoji, religija, zakoni, zgodovina, običaji in navade«. Adam Smith, ki ga danes štejejo za utemeljitelja prostotržne ekonomije, je zagovarjal, da je sreča posledica »zbranosti duha«, navdih za to idejo pa je našel pri stoikih in pri grško-rimskem zgodovinarju ter moralistu Plutarhu. Njegovo glavno delo *Bogastvo narodov* (1767) je znanstveno zastavljena razprava o ekonomskem življenju, v kateri njen avtor, kot piše Jonathan B. Wight (2003), navezuje trg na etični imperativ, ki kot tak tudi vpliva na distribucijo dohodka.

Po isti poti so hodili glavni ekonomski misleci v dvajsetem stoletju. John Maynard Keynes, ki je študiral klasike in zgodovino, je zagovarjal državno intervencijo s ciljem reguliranja ekonomije. Iracionalnemu obnašanju je pripisoval centralno vlogo v ekonomskem življenju, »znanstveno« utemeljeni matematiki, na katero so se opirali ekonomisti, pa je očital, da ni v veliko oporo, ker se je izgubila v kompleksnosti in medsebojni odvisnosti realnega sveta. Tudi njegov »konkurent« Milton Friedman je bil prepričan, da je potrebno humanistično znanje, pri tem pa je mislil predvsem na zgodovino, ki da je ključna za kompetentno razumevanje v ekonomski znanosti. Teh opozoril, žal, ekonomisti, ki so v zadnjih nekaj desetletjih spreobrnili ekonomsko znanost v kvantitativno znanost in jo povsem odtujili od humanistike, niso hoteli slišati.

4.8 Vloga humanistike v času krize

V zadnjem času, predvsem pa po izbruhu globalne ekonomske krize, za katero nosijo veliko odgovornost ekonomisti, ki so se oddaljili od klasičnih utemeljiteljev ekonomske vede, je prišlo v nekaterih referenčnih ekonomskih ustanovah (na univerzah in v raziskovalnih središčih) do izrecnih zahtev, da se ekonomska znanost ponovno opre na humanistična znanja. Medtem na večini akademskih ustanov še vedno učijo pravoverno neoliberalno ekonomsko doktrino o enodimenzionalnih racionalnih igralcih, ki slepo zasledujejo materialne samo-interese, ne da bi njihovo delovanje umestili v širši družbeni okvir, se pravi razumevanje ljudi kot moralnih bitij, ki jih pri tem usmerjajo družbene, kulturne in verske vrednote. Zato ne čudi, da ortodoksna (neoliberalna) ekonomska znanost ne ponuja in tudi ne išče odgovora, kako iz aktualno odvijajoče in reciklirajoče krize, ki ni le ekonomska, temveč

tudi družbena, etična, kulturna in politična. Prav tako tudi ne pozna odgovora, ali bo lahko, na primer, Kitajska dolgoročno gledano ekonomsko uspešna brez odprte in kritične ter humanistično informirane kulture.

V javnosti se velikokrat pojavljajo mnenja, da humanistične vede niso uporabne in da predstavljajo še posebej v času krize nepotrebno razkošje. V resnici je humanistika, kot piše David Tebaldi (2009), potrebna in lahko veliko pomaga ravno v težkih ekonomskih razmerah. Iz zgodovine se je, na primer, mogoče poučiti, kako so se v preteklosti soočali s podobnimi izzivi; literatura nam ponuja številne uvide v potrebe, hotenja, interese in motivacije ljudi, medtem, ko lahko v filozofiji najdemo razlage, kaj predstavlja resnično in trajno vrednost. Za kvaliteto življenja, če se opremo na Davida Brooksa (2010) niso za ljudi nič manj pomembna spoznanja o emocijah in ne nazadnje tudi bogastvo analogij in komparacij, ki se nahajajo v humanističnih delih. Pomislimo na skromen repertoar uporabnih komparacij pri tistih, ki se pri izobraževanju niso nikoli srečali s Tukididem, Herodotom in Gibbonom. Teh znanj pa ne potrebujejo samo tisti, ki opravljajo humanistične poklice, temveč tudi na področjih tehnologije oziroma tehničnih ved, kjer jim ta koristijo pri vodenju, pridobivanju socialne in emocionalne inteligence, kulturnem razumevanju, zmožnosti sprejemanja strateških odločitev in pri globalnem vpogledu.

Na Univerzi v Oxfordu, kjer namenjajo veliko pozornost študijam klasikov in zgodovini, so raziskali, kje so se zaposlili študenti in študentke, ki so pri njih končali študij humanističnih ved (David Willets, 2013). Najdemo se ne le v izobraževalni sferi in javnih (državnih) službah, temveč tudi v menedžmentu, financah, pravi (zakonodaji) in v množičnih medijih. Pokojni zgodovinar Eric Hobsbawm je na seznamu sto kapitalsko največjih družb s seznama londonske borzne hiše (FTSE 100 Index) naštel štiriintrideset imen direktorjev, ki imajo diplomu iz humanističnih ved. Hobsbawm ni dvomil o tem, da je diploma iz zgodovine najbolj primerna za vodenje takih družb.

V sklepnem poročilu komisije za humanistične in družbene vede z naslovom *The Heart of the Matter* (2013) pri Ameriški akademiji umetnosti in znanosti so v sklepnem delu nanizali argumente v korist izhodiščne teze, da se morata (ameriška) družba in svet v času velikih sprememb bistveno bolj kot doslej opreti na humanistične in družbene vede. Naj povzamem nekaj glavnih argumentov:

- Kako razumeti in upravljati s spremembami, če ne poznamo preteklosti?
- Kako razumeti sami sebe, ne da bi (s)poznali druge, od nas različne družbe in kulture?
- Kako zagotoviti varnost in kompetitivnost v globalni skupnosti?

- Resnično uravnotežen kurikulum , ki vključuje humanistične vede, družbene vede in naravoslovne znanosti, odpira priložnosti za integralno razmišljanje in imaginacijo, za ustvarjalnost in raziskovanje ter ne nazadnje za uresničevanje državljanstva.
- Humanistične in družbene vede se ne more omejevati samo na poljubno izbiro in še manj samo na elito (elitistična).
- Humanistične in družbene vede tudi ne morejo pretežno servisirati trenutnih zahtev ali biti podrejene instrumentalni vlogi, če naj pomagajo družbi pri njenem razumevanju preteklosti in prihodnosti.
- Humanistične, skupaj z družboslovnimi vedami, so kritičnega pomena za zdravo in stabilno demokratično družbo in si kot take zaslužijo podporo.

4.9 Zdrava družba in decentni svet

Paradoks je, da se v času krize, ko živimo v kompleksnem, fluidnem (Zygmunt Bauman) in kontingenčnem svetu, pozablja, da je v preteklosti humanistika igrala nepogrešljivo vlogo pri ustvarjanju kompetentnih, kritičnih, empatičnih in demokraciji naklonjenih državljanov, nanjo gleda kot na nepomembno in za davkoplačevalce neopravičljiv strošek. Martha C. Nussbaum (2010) že dolgo opozarja na nevaren trend na različnih ravneh izobraževanja, da se izobražuje ekonomsko produktivne študente, ki bodo znali ustvarjati profit, namesto, da bi se te usposabljal za kritično razmišljanje, akumuliranje obsežnega znanja in empatično državljanstvo. Ozko usmerjeno izobraževanje z namenom, da se pridobijo veščine, ki prinašajo profit, preprečuje pridobivanje kompetenc, kot so kritično in argumentirano nasprotovanje nedemokratičnim avtoritetam, sočustvovanje do marginaliziranih in drugih ranljivih družbenih skupin ter dobro poznavanje kompleksnih družbenih problemov. Brez takih kompetence lahko enostavno pozabimo na zdravje demokratične družbe in decentni svet.

Če smo v tem prispevku večkrat opozorili na humanistiko v vlogi moralnega in kritičnega agensa, je na koncu vredno postaviti vprašanje, kako se ta postavlja v razmerju do družbenih sprememb. Odgovor ni enostaven in če smo bolj konkretni: humanistične vede se pri tem velikokrat ujamejo v nerazrešljivo protislovje. Med njenimi protagonisti, kot piše Gerald Early (2009), srečamo tako zagovornike radikalnih družbenih sprememb kot tudi brezkompromisne zagovornike tradicije. Težko je pri tem posploševati ali podtakniti celotni humanistiki dovolj zdržen skupni imenovalce, če pomislimo na njeno teoretsko, diskurzivno in epistemološko pluralnost. Vsaka »šola« posebej in tudi znotraj njih ponuja na začetno vprašanje različne in tudi protislovne odgovore, kar seveda ni problem, temveč priložnost za

ustvarjalne dialoge tako znotraj njih kot nasploh v humanistiki. Ko govorimo o »šolah« seveda mislimo na zagovornike lingvističnega obrata, poststrukturalizem, (neo)marksizem, postmodernizem, postkolonialne, kulturne in druge študije.

Dodajmo, da je Lynn Hunt (2014), ena najbolj cenjenih severnoameriških zgodovinarik, na primeru zgodovine in kulturnih teorij opisala nekaj značilnih protislovnih ali bolje nasprotujočih si pristopov na področju raziskovalnih strategij v obeh vedah. Zgodovinarje večkrat kritizirajo bodisi, ker preveč zapostavljajo politiko, ali pa da preveč politizirajo to vedo, nadalje, da na eni strani preveč posplošujejo in na drugi da premalo raziskujejo relevantne družbene, ekonomske in politične dokumente (dejstva). Na področju kulturnih teorij je Huntonova opazila, da se raziskovalci ne morejo poenotiti o definicijah ključnih pojmov in raje večino svojih prizadevanj usmerijo v zavračanje razumevanja kulture kot avtomatičnega oziroma stranskega proizvoda ekonomskih faktorjev in v zvezi z njeno družbeno odvisnostjo. Še posebej simptomatičen pa se ji zdi prepad med kulturnimi teorijami, ki se posvečajo izključno lokalnim in mikro-historičnim pojavom, zapostavljajo pa vse tisto, kar se ta čas dogaja z globalizacijo, tj. na področju transnacionalnih in makro-zgodovinskih procesov.

Povzetek

Avtor se v knjigi zavzema za bolj robustno analitično, spoznavno in teoretično razumevanje na področju sociološkega raziskovanja globalizacije. Sociologija je v tem pogledu naredila nekaj spodbudnih korakov, ko se je od raziskovanj procesov osredotočila na strukturne vidike globalizacije. Obe prizadevanji sta na eni strani prispevali k obogatitvi konceptualnega repertoarja na tem raziskovalnem področju in na drugi k prevladovanju tradicionalnega metodološkega nacionalizma v korist metodološkega globalizma. Vse to pa bi bilo samo po sebi nezadostno, če bi sociologija ostala samo pri razvijanju lastnih metodoloških predpostavk in ne bi svojih prizadevanj v tem pogledu usmerila tudi v vrednostno opredeljevanje kot nujnemu pogoju za človeka in družbe vrednemu osmišljanju in udejanjanju globalizacije – k njeni demokratizaciji. Tukaj avtor v prvi vrsti izpostavi vlogo diskurza globalne civilne družbe kot ključnega intervencijskega dejavnika, brez katerega lahko enostavno pozabimo na to, da bi ali bo globalizacija zadovoljevala avtentične interese družbenih skupnosti.

Analiza se osredotoča na vprašanje, kako uspešno se je sociologija skupaj s humanističnimi vedami soočila s teoretičnimi, konceptualnimi in metodološkimi izzivi pri raziskovanju novejšega družbenega in kompleksnega pojava globalizacije. Ključen preboj je bil narejen z opuščanjem metodološkega nacionalizma v korist odprte paradigme. Ta obeta bolj verodostojno raziskovanje in poglobljena spoznanja o socioloških parametrih ter posledicah družbenih procesov, ki so posledica pospešenega krčenja prostora in časa. Predstavljena teoretična agenda pri tem posebej izpostavlja dialektično pogojena razmerja med globalizacijo in takimi družbeno relevantnimi in transformiranimi koncepti, kot so nacionalno, nacionalna država, demokracija, kozmopolitizem, globalna vladavina in drugi.

Avtor se v navezavi na globalizacijo konfrontira tudi s problemom kompleksnosti globalne ekonomske, politične in etične krize, s katero se sooča svet, ter analizira vzroke in (ne)odgovornost zanj. Pri tem poleg napačnih političnih odločitev posebej izpostavlja odgovornost ekonomske vede in tistih vplivnih ekonomistov, ki so se udinjali neoliberalistični ideologiji oziroma njeni dogmi o vsemogočnem trgu. V skladu z njo so ti zagovarjali in prakticirali irelevantnost ne le potrebne družbene (državne) regulacije ekonomskega življenja in trga, temveč so tudi izrinjali demokratično deliberacijo na tem področju. Pisec se zavzema za oblikovanje nove ekonomske in družbene paradigme, ki bi podprla zamisel družbene (humane) ekonomije. Ta kopičenja oziroma ustvarjanja bogastva ne bi razumela kot cilj, temveč kot sredstvo doseganja bolj pravično zasnovane družbene kohezije, ki nasprotuje nerazumnemu povečevanju prepada med bogatimi in revnimi. Gre za imperativni izziv, ki tokrat ne ogroža le kapitalizma, temveč samo evolucionarno prihodnost človeštva.

S tem ko je globalizacija prispevala k vidni transformaciji družbene realnosti, se družboslovna misel sooča z imperativnim izzivom: da domisli in premisli ključne družbene koncepte, med katerimi je izpostavljeno državljanstvo. Ta koncept ima bogat transformativni potencial, kar se kaže v preseganju klasičnega Marshallovega prispevka z novimi kognitivnimi kompetencami, kot so upoštevanje globalne pravičnosti, transnacionalizem, kultura, kozmopolitizem, hibridizacija in poglobljeno razumevanje državljanstva kot etike participacije. Poleg tega igrajo pri formiranju »diferencialnega državljanstva« čedalje večjo vlogo (nacionalne) identitete, če so te kompatibilne z (inkluzivnim) pluralnim in demokratičnim načelom. Kompleksnejše razumevanje državljanstva na eni strani izhaja iz realistične ocene, da nacionalne države ni mogoče odvreči na smetišče zgodovine in da na drugi ta tudi nujno ne nasprotuje ali ovira »postnacionalne« ali »denacionalne« vsebine državljanstva.

Neoliberalna doktrina vztraja – s podobno fanatično privrženostjo kot nekdanj stalinizem ali katerakoli druga rigidna dogma – pri zaklinjanju na »tržno družbo« (za razliko od »tržne ekonomije«) in razume humanistične vede kot nepotreben strošek, medtem ko namenja univerzam vlogo »podizvajalk« tako komponirane družbe, ki zasleduje profitne cilje, pri čemer sta pridobivanje znanja samega po sebi in kritično mišljenje moteči kompetenci. Vladavina starogrške *pleonexie* (tj. prekletstva nekaj »imeti« za vsako ceno) v neoliberalistični različici zadaja ta čas hude in gotovo nepopravljive udarce humanistiki in univerzam ter posledično tudi intelektualcem, katerih beseda-resnica je v pretekli dobi v številnih primerih zamajala in v končni posledici tudi (z)rušila oblast.

Čeprav je mogoče na primeru obravnavanja družbene vloge intelektualcev uporabiti prvi del dictuma Antonia Gramscija, navezujočega se na njegov »pesimizem intelekta«, pa so aktualni uporji (»okupirajmo«) proti neoliberalni komodificirani družbi odprli nove priložnosti – Gramscijev »optimizem volje« – in družbene prostore za današnjemu času bolj primerno in kritično vlogo intelektualcev. Ti se resda ne bodo mogli več v takšni meri kot doslej opirati na institucionalno zaledje (univerze, raziskovalne ustanove in druge), vendar lahko vseeno črpajo iz današnjih različnih uporniških oziroma odporiških gibanj. Prispevek se v tem pogledu opira na Mannheimovo sociološko klasifikacijo na ideološke (konservativne) in utopične (uporniške) intelektualce. V današnji resni in še vedno poglobljajoči se krizi prepoznavava avtor priložnost za okrepitev zadnjih, ki na eni strani niso obremenjeni s konformizmom in samocenzuro, na drugi strani pa lahko s svojo kritično in moralno držo zapolnijo prostor med dvema ključnima sestavnima deloma demokracije: med vlado/oblastjo in ne-močnimi državljani.

V nadaljevanju delo analizira ključne strukturalne razloge, ki so prispevali k temu, da je izpostavljena vloga intelektualcev za razliko od minulega v aktualnem stoletju

le še blede senca iz njenega »herojskega« obdobja. V tem smislu se upravičeno zastavlja vprašanje o »koncu intelektualcev« v korist »vladavine ekspertov« ter se istočasno ponuja ne dovolj domišljen odgovor, da so intelektualci žrtve svojega uspeha, se pravi uresničenja lastnih zamisli in projektov, ki so na koncu pripeljali do njihove marginalizacije. Pri tem bi bila preveč cenena in naivna ter na zgodovino oprta ocena, da so njihovemu vzponu vedno sledili padci, tem pa po določenem in kritično prelomnem času ponovni vzponi. Tokrat utegne biti drugače, ker se za razliko od prejšnjih časov spodbikata strukturna in institucionalna podlaga, ki omogoča odgovorno in vplivno vlogo te specifične družbene skupine. V zadnjih nekaj desetletjih smo bili, kot ugotavlja ameriški filozof Julian Friedland, priča koncu vladavine humanistične modrosti (filozofije), ki je dobrih 2500 let zahodne intelektualne zgodovine predstavljala »mater vsega znanja«.

Opirajoč se na klasifikacijo vlog intelektualcev, se avtor osredotoča na problem, komu ali za tem smislu razpravlja o različne kritičnih temah: 1. Problem prepada med teoretičnim znanje in praktičnimi kompetencami; 2. Koncept »Javnega intelektualca«; 3. O konceptu »odgovornosti intelektualcev« pri Noamu Chomskemu; in 4. O »zgodovinski resonančnosti« intelektualcev v strukturalno spremenjeni družbi. Avtor nasprotuje tezam o »koncu zgodovine« in »koncu ideologije«, ki predpostavljajo »konec izpostavljene vloge intelektualcev«, ter nasprotno niza argumente v prid njihovi večstranski in pluralni vlogi v civilni družbi. Neoliberalna vladavina v tem pogledu ponuja intelektualcem številne nove izzive in odgovornosti: tj. priložnosti za novo vlogo v tržno dirigirani in strukturalno spremenjeni družbi. Intelektualci morajo v tem zgodovinskem času preiti od vloge »razlagalcev« k vlogi »zakonodajalcev«, kot je to pred časom od njih z dobro argumentacijo in premišljeno zahteval Zygmunt Bauman.

Poleg aktualnega neoliberalnega stojijo intelektualci še pred drugim in težjim izzivom, ki se nanaša na (končni) domet njihove kritične družbene vloge: problemi, s katerimi se soočajo, niso niti omejeni niti rešljivi v okvirih nacionalne družbe, temveč imajo bolj ali manj vsi globalno razsežnost. Čas, ko se je njihova uspešnost merila v skladu z logiko, ki jo je določal, »metodološki nacionalizem«, so nepreklicno minili. Šele za nazaj bodo lahko prihodnje generacije zgodovinarjev pisale zgodbe o tem, kako so intelektualci, če bodo preživeli kot privilegirana in avtonomna družbena skupina, izkoristili nove priložnosti v »metodološkem globalizmu« v odvijajočem se 21. stoletju.

Gre za enega od ključnih paradoksov tega časa, ki se mu intelektualci, če se omejimo samo nanje, ne bodo mogli izogniti: nespodbitno dejstvo, da je realno obstoječa in učinkovita vladavina še vedno organizirana na nacionalni (državni) in regionalni

oziroma lokalni ravni. Na eni strani imamo še vedno državocentrični (vestfalski) mednarodni red in na drugi strani ubikvitarno delujoče finančne ustanove, ki skupaj s peščico naddržavnih korporacij upravljajo z globalno ekonomijo, medtem ko lahko o svetovni vladi še vedno samo sanjamo. Ti dejanski »vladarji planeta« tako namerno kot nenamerno vzpostavljajo nov svetovni red – geopolitično realnost, v kateri je za resnično demokracijo (aktivno civilno družbo in javne/odgovorne/kritične intelektualce) na voljo malo prostora za njihovo deliberacijo in učinkovito delovanje. Ta prostor svobode in akcije intelektualcem seveda nikoli ne bo padel z neba, temveč si ga bo treba preprosto izboriti, namesto da bi se sprijaznili z obstoječo konfiguracijo politične moči v nacionalnem in globalnem prostoru.

Odperti problemi, ki se nanašajo na vrednote humanizma in humanistike, odpirajo več relevantnih vprašanj ter premislekov v zvezi z globalno ekonomsko, (geo)politično, finančno, vrednotno in kulturno krizo, v kateri se nahaja svet. Izpostavljeni trenutek resnice za humanistične vede predstavlja realno obstoječa hegemonija neoliberalizma, ki ima za posledico marketizacijo in privatizacijo humanistike. Izbira med humanistiko, ki »dela« za profit, in humanistiko, ki usposablja za »kritično mišljenje«, je lažna in, še več, barbarska izbira. Humanistika, če naj ostane zvesta sama sebi, ne more biti dekla ideologij(i).

Namesto da bi se sprijaznila z marginaliziranim statusom ali v skrajnem primeru z lastnim »koncem«, kot se bojijo nekateri, lahko v aktualni krizi prepoznamo priložnost za nov zgodovinski prispevek humanistike, tj. njeno izpostavljeno vlogo v nujnih družbenih in globalnih spremembah. Pri tem je humanistika – in ne kazalci borznih tečajev ali doseženi družbeni bruto proizvod – bolj primeren barometer stanja civilizacije in družb. Kar pomeni, da s svojo mehko avtoriteto humanistika prispeva k nastajanju novega znanja, vednosti, vrednot in lepega, ki jih uporablja in diseminira v funkciji javnega dobrega. Humanistika potemtakem lahko in mora uresničevati svojo nezamenljivo relevantnost tudi v odvijajočem se 21. stoletju.

Summary

This book argues for a more robust analytical, cognitive and theoretical understanding of sociological researching the phenomenon of globalization. Sociology in this respect contributed some inspiring steps by focusing first from studying the processes of globalization eventually to its structural aspects. Both endeavours contributed on the one hand toward enriching the extant conceptual repertoire in this research area and on the other toward overcoming the traditional methodological nationalism in favor of methodological globalism. All these efforts would not be sufficient by themselves if sociology would simply elaborate only its own methodological suppositions at the expense of taking into account as well the value-laden commitments concerning the necessary condition for humanly and socially embedded globalization, that is its democratization. Here the author primarily emphasizes the role of discourse of global civil society as the key and indispensable actor which can guarantee that globalization will or could work in accordance with the authentic interests of concerned human communities.

It also critically discusses and focuses on the question how successfully sociology confronted theoretical, conceptual and methodological challenges while researching the novel social and complex phenomenon of globalization. Key advance in this regard was performed by giving up methodological nationalism and instead relying on more open paradigm. This paradigm offers more valid and in-depth research findings concerning sociological parameters and social consequences caused by the accelerated compression of space and time. The introduced theoretical agenda exposes dialectical and complex nature of interconnections between globalization and the following socially relevant and transformed concepts: national, nation-state, democracy, cosmopolitanism, global governance and others.

The analysis assumes the complexity of global crisis and analyses its causes and (ir)responsibility for it. Among many flawed political decisions the author in particular exposes the responsibility of economic science and those influential economists, who served neoliberalist ideology and its dogma on omnipotent market, respectively. In accordance with this dogma they defended and practised irrelevancy of any viable social (state) regulation of economic life or market and furthermore dislodged any democratic deliberation in this area. The author argues for a viable new economic and social paradigm in favor of the idea of human economy. Such a paradigm would imply that accumulating and creating wealth serves not the goal but as a means to support more just social cohesion, which opposes unreasonable increasing of the gap between rich and poor. This should be considered as an urgent challenge, which at this time does not threaten only capitalism, but the very evolutionary future of mankind.

By contributing to obvious transformation of social reality, globalization challenged social sciences with the following task: to rethink and redefine key social concepts, among them in particular citizenship. This concept has rich transformative potential which can be proved by its transcending classical Marshall's contribution by taking into account new cognitive competences such as: global justice, transnationalism, culture, cosmopolitanism, hybridization and embedded understanding of citizenship as the ethics of participation. Formation of "differential citizenship" has been greatly helped by greater role of (national) identities under the condition that they are compatible with the principled commitment to (inclusive) plural and democratic principles. More complex notion of citizenship relies on one hand on realistic estimate that (national) states are not yet leaving history and that they do not necessarily oppose or block development of "post-national" or "de-national" constituents of citizenship.

Drawing on the classification of the roles of intellectuals, the author focuses on the issue to whom and for whom are intellectuals investing their voice. The article in this vein discusses several critical issues. First, the issue of a gap between theoretical knowledge and practical competences; secondly, the concept of "public intellectual"; thirdly, Chomsky's paradigm of the "responsibility of intellectuals"; and fourthly, on the "historical resonance" of intellectuals in the structurally transformed/changed society. The author opposes the views that the "the end of history" and "the end of ideology" terminated the salient role of intellectuals and alternatively builds his argument on their manifold and multiple commitments in the spheres of civil society. The neoliberal order invites in this regard a number of challenges and responsibilities: an opportunity to open up new opportunities for the roles of intellectuals in the imposed "market" managed and consequentially structurally changed society. Intellectuals at this very historical moment should turn from mere "interpreters" to "legislators" as Zygmunt Bauman has urged them some time ago.

Along with the challenge of neoliberalism, intellectuals are also facing another, larger challenge related to the (final) reach of their critical, societal role: the problems they are encountering are not limited or solvable within the framework of national society, but are of more or less global dimensions. The times in which their success was measured according to the logic determined by "methodological nationalism" have irrevocably passed. Only in retrospect will the future generations of historians be able to compose narratives on how the intellectuals, insofar as they managed to survive as a privileged and autonomous social group, used the new opportunities of "methodological globalism" in the unfolding 21st century.

This represents one of the key paradoxes of our time, one that intellectuals – if we focus only on them for the moment – will not be able to avoid: it is an irrefutable fact that the existing and effective government is still organised on the national (state) and regional or local level. On the one hand, we still have the state-centric (Westphalian) international order, and on the other, the ubiquitously functioning financial institutions which, together with a handful of supranational institutions, manage the global economy, while we can still only dream of a world government.

These actual “rulers of the planet” are thus establishing, both intentionally and unintentionally, a new world order – a geopolitical reality in which there is little space available for real democracy (an active civil society and public/conscientious/critical intellectuals) and for its deliberation, for it to effectively function. Naturally, intellectuals will never be easily granted this space of freedom and action, but will have to win it in order to avoid being complacent with the existing configurations of political power in the national and global space.

The burning issues concerning the values of humanism and humanities pose several relevant questions regarding global economic, (geo)political, financial, value and cultural crises in which the world has found itself. The conspicuous moment of truth for the humanities is represented by the existing hegemony of neoliberalism, which results in the marketisation and privatisation of humanities. The distinction between humanities that “work” for profit and those that qualify for “critical thinking” is false and what is more – a barbaric choice. In order for the humanities to stay true to themselves, they cannot be servants of ideology.

Instead of representing a reconciliation of humanities with their marginalised status or even with their own “end,” as some fear, the present crisis can be recognised as a new opportunity for the historic contribution of humanities, i.e. their conspicuous role in urgent social and global changes. In this context, it is the humanities – and not the stock indexes or achieved gross domestic product – that exist as a more appropriate barometer of the condition of civilisation and societies. This means that the humanities and their soft authority contribute to the creation of new knowledge and awareness, as well as values and aesthetics, which are used and disseminated in the function of public good. Humanities therefore can and must maintain their irreplaceable relevancy also in the unwinding 21st century.

Bibliografski podatki

Zbrane razprave oziroma znanstveni članki so bili pod istim ali nekateri izmed njih v tej knjigi s spremenjenim naslovom objavljeni v naslednjih publikacijah (vrstni red je enak kot v Kazalu):

- 1.1 Globalizacija – odprta sociološka agenda. Teorija in praksa, mar.–jun. 2010, letn. 47, št. 2/3, str. 374–391.
- 1.2 Izzivi in tveganja globalizacije. V: Splichal, Slavko (ur.), Globalizacija v dobro ali zlo – Zbornik ob 80-letnici akademika Zdravka Mlinarja. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 2013, str. 36–47.
- 1.3 Pogled na humanistiko in družboslovje z vidika sociologije. V: Nečak, Dušan, Pogledi: humanistika in družboslovje v času in prostoru. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, str. 148–169.
- 2.1 Pot h krizi: od dogme o vseomogočnosti trga do erozije demokracije. Teorija in praksa, okt. 2011, let. 48, jubilejna številka, str. 1203–1222.
- 2.2 Izzivi državljanstva v času globalizacije: od klasičnega koncepta do etike participacije. V: Toplak, Cirila (ur.), Vodovnik, Žiga (ur.), Durnik, Mitja. Nov(o) državljan(stvo), (Zbirka Sodobna družba, 2011, 35). Ljubljana: Sophia, 2011, str. 25–46.
- 2.3 K novi paradigmi družbene varnosti: družbena varnost. V: Jalušič, Vlasta (ur.), Kreft, Lev (ur.). Vojna in mir: refleksije dvajsetih let, (Zbirka Politike). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2011, str. 179–193.
- 3.1 Missing in democratic transition: intellectuals. V: Donskis, Leonidas (ur.). Yet another Europe after 1984: rethinking Milan Kundera and the idea of central Europe, (Value inquiry book series, Philosophy, literature, and politics PLP, vol. 252). Amsterdam (etc.): Rodopi, 2012, str. 95–108.
- 3.2 O (ne)odgovornosti intelektualcev. V: Ksenija Vidmar Horvat (ur.). Javnost/The Public, 2013, Vol. 20, supl., 27–37.
- 3.3 Paradoks javnih intelektualcev (neobjavljeno).
- 4 Namesto sklepa: Humanistika v času globalne hegemonije neoliberalizma (neobjavljeno: prispevek na simpoziju v organizaciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti z naslovom Humanizem in humanistike, 18.–19. novembra 2014).

Literatura

- Agné, Hans, 2010: Why democracy must be global: self-founding and democratic intervention. *International Theory*. 2/3. 381–409.
- Albrow, Martin, 1996: *The Global Age – State and Society Beyond Modernity*. Cambridge: Polity Press,
- Anheier, Hmut in drugi (ur.), 2001: *Global Civil Society*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Appadurai, Arjun, 1996: *Modernity at Large – Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appadurai, Arjun, 2006: *Fear of Small Numbers – An Essay on the Geography of Anger*. Durham in London: Duke University Press.
- Archibugi, Daniele in drugi (ur.), 1998: *Re-imagining Political Community – Studies in Cosmopolitan Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Ayers, Edward L., 2009: Where the humanities live. *Daedalus*. Winter. 24–34.
- Bacevich Andrew J., 2010: *Washington Rules – America's Path to Permanent War*. New York: Metropolitan Books, Henry Holt & Company.
- Barsky, Robert F. 2007: *The Chomsky Effect – A Radical Works Beyond the Ivory Tower*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Bourdieu, Pierre, 1988: *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Baudrillard, Jean in Truls Lie, 2007: The Art of Disappearing. Dostopno na: <http://www.eurozine.com/articles/2007-04-17-lie-en.html> (citirano 3. december 2014).
- Bauman, Zygmunt, 1987: Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. *Eastern European Politics and Societies*. 1. 162–186.
- Bauman, Zygmunt, 1987: *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt, 1998: *Globalization – The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt, 2000/2009: *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

- Bauman, Zygmunt, 2007: *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Barrow, Clyde W., 2005: The Return of the State: Globalization, State Theory, and New Imperialism. *New Political Science*. 27/2. 123–145.
- Baylis, John in Smith, Steve, 2001/2006: *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Bechler, Rosemary, 2011: The dangers of illiberalism call for a pluralist state. *OpenDemocracy*. 10. januarja. Dostopno na: www.opendemocracy.net/ourkingdom/rosemary-bechler/dangers-of-illiberalism-call-for-pluralist-state (citirano 3. december 2014).
- Beck, Ulrich, 2000: *What is Globalization*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich, 2005: *Power in the Global Age*. Cambridge in Malden: Polity Press.
- Beebe, Shannon D. in Kaldor, Mary, 2010: *The Ultimate Weapon is No Weapon – Human Security and the New Rules of War and Peace*. New York: Public Affairs.
- Beiner, Ronald (ur.), 1995: *Theorizing Citizenship*. New York: State University of New York Press.
- Beiner, Ronald (ur.), 1999: *Theorizing Nationalism*. Albany: New York University Press.
- Bell, Daniel, 1960: *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. New York: The Free Press.
- Bell, Daniel, 1988: *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Benda, Julien, 1959: *The Betrayal of the Intellectuals*. Boston, Mass.: The Beacon Press.
- Bendix, Reinhard, 1969: *Nation-Building and Citizenship – Studies of Our Changing Social Order*. New York: Anchor Books – Doubleday and Co., Inc.
- Bernik, Ivan, 1994: Double Disenchantment of Politics: A Systems Theory Approach to Post-Socialist Transformations. *Innovation*. 7. 345–356.

- Bhatt, Keane, 2010: Chomsky: The Business Elites ... Are Instinctive Marxists. *Truthout*. 19. novembra.
- Björling, Fiona, 1995: Who's We of the Intelligentsia in Central and Eastern Europe. *Slavia Lundensia*. 14. 7–17.
- Blokker, Paul, 2010: Confrontations With Modernity. *Eurozine*. 15. junija.
- Bottomore, Tom, 1992: *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press.
- Bozóki, András, 1993: Intellectuals and Democratisation. *Hungarian Quarterly*. 34. 93–106.
- Barbalet, John M., 1988: *Concepts in Social Thought – Citizenship: Rights, Struggle and Class Inequality*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Brint, Steven, 2002: The Rise of the Practical Arts. V: *Future of the City Intellect: The Changing American University* (ur. Brint, S.). Stanford: Stanford University Press. 231–259.
- Brooks, David, 2010: History for Dollars. *The New York Times*. 7. junija.
- Brooks, David, 2014: The Refiner's Fire. *New York Times*. 13. februarja.
- Brown, Garret W., 2008: Globalization is What We Make of It: Contemporary Globalization Theory and the Future Construction of Global Interconnection. *Political Studies Review*. 6. 42–53.
- Burawoy, Michael, 2007: Private Troubles and Public Issues. V: *Collaborating for Social Justice* (ur. Barlow, A.). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Burawoy, Michael, 2013: Epilogue: The Future of Sociology. V: *New Society* (ur. Brym, R.). Toronto: University of Toronto Press.
- Caldwell, Christopher, 2011: Out With the Intellectuals. *Financial Times*. 6. maja.
- Carlyle, Thomas, 1993/1841: *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*. Berkeley: University of California Press.
- Castells, Manuel, 1996: *The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel, 1997: *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Chang Ha-Joon, 2010: *23 Things They Don't Tell You About Capitalism*. New York, Berlin, London in Sydney: Bloomsbury Press.

- Chasens, George H., 2011: Get to grips with the zeros by thinking in terms of time. *Financial Times*. 10. marca.
- Chomsky, Noam, 1971: *American Power and the New Mandarins*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Chomsky, Noam in Herman, Edward S., 1988: *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books.
- Chomsky, Noam, 2005: *Profit pred ljudmi – Neoliberalizem in globalna ureditev*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Chomsky, Noam, 2006: *Just War Theory*. Dostopno na: www.chomsky.info/talks/20060420.htm (citirano 3. december 2014).
- Chwe, Michael Suk-Young, 2014: *Scientific Pride and Prejudice*. The New York Times. 31. januarja.
- Conrad, Kathryn, 2014: What the Digital Humanities Can't Do. *The Chronicle of Higher Education*. 8. septembra.
- Corning, Peter, 2011: The Fairness Instinct – Why Biology Matters to the Social Contract. *The Chronicle of Higher Education*. 24. aprila.
- Critchley, Simon, 2014: The Dangers of Certainty: A Lesson From Auschwitz. *The New York Times*. 2. februarja.
- Crouch, Colin, 2007: Institutional change and globalization. *Socio-Economic Review*. 5. 527–567.
- Cvetkovich, Ann in Kellner, Dougl, (ur.), 1997: *Articulating the Global and the Local – Globalization and Cultural Studies*. Boulder in New York: Westview Press.
- Dejevsky, Mary, 2010: Let's fight future wars by other means. The Independent. 23. februarja.
- Delanty, Gerard, 2000: *Citizenship in a global age – Society, Culture, Politics*. Philadelphia: Open University Press.
- Delanty, Gerard in Chris Rumford, 2005: *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. Oxon: Routledge.
- Deresiewicz, William, 2014: *Excellent Sheep: The Miseducation of the American Elite and the Way to a Meaningful Life*. New York: The Free Press.

- Deželan, Tomaž, Fink-Hafner, Danica, Hafner, Mitja in Uhan, Samo, 2007: *Državljanstvo brez meja?*. Ljubljana: FDV – Politični procesi in inštitucije.
- Deželan, Tomaž, 2009: *Relevantnost tradicij državljanstva*. Ljubljana: FDV – Politični procesi in inštitucije.
- Dirlik, Arif, 2000: *Globalisation as the End and the Beginning of History – The Contradictory Implications of a New Paradigm*. Toronto: McMaster University – Working Paper Series.
- Dirlik, Arif, 2001: *Places and Politics in an Age of Globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Dobrescu, Caius, 2003: Conflict and Diversity in East European Nationalism, on the Basis of a Romanian Case Study. *East European Politics and Societies*. 1/3. 393–414.
- Donnelly, Jack, 1993: *International Human Rights*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Early, Gerald, 2009: The humanities and social change. *Daedalus – Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. Winter. 52–57.
- Edish, Mark in McCleary, Joel, 2010: *Deeply rethinking defense*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/mark-medish-joel-mccleary/deeply-rethinking-defense (citirano 3. december 2014).
- Eisenhower, Susan, 2011: 50 years after the ,military-industrial complex, what Eisenhower really meant. *Washington Post*. 14. januarja.
- Elworthy, Scilla, 2010: *Is it time for a worldwide strategy for the building of peace?* Dostopno na: www.opendemocracy.net/print/54435 (citirano 3. december 2014).
- Eriksen, T. Hylland, 2007: *Globalization: The Key Concepts*. Oxford in New York: Berg.
- Etzioni, Amitai, 2014: My Kingdom for a Wave. *The American Scholar*. Winter.
- Fabiani, Jean-Louis, 2014: Changes in the public sphere 1983–2013. *Erozine*. 4. marca.
- Falk, Richard, 1999: *Predatory Globalization – A Critique*. Cambridge: Polity Press.

- Faulks, Keith, 2000: *Citizenship*. London in New York: Routledge.
- Ferguson, Charles, 2010: Larry Summers and the Subversion of Economics. *The Chronicle of Higher Education*. 3. oktobra.
- Fink Hafner, Danica in Hafner Fink, Mitja, 2009: The Determinants of the success of transition to democracy. *Europe-Asia Studies*. 61/9. 1603–1625.
- Finlayson, Alan, 2009: In praise of pluralism. *Guardian*. 5. februarja.
- Fish, Stanley, 2013: A Case for the Humanities Not Made. *The New York Times*. 24. junija.
- Fisk, Robert, 2014: Our addiction to the internet is as harmful as any drug. *The Independent*. 25. maja.
- Franke, Richard J., 2009: The power of the humanities. *Daedalus*. Winter. 13–23.
- Franz, David, 2007: Intellectuals and Public Responsibility. *The Hedgehog Review*. 9/1. 98–104.
- French, John in Hinze, Annika, 2010: From the Inside Out: Citizenship and Democracy in Multinational States. *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 10/2. 255–270.
- Friedman, Julian, 2014: Philosophy is not a science. *The New York Times*. 6. aprila.
- Frydman, Roman in Michael D. Goldberg, 2010: Market mysticism. *Eurozine*. 30. novembra.
- Fukuyama, Francis in Colby, Seth, 2009: What Were They Thinking? The Role of Economists in the Financial Debacle. *The American Interest*. September/Oktober.
- Furedi, Frank, 2006: *Where Have All the Intellectuals Gone?* London: Continuum.
- Galbraith, Kenneth, J., 2009: *The Predatory State: How Conservatives Abandoned the Free Market and Why Liberals Should Too*. New York: Free Press.
- Galbraith, John Kenneth, 2010: *Ekonomika nedolžne prevare – Resnica našega časa*. Ljubljana: Mladina, Družba Piano.
- Garton, Ash, T., 1990: *We the People: The Revolutions of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. Cambridge, UK: Granata Press.

- Garton, Ash T., 2000: Conclusions. V: *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and their Atermath* (ur. Antohi, Sorin in Tismaneanu, Vladimir.) Budapest: Central European University Press.
- Gattone, Charles, F., 2006: *The Social Scientist as Public Intellectual: Critical Reflections in a Changing World*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. 395–402
- Gilbert, Paul, 1998: *Philosophy of Nationalism*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Gilbert, Jeremy, 2014: *Common Ground – Democracy and Collectivity in an Age of Individualism*. London: Pluto Press.
- Global Trends 2025, 2009: *A Transformed World*. Washington DC: National Intelligence Council, Nova Science Publishers.
- Goldfarb, Jeffrey C., 1998: *Civility and Subversion: The Intellectual in Democratic Society*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Goldstein, Evan R., 2013: The Would-Be Philosopher-King. *The Chronicle of Higher Education*, 4. novembra. Dostopno na: www.chronicle.com/article/The-Would-Be-Philosopher-King/142715/ (citirano 3. december 2014).
- Goldstein, Newberger, Rebecca, 2014: How Philosophy Makes Progress. *The Chronicle of Higher Education*. 14. aprila.
- Gouldner, Alvin W., 1979: *The Future of Intellectuals and the Rise of New Class*. London: Macmillan Press.
- Grant, Rebecca, 2009: *Global Deterrence*. Lexington: Lexington Institute.
- Gray, John, 2001: The Era of Globalization is Over. *New Statesman*. 24. septembra.
- Greider, William, 2011: The End of New Deal Liberalism. *The Nation*. 5. januarja.
- Gribbin, John, 2006: *The Origins of Future: Ten Questions for the Next Ten Years*. New Haven: Yale University Press.
- Guibernau, Montserrat in Hutchinson, John, 2005: *Nationalism*. Cambridge: Polity.
- Gunsteren, Herman, van, 1998: *A Theory of Citizenship – Organizing Plurality in Contemporary Societies*. London in Boulder: Westview Press.

- Gutting, Gary, 2011: Intellectuals and Politics. *The New York Times*. 7. decembra.
- Habermas, Jürgen, 2001: *The Postnational Constellation*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, Stuart in O'Shea, Alan, 2013: The Danger of Common Sense. *Open Democracy*, 4. novembra. Dostopno na: www.opendemocracy.net/ourkingdom/stuart-hall-alan-oshea/danger-of-common-sense (citirano 3. december 2014).
- Hart, Keith, in drugi (ur.), 2010: *The Human Economy – A Citizen's Guide*. Cambridge: Polity.
- Harty, Siobhan in Murphy, Michael, 2005: *In Defence of Multinational Citizenship*. Cardiff: University of Wales Press.
- Heater, Derek, 2004: *A Brief History of Citizenship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Held, David in McGrew, Anthony, (ur.), 2000a: *The Global Transformations Reader – An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Held, David (ur.), 2000b: *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*. London in New York: Routledge in Open University.
- Held, David in McGrew, Anthony (ur.), 2002: *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge in Malden: Polity.
- Held, David in McGrew, Anthony, 2002: *Globalization/Anti-Globalization*. Cambridge: Polity Press.
- Held, David in Koenig-Archibugi, Mathias (ur.), 2003: *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge: Polity.
- Held, David, in McGrew, Anthony (ur.), 2007: *Globalization Theory – Approaches and Controversies*. Cambridge: Polity Press.
- Held, David, 2010: *Cosmopolitanism – Ideals and Realities*. Cambridge: Polity.
- Held, David in Roger, Charles (ur.), 2013: *Global Governance at Risk*. Cambridge: Polity.
- Higgins, Michael, D., 2012: *Public Intellectuals and a Democratic Crisis*. Dostopno na: www.president.ie/index.php?section=5&speech=1068&lang=eng (citirano 3. december 2014).

- Higgott, Richard, 2000: Contested Globalization: the changing context and normative challenges. *Review of International Studies*. 26. 131–153.
- Hirst, Paul in Thompson, Grahame, 1996: *Globalisation in Question – The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, Paul, 2011: Renewing democracy through associations. *OpenDemocracy*. 10. januarja. Dostopno na: www.opendemocracy.net/ourkingdom/paul-hirst/renewing-democracy-through-associations (citirano 3. december 2014).
- Hobsbawm, Eric, 2011: *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism*. London: Little, Brown.
- Hobsbawm, Eric, 2014: The Paradox of Public Intellectuals. *The Chronicle of Higher Education*. 28. aprila.
- Holton, Robert J., 2011: *Globalization and the Nation State* (2. izd.). New York: Palgrave Macmillan.
- Honneth, Alex, 2009: *Pathologies of Reason*. New York: Columbia University Press.
- Hopper, Paul, 2006: *Living with Globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Hosking, Geoffrey, 2010: Trust: Money, Markets and Society. *Eurozine*. 6. septembra.
- Huff-Hannon, Joseph in Bichlbaum, Andy, 2011: How big business subverts democracy. *Guardian*. 16. februarja.
- Human Security Report: *War and Peace in the 21st Century*. 2005. Oxford: Oxford University Press.
- Hutton, Will, 2010: *Them and Us: Changing Britain – Why We Need a Fair Society*. London: Little, Brown.
- Ignatieff, Michael, 2014: Free polarised politics from its intellectual vacuum. *Financial Times*. 9. januarja.
- Isin, Engin F. in Wood, Patricia K., 1999: *Citizenship & Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Isin, Engin F., in Turner, Bryan, S., 2007: Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies. *Citizenship Studies*. 11/1. 5–17.

- Jackson, Derrick, Z., 2011: Surprise, surprise: rich get richer. *The Boston Globe*. 12. aprila.
- Jacoby, Russell, 1987: *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*. New York: Basic Books.
- Jacoby, Russell, 2010: Why Intellectuals Are All Bad. *The Chronicle of Higher Education*. 14. februarja.
- Jacoby, Russell, 2012: Dreaming a World With No Intellectuals. *The Chronicle of Higher Education*. 16. julija. Dostopno na: www.chronicle.com/article/article-content/132813/ (citirano 3. december 2014).
- Jedlicky, Jerzy, 1995: *The Polish Intelligentsia at the Turn of History*. Slavica Lundensia. 14. 31–42.
- Jenkins, Rob, 2014: The Lack of Public Intellectuals at Community Colleges. *The Chronicle of Higher Education*. 24. marca.
- Johansen, Jorgen, 2010: *Hitler and the challenge of non-violence*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/5050/jorgen-johansen/hitler-and-challenge-of-non-violence (citirano 3. december 2014).
- Judt, Tony, 2012: On Intellectuals and Democracy. *The New York Review of Books*. 22. marca. Dostopno na: www.nybooks.com/articles/archives/2012/mar/22/intellectuals-and-democracy/ (citirano 3. december 2014).
- Kaldor, Mary, 2003: *Global Society: An Answer to War*. Cambridge: Polity.
- Kaldor, Mary, 2010: *Reconceptualising War*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/5050/mary-kaldor/reconceptualising-war (citirano 3. december 2014).
- Kaldor, Mary in Javier Solana, 2010: *Time for the human approach*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/od-russia/mary-kaldor-javier-solana/time-for-human-approach (citirano 3. december 2014).
- Kalyvas, Stathis, N., 2008: *International System and Technologies of Rebellion: How the Cold War Shaped Internal Conflict*. Rokopis.
- Kane, Pat, 2011: The I'm-happy-I'm-green consensus won't placate our lust for novelty. *Guardian*. 26. aprila.
- Kateb, George (ur.), 2008: *Utopia: The Potential and Prospect of the Human Condition*. New Brunswick: Aldine Transaction.

- Keane, John, 2003: *Global Civil Society?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Kettle, Martin, 2010: The credit rating agencies are leading an assault on nations and peoples. *Guardian*. 16. decembra.
- Keucheyan, Razmig, 2014: How to break the stranglehold of academics on critical thinking. *The Guardian*. 2. januarja.
- Kingsnorth, Paul, 2013: The Age of Endings. *Transformation*. 7. avgusta. Dostopno na: www.opendemocracy.net/print/74572 (citirano 3. december 2014).
- Kirn, Andrej, 1991: Fizikalne analogije in metafore v ekonomski teoriji. *Slovenska ekonomska revija*. 43/1. 27–35.
- Kirn, Andrej, 2008: Varstvo narave in kriza napredka. *Varstvo narave*. 21. 25–40.
- Klein, Naomi, 2007: *The Shock Doctrine – The Rise of Disaster Capitalism*. London in New York: Allen Lane.
- Kleinschmidt, Harald, 2009: *The Transformation of the European Culture of Security*. Hamburg: Studien zur Internationalen Politik.
- Konrád, George in Szelényi, Ivan, 1997: *The Intellectuals on the Road to Class Power*. Brighton: The Harvester Press.
- Kristof, Nicholas, 2014: Don't dismiss the Humanities. *The New York Times*. 13. avgusta.
- Krugman, Paul, 2008: *The Return of Depression Economics and the Crisis*. London in New York: Penguin Books.
- Krugman, Paul, 2010: When Zombies Win. *The New York Times*. 19. decembra.
- Krugman, Paul, 2011: The Unwisdom of Elites. *The New York Times*. 8. maja.
- Kundera, Milan, 1984: The Tragedy of Central Europe. *The New York Review of Books*. XXXI/7. 33–38.
- Lawson, George, 2010: *The Global 1989*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/george-lawson/global-1989 (citirano 3. december 2014).
- Lechner, Frank. J. in Boli, John (ur.), 2000: *The Globalizations Reader*. Malden, Mass. in Oxford: Blackwell Publishers.
- Lechner, Frank, J. in Boli, John (ur.), 2004: *The Globalization: Reader* (2. izd.). Malden in Oxford: Blackwell Publishers.

- Lechner, Frank, J., 2009: *Globalization: The Making of World Society*. Malden in Oxford: Wiley Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd.
- Lillegard, Norman in Samalavicius, Almantas, 2012: Ideology or Truth? The Uses and Abuses of Critical Thinking. *Eurozine*. 11. julija. Dostopno na: www.eurozine.com/articles/2012-11-07-lillegard-en.html (citirano 3. december 2014).
- Lipset, Seymour, M., 1960: *Political Man: The Social Basis of Politics*. Garden City, N. York: Doubleday.
- Lukšič, Igor, 2001: *Politični sistem Republike Slovenije: očrt*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Magnette, Paul, 2005: *Citizenship: The History of an Idea*. Colchester: ECPR Press.
- Makarychev, Andrey, 2011: *From geopolitics to human security? – a review*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/andrey-makarychev/from-geopolitics-to-human-security-review (citirano 3. december 2014).
- Mandelc, Damjan, 2012: *Na mejah nacije: Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- Mannheim, Karl, 1936/1929: *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York: Harcourt, Brace.
- Marshall, Thomas H., 1950: *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martell, Luke, 2010: *The Sociology of Globalization*. Cambridge: Polity Pres.
- Maslin, Janet, 2010: Explaining the Modern World and Keeping it Short. *The New York Times*. 16. novembra.
- Mastnak, Tomaž, 1992: *Vzhodno od raja: Civilna družba pod komunizmom in po njem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- McGowan, John, 2007: The Intellectual's Responsibilities. *The Hedgehog Review*. 9/1. 47–60.
- Meaney, Thomas, 2013: The Colonist of Good Will: On Albert Camus. *The Nation*. 16. septembra.
- Meehan, Elizabeth, 1993: *Citizenship and the European Community*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications,

- Mexal J. Stephen, 2010: The unintended value of the humanities. *The Chronicle of Higher Education*. 23. marca.
- Michnik, Adam in Plesu, Andrei, 2011: The Logic of Accusation Has No End. *Eurozine*. 25. maja.
- Mills, C. Wright, 1959: *The Sociological Imagination*. London: Oxford University Press.
- Mlinar, Zdravko (ur), 1992: *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury.
- Mlinar, Zdravko, 1994: *Individuacija in globalizacija v prostoru*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko, 2008: *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi – Prostorsko-časovna organizacija bivanja (raziskovanja na Koprskem in v svetu)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko, 2012: *Globalizacija bogati in/ali ogroža?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Monaghan, Peter, 2011: Development and Democracy. *The Chronicle of Higher Education*. 16. januarja.
- Monbiot, George, 2010: For the Conservatives, this is not a financial crisis but a long awaited opportunity. *Guardian*. 18. oktobra.
- Müller, Jan-Werner, 2012: The Failure of European Intellectuals. *Eurozine*. 4. novembra. Dostopno na: www.eurozine.com/articles/2012-04-11-muller-en.html (citirano 3. december 2014).
- Müllerson, Rein, 2012: Towards a multi-polar and diverse world? *Open democracy*, 20. junija. 1–12.
- Nash, Kate, 2000: *Contemporary Political Sociology – Globalization, Politics, and Power*. Oxford in Malden, Mass.: Blackwell
- Nietzsche, Friedrich, 1956: *The Birth of Tragedy and the Genealogy of Morals*. New York: Doubleday.
- Nussbaum, Martha, 2010: *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Nye Joseph, S., 2000: *Governance in a Globalizing World*. Cambridge in Washington: Visions of Governance for the 21st Century in Brookings Institution Press.
- Oommen, T. K. (ur.), 1997: *Citizenship and National Identity – From Colonialism to Globalism*. New Delhi, Thousand Oaks, London: SAGE Publications.
- O'Neill, Martin, 2010: Let's Make CEOs justify their wages. *Guardian*. 19. oktobra.
- Ougaard, Morten in Higgot, Richard (ur.), 2002: *Towards a Global Polity*. London in New York: Routledge.
- Özkirimly, Umut, 2000: *Theories of Nationalism – A Critical Introduction*. Hampshire in New York: Palgrave.
- Pauly, Louis in Coleman, William (ur.), 2008: *Global Ordering – Institutions and Autonomy in a Changing World*. Vancouver, Toronto: UBC Press.
- Pikalo, Jernej, 2003: *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Polanyi, Karl, 1944: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Times*. Boston: Beacon.
- Porter, Patrick, 2010: The military is not a surgical tool of political engineering. *Guardian*. 15. novembra.
- Posner, Richard, 2003: *Public Intellectuals – A Study in Decline*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Posner, Richard A., 2009: *A Failure of Capitalism – The Crisis of 08 and the Descent into Depression*. Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.
- Prazniak, Roxann in Dirlik, Arif (ur.), 2001: *Places and Politics in an Age of Globalization*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Rachman, Gideon, 2010a: The West reexamines the rat race. *Financial Times*. 31. maja.
- Rachman, Gideon, 2010b: Sweep economists off their throne. *Financial Times*. 6. septembra.

- Randel, Michael, D., 2009: The public good: knowledge as the foundation for a democratic society. *Daedalus*. Winter. 8–12.
- Reich, Robert B., 2008: *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy and Everyday*. Cambridge, VB: Icon Books.
- Reich, Robert B., 2010: How to End the Great Recession. *The New York Times*. 2. septembra.
- Rizman, Rudi, 2000: Nacionalna država, suverenost in identiteta v času globalizacije. *Revija 2000*. 127/128. 177–189.
- Rizman, Rudi, 2001: Globalizacija : izziv nove družbene paradigme. *Economic and Business Review for Central and South-Eastern Europe*. 3. 17–34.
- Rizman, Rudi, 2005: Demokracija v precepu: od teritorialne (nacionalne) k transnacionalni (globalni) demokraciji. V: *Slovenija v EU: Zmožnosti in priložnosti* (ur. Haček, M. in Zajc, D.). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 17–32.
- Rizman, Rudolf M., 2006: *Dall'autotarismo alla democrazia attraverso l'indipendenza – il caso Sloveno*. Università di Bologna: Longo Editore Ravenna.
- Rizman, Rudolf M., 2006: *Uncertain Path – Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*. College Station: Texas a&M University Press.
- Rizman, Rudi, 2008: *Globalizacija in avtonomija – Prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Rizman, Rudi, 2010: Globalizacija – odprta sociološka paradigma. *Teorija in praksa*. 2–3. 374–391.
- Rizman, Rudi, 2012: Missing in Democratic Transition: Intellectuals. V: *Yet Another Europe after 1984 – Rethinking Milan Kundera and the Idea of Central Europe* (ur. Donskis, L.). Amsterdam: Rodopi.
- Rizman, Rudi, 2014: *Globalizacija i autonomija – Doprinosi sociologiji globalizacije*. Zagreb: Politička kultura; Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Rizman, Rudi, 2015: *Odprte sociološke agende – globalizacija, demokracija in intelektualci*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- Roberts, David, 2011: *Which human security?* Dostopno na: www.opendemocracy.net/david-roberts/which-human-security (citirano 3. december 2014).
- Robertson, Roland, 1992: *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Robin, Corey, 2010: Why Conservatives Love War. *The Chronicle of Higher Education*. Dostopno na: www.chronicle.com/article/Inherently-Violent-hy/125023/?sid=cr&utm_source=cr&utm_medium=cr (citirano 3. december 2014).
- Rodrik, Dani, 2007: *One Economics – Many Recipes – Globalization, Institutions and Economic Growth*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Rodrik, Dani, 2011: *The Globalization Paradox – Democracy and the Future of the World Economy*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Rogers, Paul, 2009: *A world on the edge*. Dostopno na: hwww.opendemocracy.net/article/a-world-on-the-edge (citirano 3. december 2014).
- Rogers, Paul, 2011: *A new military paradigm*. Dostopno na: www.opendemocracy.net/print/57472 (citirano 3. december 2014).
- Rosenau, James, N., 2003: *Distant Proximities – Dynamics Beyond Globalization*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Rosenberg, Justin, 2000: *The Follies of Globalization Theory*. London: Verso.
- Russell, Bertrand, 1938: *Power: A New Social Analysis*. London: Allen & Unwin.
- Rutar, Boris, 2012: *Militarizem: druga stran globalizacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Sandel, Michael J., 2009: *Justice – What's the Right Think to do?*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sandel, Michael, 2013: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Sassen, Saskia, 1998: *Globalization and Its Discontents – Essays on the New Mobility of People and Money*. New York: The New Press.
- Sassen, Saskia, 2006: *Territory-Authority-Rights – From Medieval to Global Assemblages*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.

- Sassen, Saskia, 2007: *A Sociology of Globalization*. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Sassower, Raphael, 2014: *The Price of Public Intellectuals*. London: Palgrave Macmillan.
- Scahill, Jeremy, 2007: *Blackwater: the Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*. New York: Nation Books.
- Scholte, Aart, J., 2000: *Globalization – A Critical Introduction*. Palgrave – MacMillan, New York.
- Scholte, Aart, J., 2004: *Globalization and Governance: From Statism to Polycentrism*. CSGR Working Paper No. 130/04.
- Scholte, Aart, J., 2005: *Globalization – A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Schöpflin, George, 1993: *Politics in Eastern Europe: 1995-1992*. Oxford in Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Schumpeter, Joseph, 1942: The sociology of the intellectual. V: *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper.
- Sen, Amartya, 2002: How to Judge Globalism. *The American Prospect*. 13/1.
- Sen, Amartya in Ogata, Sadako, 2003: *Human Security Now*. New York: Human Security Report.
- Shaw, Martin, 2010: *Risk-transfer militarism and the legitimacy of war after Iraq*. Dostopno na: www.the_globalsite.ac.uk/press/402shaw.htm.
- Shils, Edward, 1972: *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sikka, Prem, 2010: *The ultra-rich could solve this financial crisis*. The Guardian. 1. decembra.
- Singer, Peter, 2001: *Corporate Warriors – The Rise of the Privatized Military Industry*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sipri Yearbook 2009, 2009: *Armaments, Disarmement, and Security*. Oxford: Oxford University Press.
- Soll, Jacob, 2014: The Economic logic of Humanities. *The Chronicle of Higher Education*. 24. februarja.

- Sowell, Thomas, 2012: *Intellectuals and Society*. New York: Basic Books.
- Soysal, Yasmin, N., 1994: *Limits of Citizenship – Migrants And Postnational Membership in Europe*. Chicago in London: The University of Chicago.
- Steenbergen, Bart van, B. (ur.), 1994: *The Condition of Citizenship*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Sklair, Leslie, 2002: *Globalization: Capitalism & Its Alternatives*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Skrbis, Zlatko, Woodward, Ian, 2012: *Cosmopolitanism: Uses of the Idea*. Los Angelos, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- Slaughter, Anne-Marie, 2004: *A New World Order*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Smith, Dennis, 2006: *Globalization: the Hidden Agenda*. Cambridge: Polity.
- Smith, Yves, 2010: *Econned – How Unenlightened Self-Interest Undermined Democracy and Corrupted Capitalism*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Spacks, Meyer, P. in Berlowitz, Leslie, 2009: Reflecting on the humanities. *Daedalus*. Winter. 5–7.
- Sperling, Gene, 2007: Rising-Tide Economics – In the twenty-first-century, growth and equality must go hand in hand. *Democracy – Journal of ideas*. Fall. 6.
- Splichal, Slavko (ur.), 2013: *Globalizacija: komu v dobro, komu v zlo? Zbornik ob 80-letnici akademika Zdravka Mlinarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Steenbergen van, B. Bart (ur.), 1994: *The Condition of Citizenship*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Stiglitz, Joseph, 2010: Needed: a new economic paradigm. *Financial Times*. 19. avgusta.
- Sunstein, Cass R., 2007: *Worst-Case Scenarios*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Strassoldo, Raimondo, 1992: Globalism and localism: theoretical reflections and some evidence. V: *Globalism and localism* (ur. Zdravko Mlinar). Aldershot: Avebury. 35–59.

- Streeck, Wolfgang, 2007: Globalization: nothing new under the sun? *Socio-Economic Review*. 5. 537–547.
- Swallow, John, 2011: *Ideas in the Ascendant. The Chronicle of Higher Education*. 26. junija.
- Taleb, Nassim, N., 2007: *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House.
- Taleb, Nassim, N., 2010: *The Bed of Procrustes – Philosophical and Practical Aphorisms*. New York: Random House.
- Tallis, Raymond, 2013: Philosophy isn't dead yet. *The Guardian*. 27. maja.
- Tebaldi, David, 2009: The lasting value of the humanities. *The Boston Globe*. 19. januarja.
- Telatin, Michela, 2010: *Are marketized states threat to peace?* Dostopno na: www.opendemocracy.net/opensecurity/michela-telatin/are-marketized-states-threat-to-peace (citirano 3. december 2014).
- Therborn, Göran, 2011: *The World – A Beginner's Guide*. Cambridge: Polity.
- The Heart of the Matter, 2013: *The Humanities and Social Sciences – for a vibrant, competitive, and secure nation*. Cambridge, Mass.: Commission on the Humanities and Social Sciences – American Academy of Arts and Sciences.
- Tismaneanu, Vladimir, 1998: *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Touraine, Alain, 2007: *New Paradigm for Understanding Today's World*. Cambridge: Polity Press.
- Touraine, Alain, 2014: *After the crisis*. Cambridge: Polity.
- Turkle, Sherry, 2011: *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other*. New York: Basic Books.
- Turner, Bryan, S. (ur.), 1993: *Citizenship and Social Theory*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- Turner, Bryan, S., 1997: Citizenship Studies: A General Theory. *Citizenship Studies*. 1/1. 5–18.

- Urry, John, 2003: *Global Complexity*. Cambridge: Polity.
- Vasista, Veena, 2014: Wise fools for love? Arts activism and social transformation. *Opendemocracy.net*. 14. novembra.
- Veltmeyer, Henry, 2004: *Globalization and Antiglobalization – Dynamics of Change in the New World Order*. Aldershot: Ashgate.
- Vennochi, Joan, 2010: Owning the War – On Afghanistan, Obama gives into the status quo way of thinking about war. *The Boston Globe*. 3. oktobra.
- Vidmar Horvat, Ksenija, 2006: *Globalna kultura*. Ljubljana: Študentska založba.
- Vidmar Horvat, Ksenija, 2012: *Kozmopolitski patriotizem: historični, sociološki in etični vidiki neke paradigme*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Vodovnik, Žiga, 2013: *A Living Spirit of Revolt – The Infrapolitics of Anarchism*. Oakland CC: PM Press.
- Wallerstein, Immanuel, 2003: *The Decline of American Power*. New York, London: The New Press.
- Walzer, Michael, 1985: *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.
- Whitley, Richard, 2007: Varieties of institutionalism and their problems: some comments on John Campbell's Institutional Change and Globalization. *Socio-Economic Review*. 5. 548–555.
- Wievorka, Michel. 2004: *La Violence*. Paris: Balland.
- Wight, Jonathan, B., 2003: Teaching the Ethical Foundations of Economics. *The Chronicle of Higher Education*. 15. avgusta.
- Willets, David, 2013: In the race for scientific prowess we mustn't leave the arts behind. *The Guardian*. 18. avgusta.
- Williamson, Timothy, 2010: Reclaiming the Imagination. *The New York Times*. 15. avgusta.
- Wilson, Edward O., 2013: The Riddle of the Human Species. *The New York Times*. 24. februarja.

- Wolf, Martin, 2010: Three years and new fault lines threaten. *Financial Times*. 13. julija.
- Yates, Joshua J., 2008: Managing the Future: A Review Essay on *Blindsight: How to Anticipate Forcing Events and Wild Cards in Global Politics*. *Hedgehog Review*. Spring. 10/1.
- Zielonka, Jan, 1998: European Politics in the 21st Century. V: *The Role of the Nation-State in the 21st Century: Human Rights, International Organisations, and Foreign Policy, Essays in Honor of Peter Baehr* (ur. Monique Castermans-Holleman in drugi). The Hague: Kluwer Law International. 473–483.

Imensko in stvarno kazalo

A

Adams, J. 107
Adorno, T. 101
Agné, H. 37
Amis, M. 138
anti-intelektualizem 111–112
Appadurai, A. 20, 53
Archibugi, D. 77
Arendt, H. 20, 79, 104, 144
Aristotel, 77, 79, 144
Assange, J. 123
Auden, W. H. 137
Austen, J. 140–141
Avrelij, M. 95
Axtman, R. 20–22
Ayer, A. J. 124
Ayers, E. L. 42

B

Bacevich, A. J. 102
Barsky, R. F. 122
Bath, K. 66
Bauman, Z. 40, 49, 52, 77, 103, 112, 116, 126, 134, 147, 151, 154
Baylis, J. 84
Bechler, R. 73
Beck, U. 19, 29, 55, 135
Beebe, S. D. 92
Beiner, R. 56, 79
Bell, D. 124
Benda, J. 119, 125, 127
Berlin, I. 141
Berlowitz, L. 41
Bernik, I. 105–106
Bichlbaum, A. 69
Björling, F. 109

Blair, T. 72
Blokker, P. 115
bogastvo 72–73
Boli, J. 34, 78
Bostridge, I. 40
Boulding, K. 59
Bourdieu, P. 125
Bozóki, A. 111, 114
Braque, G. 141
Brint, S. 42
Britten, B. 127
Bronowski, J. 141
Brooks, D. 132, 146
Brown, G. W. 28
Budd, B. 133
Brzezinski, Z. 95
Burawoy, M. 119–121
Bush ml., G. 65, 92, 95, 102

C

Caldwell, C. 112
Camus, A. 127
Carlyle, T. 116
Carr, E. H. 37
Castells, M. 16, 51
Cattani, D. 68, 75
Césaire, A. 76
Chang, H. J. 63
Chasens, G. H. 60
Chomsky, N. 47, 66, 102, 119, 121–124, 127, 133–134, 151, 154
Chwe, S. Y. 141
civilna družba 38–39, 110–111
Clausewitz, C. 93
Clinton, W. J. 64–65, 99
Colby, S. 61

Coleman, W. 44
Coleridge, S. T. 141
Comte, A. 85
Conrad, K. 142
Corning, P. 73
Critchley, S. 141
Crouch, C. 35
Cvetkovich, A. 20

Č

Čalabi, A. 110

D

Dahl, R. 35
Dante, A. 138
Darwin, C. 141
Dedijer, V. 7
definicija intelektualcev 108–109
Dejevsky, M. 97
Delanty, G. 48, 78, 81, 85–86, 89
delitev oblasti 24–25
demokracija – demokratizacija 22–24,
 36–38, 59–101, 47–49, 63–64,
 67–70, 103–104
demos 20
Deresiewicz, W. 137
Derrida, J. 52
Descartes, R. 138
digitalna humanistika 141–143
Dirlik, A. 16–17, 43, 45–46
Djilas, M. 105
Dobrescu, C. 115
Donnelly, J. 21
Donovan, W. J. 140
Doyle, M. W. 26–27
Dreyfus, A. 116
družbena varnost 91–102
državljanstvo 76–90
Durkheim, E. 121

E

Early, G. 147
Ebadi, Š. 438
Einstein, A. 60, 91, 133, 135, 138, 141
Eisenhower, D. 100–101
ekonomisti 64–66
Ellsberg, D. 123
Elworthy, S. 91
Engels, F. 73
Eriksen, T. H. 32
etika participacije 81
etnos 20–22

F

Fabiani, J. L. 130
Falk, R. 9, 90
Feldstein, M. 59, 65
Ferguson, C. 64–65
Finlayson, A. 68
Fish, S. 140
Fisk, R. 142
Forster, E. M. 127
Franke, R. J. 41, 137
Franz, D. 116, 124
Freedman, L. 93
French, J. 79, 82
Friedland, J. 138–139, 151
Friedman, M. 66–67, 131
Frisch, M. 126
profesionalizacija intelektualcev 112–114
Frydman, R. 62
Fukuyama, F. 61, 74, 124
Furedi, F. 119, 125, 134

G

Galbraith, J. K. 72
Garton, T. A. 107–108, 114
Gattone, C. F. 117

geografija moči 17–18

Gibbon, E. 146

Giddens, A. 57, 85

Gilbert, J. 135

Gilbert, P. 56

globalizacija 13–57, 39–41

globalna vladavina 24–25

globalno 57, 88–90

Goldberg, M. D. 62

Goldfarb, J. C. 104, 112

gramatika varnosti 96–98

Goldstein, R. N. 118, 138

Gramsci, A. 39, 116, 150

Gray, J. 19

Greenspan, A. 65

Greenwald, G. 69

Greider, W. 68

Guibernau, M. 50

Guttenberg, J. 143

Gutting, G. 118

H

Habermas, J. 79

Hamilton, A. 107

Hart, K. 68, 75

Harty, S. 86

Havel, V. 104–105

Hawking S. 138

Hayek, F. 62, 124–125, 131

Heater, D. 87

Hegel, G. W. F. 39, 117

Held, D. 14, 22–23, 26, 32, 47, 51,
54–55, 84, 88, 136

Herman, E. S. 123

Herodot, 146

hibridizacija 87–88

Higgins, M. D. 116, 125

Higgott, R. 34–36, 38–39

Hinze, A. 79, 82

Hobsbawm, E. 73, 126–127,
146

Holton, R. 30–31

Holmes, S. 103

Honneth, A. 129

Hopper, P. 28

Huff-Hannon, J. H. 69

humana ekonomija 74–75

humanistika 137–155

Humboldt, A. H. 137

Hume, D. 138

Hunt, L. 148

Hutchinson, J. 50

Hutton, W. 72

I

identiteta 47–55, 81–83

Ignatieff, M. 118, 131, 380,
555

imaginacija 41–43

individualizem 53

intelektualci 103–136

interdisciplinarnost 130–140

Isin, E. F. 78, 82, 88

J

Jackson, R. H. 438

Jackson, T. 73

Jackson, Z. D. 71

Jacoby, R. 124

javni intelektualci 120–121

Jedlicka, J. 105

Jefferson, T. 107

Jenkins, R. 133

Joyce, V. 138

Judt, T. 124

K

Kaldor, M. 92–94, 96, 98–99
Kane, P. 73
Kant, I. 26–27, 35, 85, 88, 135, 138
kapitalizem 67–68
karizmatični intelektualci 128
Keane, J. 38
Kellner, D. 20
Kettle, M. 63
Keynes, J. M. 59, 61–62, 72, 145
King, M. L. 101
Kingsnorth, P. 125
Kinnock, N. 29
Kirn, A. 75
Klein, N. 71
Kleinschmidt, H. 96
Knuth, D. E. 140
kompetence intelektualcev 118–119
Konrád, G. 119
kozmopolitizem 19–20, 55–57,
85–87
Kristof, N. 141
kritično mišljenje 43
kriza 59–61, 145–147
Krugman, P. 60–61, 123
kulturna konvergenca 54
Kundera, M. 103, 115
Kuper, A. 23–25
Kuron, J. 104

L

Laville, J. L. 68, 75
Lawson, G. 115
Lechner, J. F. 34, 78
Leontief, W. 62
Lillegard, N. 125, 133
Linklater, A. 77, 84
Lipset, S. M. 107

lokalno 55–57, 88–90

Lukács, G. 116

M

Machiavelli, N. 77
Macmillan, H. 101
Madison, J. 107
Makarychev, A. 96–97
Mandel, L. 83
Mandela, N. 133
Mann, M. 85
Mannheim, K. 117, 150
Manning, C. B. 123
Marcuse, H. 141
marginalizacija filozofije 138–140
marginalizacija intelektualcev 114–116
Marshall, T. H. 77, 80, 89, 150, 154
Marx, K. 73, 85, 116, 121
Mastnak, T. 113
McCleary, J. 95
McGowan, J. 117
McGrew, A. 14, 22–23, 26, 32, 36, 47,
51, 54–55, 85
Meaney, T. 131
Medish, M. 95
Melville, H. 133
metodološki globalizem 35–36
metodološki nacionalizem 13–14,
35–36
metodološki teritorializem 45
Mexal, S. J. 140
Meyer, P. 41
Michnik, A. 104–105
Mill, J. S. 72, 85
Mills, C. W. 120
Milton, J. 138
Mishkin, F. 65–66
Mlinar, Z. 13–14, 18, 29, 31

Monbiot, G. 67
Montaigne de, M. 143
Montesquieu, C. L. S. 24
Moore, H. 127
Murphy, M. 86
Müller, J. W. 119

N

nacionalna država 20–22, 50
nacionalna identiteta 50, 53–55
nacionalno 19–20, 55–57, 85–87
neenakost 71–73
nekonformistični intelektualci 104– 105
neoliberalizem 137–155
Newton, I. 40, 141
Nietzsche, F. 116
Nixon, R. 123
normalizirani intelektualci 128–130
Norris, P. 55, 84
Nussbaum, M. C. 147

O

Obama, B. 64, 102
odgovornost intelektualcev 116–117,
121–124
Olmsted, F. L. 73
O'Neill, M. 71
Orwell, G. 124
Ougaard, M. 34–36, 38–39

Ö

Özkirimli, U. 48

P

paradoks intelektualcev 126–136
Parsons, T. 121
Paulos, J. A. 60
Pauly, L. 44

periferija 70–72
Piketty, T. 71
Pinochet, A. 67
Platon, 72, 118, 134, 137–138, 143
Plutarh, 145
politična moč 135–136
Pollanyi, K. 124
Popper, K. 101, 125, 140
Porter, P. 99
Posner, R. A. 60, 74
Pot, P. 109
Prazniak, R. 16
privatizacija vojne 100–101
Prokrust, 43

Q

Quindlen, A. 493

R

Rachman, G. 64, 72
Randel, D. M. 41
Rajan, R. 59, 64–65
Rawls, J. 141
Reagan, R. 62, 65, 131
Reich, R. 71
relativizem 132–133
resonančnost intelektualcev 124
revolucija intelektualcev 107–108
Ricardo, D. 62
Rice, C. 92
Richard, D. 99
Rizman, R. 119, 142
Roberts, D. 98
Robertson, R. 14, 30–31
Robin, C. 101
robotski trenutek 143–144
Rodrik D. 69–70, 75–76
Roger, C. 136

Rogers, P. 70, 92
 Roosevelt, F. D. 131
 Rosenberg, J. 30
 Rousseau, J. J. 77
 Rubini, N. 59
 Rumford, C. 48
 Rumsfeld, D. 95
 Russell, B. 125, 127, 138
 Ryce, A. 118

S

Saez, E. 71
 Saharov, A. 127, 133
 Samalavicius, A. 125, 132–133
 Sandel, M. 144
 Sartre, J. P. 127, 134
 Sassen, S. 13, 18, 44, 49, 78, 90
 Sassower, R. 134
 Scanlon, M. 72
 Schmitt, C. 102
 Scholte, J. A. 14, 38–39, 45, 88–89
 Schöpflin, G. 111
 Schumpeter, J. 9, 62, 73, 118, 129–130
 Sen, A. 27
 Shakespeare, W. 138, 140–141, 144
 Shaw, M. 97
 Sikka, P. 71–72
 Simmel, G. 15
 Skidelsky, R. 72
 Smith, A. 53–55, 144–145
 Smith, An. 62, 85
 Smith, S. 84
 Smith, Y. 62, 67
 Sofoklej, 138
 Sokal, A. 133
 Sokrat, 134, 143
 Solana, J. 94, 96
 Soll, J. 145

Solženicin, A. 127, 133
 Soros, G. 131
 Soysal, Y. 78
 Spinoza, B. 130, 138
 Stalin, J. V. 119
 Steenbergen, ime. 80
 Stiglitz, J. 9, 59–60, 96
 Strassoldo, R. 14
 Summers, L. 64–65
 Swallow, J. 143
 Szelényi, I. 119

Š

Šaron, A. 409

T

Tacit, 238
 Taleb, N. 66
 Tallis, R. 139
 Taylor, C. 125
 Tebaldi, D. 146
 tehnokrati 134–135
 Telatin, M. 100
 teoretično znanje 118–119
 teorija iger 140–141
 terorizem 98–100
 Thatcher, M. 62, 131
 Thompson, E. P. 127
 Tismaneanu, V. 106
 Tocqueville de, A. 116–117
 Tolstoj, L. N. 142
 Tomlinson, H. 51, 54
 Touraine, A. 49, 80
 Treitschke, H. 102
 Tukidid, 146
 Turkle, S. 143
 Turner, B. S. 78
 Turok, N. 139

U

univerzalizacija 39–40

Urry, J. 14–15, 17, 31, 52

V

Valéry, P. 385

Vasista, V. 140

Veblen, T. 137

Veltmeyer, H. 47

vojna proti terorizmu 98–100

Voltaire, F. M. A. 91

W

Wallerstein, I. 70

Walzer, M. 78, 129

Weber, M. 121

Whitley, R. 34

Wieseltier, L. 138

Wievorka, M. 93

Wight, J. B. 145

Willems, D. 146

Williamson, T. 141

Wilson, E. O. 143

Wittgenstein, L. 138

Wolf, M. 71

Woolf, V. 138

Wood, P. K. 82, 88

Y

Yamashita, T. 395

Yates, J. J. 74

Yeats, W. B. 141

Z

Zakaria, F. 295

